

Advokatfirmaet BAHR

Dagligvareleverandørenes prisdiskriminering:

**En gjennomgang av den konkurransepolitiske diskusjon og
Konkurransetilsynets praksis under dagens konkurranselov
(2004-2022)**

Oslo, 12. september 2022

Innhold

1.	Innledning.....	5
2.	2005: Konkurransetilsynets rapport, «Betaling for hylleplass».....	6
2.1	Innledning	6
2.2	Konkurransetilsynet om prisdiskriminering	7
2.3	Konkurransetilsynet om Arla Foods-saken	8
3.	2007-2011: Tine-saken - anført eksklusivitet i leveringsavtaler med dagligvarekjeder .	10
4.	2009: Konkurransetilsynets rapport, «Konkurransen i Norge	12
5.	2011: NOU 2011:4, Mat, makt og avmakt - om styrkeforholdene i verdikjeden for mat	14
5.1	Utvalget om makt og styrkeforhold på kjedeledet.....	14
5.2	Utvalget om makt og styrkeforhold på leverandørledet	15
5.3	Konkurransetilsynets høringsuttalelse til NOU 2011:4	15
6.	2013: Professorene Gabrielsen, Steen, Sørgard og Vagstad for Fornyings- administrasjons- og kirke departementet: Kjøpermakt i dagligvaresektoren	17
7.	2010-2016: Betydelige strukturendringer i dagligvaremarkedet	18
7.1	Innledning	18
7.2	2013: NorgesGruppens innkjøpssamarbeid med ICA.....	18
7.3	Desember 2013: «CORE» - REMA 1000s og Coops respons på NorgesGruppen og ICAs innkjøpssamarbeid	20
7.4	2014-2015: Coop/ICA og NorgesGruppens overtakelse av ICA-butikker	21
7.5	2015: NorgesGruppens innkjøpssamarbeid med Bunnpris	24
7.6	Januar 2018: Marked.no forlater markedet.....	24
7.7	2005-d.d.: NorgesGruppen har i perioden gjennomført mange oppkjøp	24
8.	2016: Departementets initiativ til å utrede konkurranseproblemer i dagligvaremarkedet	27
9.	2017-2018: Høring av Oslo Economics og Oeconomias utredning for NFD: «Etableringshindringer i dagligvaresektoren»	28
9.1	Innledning	28
9.2	Mars 2018: Konkurransetilsynets høringsuttalelse	28
9.3	Andre høringsuttalelser	29
9.4	I kjølvannet av høringen: Konkurransetilsynet fant det ikke hensiktsmessig å prioritere å sammenlikne kjedenes innkjøpspriser	31
10.	Mai 2018: Stortingets anmodningsvedtak	33
10.1	Innledning	33
10.2	Mars 2018: Representantforslag der Stortinget ber regjeringen bl.a. bes utrede forbud mot prisdiskriminering fra dominerende foretak	33
10.3	Mai 2018: Stortingets vedtak - utrede tiltak, herunder forbud mot prisdiskriminering	33
11.	Juni 2018: Supplerende tildelingsbrev nr. 1 for 2018: Departementet ber Konkurransetilsynet kartlegge forskjeller i innkjøpspriser og eventuelle årsaker til slike	34

11.1	Innledning	34
11.2	Supplerende tildelingsbrev nr. 1 for 2018.....	34
11.3	Juni/juli 2018: Konkurransetilsynets plan for oppfølging av supplerende tildelingsbrev nr. 1 2018	34
11.4	Høsten 2018: Konkurransetilsynets innhenting av informasjon og kartlegging av innkjøpspriser	35
12.	Våren 2018: Starten på omfattende faglig debatt	36
12.1	Innledning	36
12.2	Mars 2018: Professorene von der Fehr og Hjelmeng for NorgesGruppen: «Forbud mot prisdiskriminering - En overordnet og prinsipiell analyse»	36
12.3	Mars 2018: Menon for Virke: «Konkurranse i dagligvaremarkedet - konkurranse i alle ledd»	36
12.4	Juli 2018: Professorene Foros og Kind for REMA 1000: «Asymmetriske innkjøpspriser i dagligvaremarkedet - En vurdering av konsekvensene av et forbud mot prisdiskriminering fra dominerende leverandører»	37
12.5	November 2018: Advokatfirmaet Schjødt for Dagligvareleverandørenes forening («DLF»): «Tiltak for å fremme konkurransen i dagligvaremarkedet»	38
13.	November 2019: Konkurransetilsynet åpner etterforskning mot Mondelez, Orkla/Lilleborg og NorgesGruppen.....	40
14.	November 2019: Resultatene av Konkurransetilsynets kartlegging av innkjøpspriser for 2017.....	41
15.	Desember 2019: Menon på oppdrag for NFD: Utredning av årsaker til prisdiskriminering i dagligvarekjeden	43
16.	2019 - 2020: Den faglige debatten fortsetter	44
16.1	Innledning	44
16.2	Mars 2019: Professor Hjelmeng for DLF: «Asymmetriske priser, konkurransestruktur og effekter for forbrukerne»	44
16.3	Juni 2019: Johansen og Straume for Konkurransetilsynet: «Effektene av diskriminerende innkjøpspriser i det norske grossistmarkedet for dagligvarer»	45
16.4	August 2019: Professorene Foros og Kind for REMA 1000: «Går vi mot duopol eller danske tilstander i det norske dagligvaremarkedet? Størrelsesbasert prisdiskriminering: Årsaker og konsekvenser»	45
16.5	November 2019: Oslo Economics for NorgesGruppen: «Konsekvenser av et forbud mot prisdiskriminering i det norske dagligvaremarkedet»	47
16.6	Januar 2020: Professorene Gabrielsen, Moen og Nilssen for NFD: «Utredning av prisdiskriminering i dagligvarebransjen»	48
16.7	Desember 2019: Professorene Gabrielsen og Hjelmeng for DLF: «Forhandlinger, vertikale kontrakter og konkurranse i dagligvaresektoren» ..	50
16.8	Mars 2020: Professor E. J. Hjelmeng «Det store forhandlingsspillet: vinnere, tapere og reguleringsbehovet»	51
17.	Juni 2020: Meld. St. 27 (2019-2020) «Daglegvare og konkurranse - kampen om kundane»	52

18.	Oktober 2020: Resultatene av Konkurransetilsynets kartlegging av innkjøpspriser for 2018-19.....	53
19.	Februar 2021: Stortingets behandling av Meld. St. 27 (2019-2020).....	54
19.1	Innledning	54
19.2	Stortingets vedtak	54
19.3	Nærings- og fiskeridepartementets oppfølging av Stortingets vedtak.....	54
19.4	Status	55
20.	April 2021 - d.d.: Konkurransetilsynets kartlegging av årsaker til forskjeller i innkjøpspriser	56
21.	Juni 2021: Konkurransetilsynet avslutter etterforskningen mot Mondelez, Orkla/Lilleborg og NorgesGruppen.....	57
22.	August 2021: Konkurransetilsynet vil ikke offentliggjøre resultater for kartlegging av prisforskjeller for 2020	58
23.	2022: Stortinget: Representantforslag om usaklig prisdiskriminering.....	59
23.1	Innledning	59
23.2	Mars 2022: Representantforslag om usaklig prisdiskriminering (SV)	59
23.3	Mai 2022: Enighet fra opposisjonen om representantforslag.....	59
23.4	Mai 2022: Næringsminister Vestres forslag til grep for mer rettferdig konkurranse i dagligvaremarkedet	60
23.5	Mai 2022: Stortingets enstemmige vedtak om midlertidig forskrift om usaklig prisdiskriminering.....	60
23.6	Meningsytringer i forbindelse med Stortingets behandling.....	61
23.7	Juli 2022: Oslo Economics og professor Gjendemsjøs rapport for NorgesGruppen om forskrift.....	62
24.	Mai 2022: Konkurransetilsynets notat om behov for nye virkemidler	64
24.1	Konkurransetilsynets forslag	64
24.2	Nærings- og fiskeridepartementets tilslutning til Konkurransetilsynets forslag	65
24.3	Status	65
25.	Juni 2022: Forbrukerrådets posisjonsnotat om skadelige forskjeller i innkjøpspriser ...	66
26.	Juli 2022: Konkurransetilsynets veileder om prisdiskriminering	68
27.	Oppsummering	70
	Litteraturliste	72
	Liste over vedlegg	77
	Oversikt over rapporter/utredninger som er utført for ulike oppdragsgivere	84

1. Innledning

Stortinget fattet enstemmig anmodningsvedtak 31. mai 2022 der det ba regjeringen om å sende på høring en midlertidig forskrift om usaklig prisdiskriminering i dagligvaremarkedet. Stortinget ba regjeringen fremlegge resultatene av høringen og forslag til videre oppfølging innen utgangen av 2022.

Stortingets vedtak er et resultat av en lengre prosess. Allerede i 2018 fattet Stortinget et anmodningsvedtak som ba regjeringen utrede et forbud mot prisdiskriminering. Da Stortinget behandlet Meld. St. 27 (2019-2020) i 2020 traff det vedtak der *«Stortinget ber regjeringen klargjøre overfor Konkurransetilsynet at tilsynet i sitt arbeid må legge til grunn at leverandører med en dominerende stilling har et særlig ansvar for å vise at forskjeller i innkjøpsbetingelser er saklig begrunnet og ikke skader konkurransen»*. Videre uttalte Stortinget at *«[d]et må legges til grunn at forskjeller i innkjøpspris fra dominerende leverandører, som ikke har en saklig begrunnelse gjennom forskjeller mellom kjedene i produksjons- eller distribusjonskostnader, eller ulik verdi på konkrete motytelser, skader konkurransen mellom kjedene»*. I vedtaket 31. mai 2022 ber Stortinget regjeringen om å følge opp vedtaket fra 2020, i tillegg til å starte arbeidet med en forskrift om usaklig prisdiskriminering.

Forskjeller i dagligvarekjedenes innkjøpsbetingelser har imidlertid stått på den konkurransepolitiske agenda i Norge lenge før diskusjonen blusset opp i 2018. I dette notatet gis en gjennomgang av (i) Konkurransetilsynets håndhevingspraksis av forskjeller i innkjøpspriser under dagens konkurranselov, (ii) den konkurransefaglige debatten samt (iii) den politiske diskusjonen og prosessen. Fremstillingen har ingen ambisjoner om å være uttømmende og er begrenset i tid tilbake til 2004, da dagens konkurranselov trådte i kraft. Ambisjonen er kun å gi en oversikt, med kildehenvisninger, over materiale av relevans for diskusjonen om konkurransemessige virkninger av dagligvarekjedenes prisdiskriminering av dagligvarekjedene. Notatet inneholder følgelig en omfattende vedleggsamling, men heller ikke denne er uttømmende.

Notatet er utarbeidet av Advokatfirmaet BAHR på oppdrag fra Reitan Retail og Oda Norway. Professorene Øystein Foros (NHH) og Hans Jarle Kind (NHH) har vært fagøkonomiske rådgivere, og professor Erling Hjelmeng (UiO) juridisk rådgiver.

2. 2005: Konkurransetilsynets rapport, «Betaling for hylleplass»

2.1 Innledning

Konkurransetilsynet utarbeidet i 2005 rapporten «Betaling for hylleplass».

Vedlegg 1 Konkurransetilsynet, *Betaling for hylleplass*, rapport, 2005

Bakgrunnen for arbeidet med rapporten var at det norske dagligvaremarkedet allerede da ble vurdert som «sterkt konsentrert». På dette tidspunktet hadde NorgesGruppen en markedsandel på 32,8 %, Coop 24,6 %, ICA 22,4 %, REMA 1000 17,5 % og Bunnpris 2,0 %.¹ I 2021 hadde til sammenlikning NorgesGruppen en markedsandel på 44,0 %, Coop 29,7 % og REMA 1000 22,9 %, mens ICA forlot markedet i 2014, se nærmere kapittel 7.7 nedenfor om økningen i konsentrasjon fra 2005 til i dag.

Det ble ansett som en fare at leverandører med markedsrett kunne utforme rabatter, bonuser og andre deler av prisstrukturen på en måte som kunne skade konkurransen, både ved å utgjøre en etableringshindring for nye kjeder, samt skade konkurransen mellom dagligvarekjedene og være ute-stengende for konkurrerende leverandører.

Ifølge Konkurransetilsynet var den viktigste potensielle konkurransebegrensende virkningen av hylleplassbetaling at mindre leverandører kunne bli stengt ute fra hele eller deler av markedet. Resultatet kunne bli redusert vareutvalg for konsumentene og redusert konkurransepress på leverandørleddet. Konkurransetilsynet varslet derfor at det vil følge markedet nøye og etterforske mulige forsøk fra markedsdominerende leverandører på å presse ut konkurrerende leverandører.

Konkurransetilsynet legger til grunn at det ikke er et ubetinget krav etter konkurranseloven § 11 at hylleplassbetaling i form av bonuser, rabatter etc. skal være ikke-diskriminerende og kostnadsbaserte, men at prisdiskriminering mellom ulike kjeder er ulovlig dersom dette faktisk fører til, eller er egnet til å føre til redusert konkurranse:

«Prisdiskriminering mellom ulike kjeder er bare ulovlig dersom dette faktisk fører til, eller er egnet til å føre til redusert konkurranse. Et eksempel på dette kan være hvis en nyetablert kjede får vesentlig dårligere innkjøpsvilkår enn etablerte kjeder. Dersom rabatter/bonuser er begrunnet i kostnadsbesparelser, kan dette være et forsvar for slike rabatter og bonuser.»²

Som eksempel på konkurranseskadelig prisdiskriminering viser tilsynet til tilfeller der en aktør som forsøker å etablere seg får betydelig dårligere vilkår:

«Et nærliggende eksempel er der en dominerende leverandør gir betydelig dårligere vilkår til en kjede som forsøker å etablere seg, sammenlignet med vilkårene de etablerte kjedene får. Dersom den nye kjeden møter slik atferd fra flere leverandører, kan den få en kraftig konkurranseulempe i konkurransen med de andre kjedene og butikkene.»³

I rapporten foreslo Konkurransetilsynet følgende tiltak rettet mot tre hovedutfordringer knyttet til hylleplassbetaling:

¹ Markedsandelene er basert på data fra ACNielsen for 2004.

² Side 6.

³ Side 81.

(1) Fremme konkurransen på detaljleddet:

- Konkurransetilsynet vil vurdere om det bør innføres begrensninger på utveksling og bruk av markedsinformasjon. Hvis det er behov for det, vil tilsynet anbefale særskilt regulering av dette forholdet med hjemmel i konkurranseloven § 14.
- Konkurransetilsynet vil fortsatt motvirke etableringshindringer for nye kjeder.

(2) Motvirke markedsutestengning:

- Konkurransetilsynet vil følge opp enkeltsaker avdekket i forbindelse med dette prosjektet vedrørende hylleplassbetaling for eksklusivavtale mellom leverandør og detaljist.
- Konkurransetilsynet vil følge opp avdekkede enkeltsaker vedrørende former for lojalitetsrabatter og lojalitetsbonuser gitt av dominerende leverandører.

(3) Ansvarliggjøre dagligvarekjedene:

- Konkurransetilsynet vil innføre meldeplikt for dagligvarekjedenes årssavtaler med dominerende leverandører. Tilsynet vil komme tilbake til omfanget av denne meldeplikten.
- Konkurransetilsynet vil avholde årlige møter med kjedene der tilsynet vil ta opp forhold i markedet som kan være til skade for konkurransen.

Konkurransetilsynet ville også løpende vurdere behovet for å innføre en maksimal plass i hyllene per kategori for utvalgte dominerende leverandører. Dette tiltaket ville bare være aktuelt dersom de andre tiltakene ikke hadde den ønskede virkning med hensyn til å skape sunne konkurranseforhold i dagligvarebransjen.

2.2 Konkurransetilsynet om prisdiskriminering

I hylleplassrapporten definerer Konkurransetilsynet prisdiskriminering som «*salg av varer eller tjenester til priser som ikke tilsvare forskjeller i kostnadene ved å tilby dem*».⁴ Som eksempel på kostnader vises det til kostnader knyttet til distribusjon, betalingsvilkår og den enkelte ordres størrelse.

I rapporten vises det videre til at ordlyden i konkurranseloven § 11 bokstav c krever at den dominerende aktørens handelspartnere må stilles ugunstigere i konkurransen, såkalte andrelinjevirkninger. Likevel følger det av EU-praksis at prisdiskriminering også kan rammes av § 11 hvis konkurransen begrenses i det samme markedet som den dominerende leverandøren selv operer i, såkalte første-linjevirkninger, for eksempel «*der dominerende foretak forsøker å presse ut konkurrenter fra markedet gjennom bruk av selektive priskutt rettet mot områder eller kunder der aktøren møter konkurranse*».

Konkurransetilsynet konkluderer videre:

«Dominerende foretak må imidlertid være klar over at [prisdiskriminering] i konkrete tilfeller kan innebære brudd på konkurranselovens forbud mot misbruk av dominerende stilling. Dette vil særlig kunne være aktuelt i de tilfeller der konkurransen blir dempet ved at konkurrenter blir utestengt, enten oppstrøms (andre leverandører) eller nedstrøms (andre kjeder).»⁵

⁴ Side 80.

⁵ Side 80.

I forbindelse med rapporten hadde Konkurransetilsynet foretatt undersøkelser, og observert at én og samme leverandør hadde ulike avtalebetingelser med de ulike kjedene. Det forelå konkrete forskjeller når det gjelder hvilke type bonuser, rabatter eller engangsbeløp som ble avtalt, og tilsynet hadde avdekket eksempler på at leverandører kunne gi én kjede bedre betingelser enn en annen. De ulike vilkårene kunne etter tilsynets syn skyldes at dagligvarekjedene i varierende grad har utnyttet sin kjøpermakt.

Konkurransetilsynet konkluderte med at prisdiskriminering sannsynligvis ikke var et problem i konkurransen mellom dagligvarekjedene. Konkurransetilsynet uttrykte at det var opptatt av at dominerende leverandørers avtalevilkår ikke skulle ha utestengende virkninger for mindre, konkurrerende leverandører (førstelinjeverkninger). Som eksempler nevnes selektive priskutt, og der gunstige vilkår i realiteten er en betaling for en form for eksklusivitet. Om slike tilfeller uttaler tilsynet:

«I slike tilfeller hjelper det ikke at partene peker på kostnadsbesparelser eller avtalte motytelser i form av hylleplassering, markedsføring eller annet. Det er det reelle bakenforliggende forhold som avgjør lovligheten av differensierte betingelser i slike tilfeller.»

2.3 Konkurransetilsynet om Arla Foods-saken

I rapporten om hylleplass drøfter Konkurransetilsynet også det danske Konkurrencerådets avgjørelse i Arla Foods-saken. Saken gjaldt Arla Foods' bruk av markedsføringsbidrag og kampanjestøtte til dagligvarekjeder.

Vedlegg 2 Konkurrencerådet, *Arla Foods rabatter og markedsføringstilskudd*, avgjørelse 30. mars 2005 (journal nr. 3/1120-0289-0055/FI/vu)

Ifølge Konkurransetilsynet fremgår det av Arla-avgjørelsen at det lenge har vært praksis i Danmark at dominerende virksomheter ikke kan diskriminere mellom kundene sine når de yter rabatter. I Arla-saken gikk Konkurrencerådet videre og konstaterte at dominerende leverandører heller ikke kan diskriminere mellom kundene sine når rabatter, markedsføringstilskudd og kampanjestøtte ses under ett, og kunder med samme karakteristika bør kunne oppnå noenlunde samme tilskudd. Forskjellsbehandling mellom kundene krever at det foreligger dokumentasjon for kostnadsforhold eller liknende som kan begrunne forskjellene.

Konkurransetilsynet oppsummerer den danske avgjørelsens sentrale punkter slik:

«Konkurrencestyrelsens undersøkelser viste at det var betydelige forskjeller på de rabatter og ytelser som Arla Foods tildelte de ulike kjedene. Rabattene gis også forskjellige betegnelser og elementene har ulik sammensetning. En vesentlig del av ytelsene overføres ikke i form av rabatter, men som markedsførings- og kampanjestøtte. Når Arla Foods velger å skreddersy spesielle markedsføringsytelser til enkelte kunder på denne måten, påhviler det selskapet en forpliktelse til å tilby de øvrige konkurrenter tilsvarende fordeler, fastslår Konkurrencerådet. Gjøres det forskjell, forutsettes det at Arla Foods konkret kan godtgjøre at de ekstra ytelsene resulterer i tilsvarende større fordeler for selskapet. Ytelsene må heller ikke kunne føre til at konkurrerende leverandører fortrenses fra butikkene.»⁶

⁶ Side 64.

Eksempler på forhold som var egnet til å godtgjøre de ulike ytelsene var: Betalingsforhold, forskjeller i markedsføring, funksjoner innkjøpsgruppene utførte for Arla Foods, graden av effektivitet i leveransene til de enkelte innkjøpsgruppene mv.

Konkurransetilsynet viser videre til at Konkurrencestyrelsen i sin pressemelding om Arla Foods-saken gir «viktige signaler» om hvordan slike saker vil bli vurdert, og siterer fra pressemeldingen:

«Danmark er det første EU-land, hvor myndighederne har taget stilling til anvendelsen av markedsføringstilskudd mv. Men det ligebehandlingsprincip, der anvendes, skal fortolkes på samme måte som i EU. Det betyder, at der også for store virksomheder vil være et vist spillerum for ‘godt købmandsskap’. Ligebehandlingen vil således, populært udtrykt, blive vurdert med ‘metermål’ og ikke med ‘millimetermål’.»⁷

Vedlegg 3 Konkurrence- og forbrugerstyrelsen, *Arla Foods rabatter og markedsføringstilskud*, pressemelding, 30. mars 2005

⁷ Side 65.

3. 2007-2011: Tine-saken - anført eksklusivitet i leveringsavtaler med dagligvarekjeder

Konkurransetilsynet fattet i 2007 vedtak om overtredelsesgebyr mot Tine. Konkurransetilsynet kom til at Tine på en utilbørlig måte hadde utnyttet sin dominerende stilling i strid med konkurranse-loven § 11 i årsforhandlingene med REMA 1000 og ICA. I tillegg mente Konkurransetilsynet at avtalen mellom Tine og REMA 1000 var i strid med konkurranse-loven § 10.

Vedlegg 4 Konkurransetilsynet, *Vedtak V2007-2 Tine BA*, 19. februar 2007

Ifølge Konkurransetilsynet var sakens bakgrunn at REMA 1000 under årsforhandlingene med Tine hadde uttrykt et ønske om å benytte færre aktører, blant annet innen ost. Tine responderte blant annet ved å øke de økonomiske ytelsene til REMA 1000. Forhandlingene endte ifølge tilsynet med at Tine ble eksklusiv leverandør av hvitost og brunost til REMA 1000 fra 2005.

Konkurransetilsynet mente at Tines opptreden under årsforhandlingene var i strid med konkurranse-loven gjennom at de oppnådde faktisk eller tilnærmet eneleverandørposisjon for hvitost og brunost, og at det forelå en avtale eller felles forståelse mellom Tine og REMA 1000 om dette. I tillegg forsøkte Tine å inngå en eneleverandøravtale med ICA Norge for Rimi-kjeden, gjennom å tilby ICA betaling for å erstatte Synnøve Findens osteprodukter med produkter fra Tine.

Konkurransetilsynet la vekt på at Tine hadde hatt en aktiv rolle i avtaleinngåelsen, selv om den første forespørselen om eksklusive leveranser kom fra kunden. Tine hadde blant annet utarbeidet beregninger av kjedenes lønnsomhet ved å ha én leverandør sammenlignet med to leverandører og oversendt «planogrammer» til kjedene uten konkurrerende produkter i hyllene.

Konkurransetilsynet oppsummerer saken på følgende vis:

«TINE BA ilegges overtredelsesgebyr på 45 millioner kroner for overtredelse av konkurranse-loven §§ 10 og 11. TINE har utilbørlig utnyttet sin dominerende stilling under årsforhandlingene i 2004 ved at det ble inngått en avtale eller oppstod en felles forståelse mellom TINE og Rema om at TINE skulle være eneleverandør eller tilnærmet eneleverandør av fast hvitost og brunost hos Rema i 2005 og 2006. Eneleverandørposisjonen ble oppnådd etter at TINE foretok en betydelig økning av økonomiske ytelser til Rema. Videre har TINE forsøkt å inngå en tilsvarende avtale med ICA ved å tilby ICA økonomiske ytelser for eksklusiv levering av fast hvitost og brunost til Rimikjeden.»

Tine tok ut stevning for tingretten i 2007, og Oslo tingrett opphevet Konkurransetilsynets vedtak på grunn av at feil faktum var lagt til grunn.

Vedlegg 5 Oslo tingrett, TOSLO-2007-63120 *Tine BA mot Staten v/Konkurransetilsynet*, dom, 25. mars 2009

Det fremgår av tingrettens dom at Tines ytelser til de forskjellige kjedene varierte. NorgesGruppen fikk nesten fire ganger mer i ytelser enn REMA 1000, men omsatte for under dobbelt så mye. Tine anså at de, som en tung markedsaktør, hadde en forpliktelse for å få ytelsene til REMA 1000 opp på nivå til de andre kjedene, men administrerende direktør i Tine «*grep inn overfor forhandlingsteamet, fordi han ikke turte å ta en konflikt med den største aktøren*».⁸

⁸ TOSLO-2007-63120, s. 73.

Staten v/Konkurransetilsynet anket saken til lagmannsretten, som var av en annen oppfatning enn tingretten.

Vedlegg 6 Borgarting lagmannsrett, LB-2009-89085, *Staten v/Konkurransetilsynet mot Tine BA*, dom, 7. september 2010

Lagmannsretten viste til at Tine gjennom å øke sine ytelser betraktelig, bidro de til REMA 1000s valg om ikke å ha Synnøve Finden som leverandør. Tine bidro også på andre måter, for eksempel ved å utforme planogrammer og bekrefte at Tine var villig til å produsere EMV-ost for REMA 1000.⁹ Lagmannsretten viste også til at Tine hadde en usedvanlig sterk posisjon i markedet, både på grunn av Tines markedsandel, etableringshindringene i markedet og Tines produktspekter, da Tine hadde en rekke varer som dagligvarekjedene var nødt til å ha i sitt vareutvalg.¹⁰

Lagmannsretten kom til at Tine hadde overtrådt konkurranseloven § 11 under forhandlingene med REMA 1000. Retten fant imidlertid at Tine ikke hadde overtrådt konkurranseloven § 10, og ikke overtrådt konkurranseloven § 11 i forhandlingene med ICA. Overtredelsesgebyret ble redusert til 30 millioner kroner

Tine anket lagmannsrettens dom til Høyesterett, som stadfestet tingrettens dom, og frikjente Tine. Høyesterett behandlet kun spørsmålet om Tines atferd i forhandlingene med REMA 1000 var i strid med konkurranseloven § 11.

Vedlegg 7 Høyesterett, Rt. 2011 s. 910, *Tine SA mot Staten v/Konkurransetilsynet*, dom, 22. juni 2011

Høyesterett viste til at avtalen mellom Tine og REMA 1000 ikke innebar at sistnevnte ble forpliktet til ikke å inngå avtale med Synnøve Finden eller noen faktisk binding av REMA 1000. Tines rabatter var også på varelinjer som ikke konkurrerte med Synnøve Findens varelinjer, slik at REMA 1000 ikke ville gå glipp av noen av ytelsene fra Tine ved å beholde Synnøve Finden i sitt sortiment.¹¹

Høyesterett utelukket ikke at Tines tilbud om økte ytelser var påvirket av et ønske om større leveranser til REMA 1000 og deres strategi om å kutte ned på antall leverandører. Høyesterett mente imidlertid at et motiv om å vinne konkurransen ikke kan være nok til å overtre § 11, og at for at § 11 skal være overtrådt må det være benyttet uakseptable konkurransemetoder.¹² Høyesterett la vekt på at REMA 1000 to ganger inviterte Tine til å komme med tilbud om betaling for eneforhandleravtale, som ble avslått av Tine. At REMA 1000 valgte å bare benytte Tine som leverandør dersom Tines tilbud var godt nok, var REMA 1000s valg.¹³ Høyesterett mente det ikke var utilbørlig av Tine å gi det tilbud som var nødvendig for å oppnå en god avtale med REMA 1000, selv om Tine forsto at det temmelig sikkert ville innebære at REMA 1000 ikke lenger ville benytte Synnøve Finden som leverandør.

⁹ LB-2009-89085, s. 48.

¹⁰ LB-2009-89085, s. 40.

¹¹ Rt. 2011 s. 910, premiss 77.

¹² Rt. 2011 s. 910, premiss 79.

¹³ Rt. 2011 s. 910, premiss 81.

4. 2009: Konkurransetilsynets rapport, «Konkurransen i Norge»

I 2009 utga Konkurransetilsynet rapporten «Konkurransen i Norge». Rapporten drøftet konkurranse-situasjonen i flere utvalgte markeder. Blant disse var dagligvaremarkedet som utgjør et eget kapittel.

Vedlegg 8 Konkurransetilsynet, *Konkurransen i Norge*, rapport, 2009, s. 113-125

I likhet med hylleplassrapporten fra 2005, uttrykker Konkurransetilsynet igjen bekymring for konsentrasjonen i detaljistleddet. De største endringene er at NorgesGruppen nærmer seg 40% markedsandel, og at ICA har tapt betydelige markedsandeler:

*«NorgesGruppens markedsandel har økt jevnt fra 2000 til 2007, og nærmer seg 40 %. Veksten skyldes både nyetableringer og oppkjøp. Ica har tapt betydelige markedsandeler i samme periode, og har nå omtrent samme markedsandel som den minste kjeden, Rema 1000. Rema 1000 har hatt en svak økning i markedsandeler mens Coop har hatt relativt stabile markedsandeler de siste syv årene».*¹⁴

Når det gjelder etableringshindringer uttaler Konkurransetilsynet at «Utviklingen det siste året kan indikere at etableringsbarrierene på detaljistleddet er sterkere enn tidligere antatt, ettersom både Smart Club og Lidl har gitt opp forsøkene på å etablere seg. Et viktig tiltak for å motvirke konsentrasjonen vil være å redusere etableringsbarrierene».

I rapporten konkluderer Konkurransetilsynet med at forskjeller i innkjøpspriser utgjør en etableringshindring:

*«Store aktører med høyt salgsvolum vil gjennom sitt grossistledd som hovedregel oppnå bedre betingelser hos leverandørene sammenlignet med butikker uten kjedetilknytning. Det vil således være vanskelig for nye kjeder og enkeltbutikker som ønsker å etablere seg, å kunne konkurrere med like lave priser som de allerede etablerte kjedene.»*¹⁵

Som en følge av ovennevnte konkluderer Konkurransetilsynet med at en effektiv etablering i Norge krever at den nye aktøren raskt vokser til en sammenliknbar størrelse som de etablerte dagligvareaktørene, slik at de kan oppnå gode innkjøpsbetingelser.

Når det gjelder tiltak for å redusere etableringshindringene vil Konkurransetilsynet primært benytte muligheten etter konkurranseloven § 9 til å påpeke konkurransebegrensende effekter av unødige offentlige etableringshindringer for dagligvareaktører, dels ved at det bør tas inn i planloven at hensynet til konkurranse skal vektlegges som et positivt element ved kommunenes utarbeiding av reguleringsplaner, dels ved at Fylkesmannen skal kunne legge vekt på konkurransen når det vurderes å gi samtykke til å fravike fra de rikspolitiske bestemmelser om etablering av kjøpesentre.

Konkurransetilsynet påpeker også at det vil føre kontroll med foretakssammenslutninger i både leverandør- og detaljistmarkeder der lokale markeder vil bli nøye vurdert. Bakgrunnen er at dagligvaremarkedet er «svært konsentrert både på leverandør- og detaljistleddet» og at «konsentrasjonen på detaljistleddet har økt de siste årene». Videre er det «betydelige etableringsbarrierer på detaljistleddet i dagligvaremarkedet. De viktigste er vertikal integrasjon av grossist- og detaljistleddet, stordriftsfordeler og ulike offentlige reguleringer».

¹⁴ Side 114-115.

¹⁵ Side 117.

Videre vil Konkurransetilsynet videreføre meldeplikten som var pålagt dagligvarekjedene for årsavtaler med store leverandører, slik at tilsynet løpende kunne følge med på bruken av rabatter, bonuser og andre avtalebetingelser og gripe inn dersom disse virket konkurransebegrensende. Meldeplikten for årsavtaler ble innført i 2006.

5. 2011: NOU 2011:4, Mat, makt og avmakt - om styrkeforholdene i verdikjeden for mat

Konkurransesituasjonen og maktforhold i dagligvaremarkedet har vært gjenstand for diskusjon i lang tid. I 2010 ble matkjedeutvalget ledet av Einar Steensnæs satt ned, etter omfattende diskusjon om dagligvarekjedenes maktposisjon. Utvalget leverte sin utredning «Mat, makt og avmakt» i 2011.

Vedlegg 9 NOU 2011:4, *Mat, makt og avmakt - om styrkeforholdene i verdikjeden for mat*

Matkjedeutvalget undersøkte maktfordelingen i det norske dagligvaremarkedet. Det pekte på at det hadde skjedd en endring i styrkeforholdet, der en tidligere fragmentert detaljhandel var blitt konsolidert både horisontalt og vertikalt. Tidligere var markedet preget av frittstående enkeltbutikker som fikk leveranser fra selvstendige grossister, noe som førte til at leverandører og grossister kunne presse gjennom fordelaktige betingelser i forhandlingene med butikkene.¹⁶ Utvalget fant at markeds-situasjonen var blitt vesentlig endret. Leverandørene, som tidligere hadde et stort antall kunder, måtte forholde seg til (på den tiden) fire innkjøpere, som kontrollerte mer enn 99 % av dagligvaremarkedet. Dette medførte at paraplykjedene kunne opptre som «portvoktere» med kontroll over hvilke leverandører og produkter som blir lansert i dagligvarebutikkene.¹⁷

5.1 Utvalget om makt og styrkeforhold på kjedeledet

Matkjedeutvalget mente dagligvarekjedene har regien i forhandlingene, gjennom å utforme standardkontrakter og bestemme hvilke leverandører de skal forhandle med.¹⁸ Med hensyn til bonuser og joint marketing viste utvalget til at leverandørene tegner et bilde av at paraplykjedene i økende grad ensidig kan utforme regien og innholdet i forhandlingene.¹⁹ Utvalget mente også paraplykjedene får høy grad av kontroll over prissettingen og verdikjeden, gjennom å kontrollere de interne transaksjonene mellom paraplykjede, grossist og butikkjede.²⁰

Matkjedeutvalget pekte på at enkelte leverandører har produkter som en butikkjede ikke kan utelate, for eksempel Tine lettmelk, Grandiosa, Coca-Cola, Ringnes og Jarlsberg. Utvalget mente likevel at paraplykjedenes risiko ved ikke å ta inn leverandørenes produkter fremsto som lav, siden forbrukerne velger et alternativt produkt om de ikke finner produktet de primært ønsker å kjøpe. Utvalget mente at paraplykjedenes kjøpermakt og portvokterrolle blant annet besto av overtakelsen av distribusjon, etablering av egne merkevarer (EMV) og kontroll med markedsføringsmidler.²¹ Konsekvensen av å miste en avtale med en eller flere paraplykjeder er store for alle leverandører, og flere av leverandørene mente å ha opplevd trusler om delisting og nedprioritering av deres produkter.²²

Utvalgets undersøkelser viste at det var summen av virkemidler som måtte tas i betraktning når paraplykjedenes forhandlingsstyrke og makt over utfallet av forhandlingene skulle vurderes, herunder sentralisering av innkjøp og kjededrift, kontroll over grossistvirksomhet og distribusjon, økende kontroll over markedsføringsbudsjettene til leverandørene, kjedenes rolle som både kunde og konkurrent gjennom EMV og kontroll over en betydelig del av vareverdien.²³

¹⁶ NOU 2011:4, s. 23-24

¹⁷ NOU 2011:4, s. 24.

¹⁸ NOU 2011:4, s. 26-27.

¹⁹ NOU 2011:4, s. 28.

²⁰ NOU 2011:4, s. 28.

²¹ NOU 2011:4, s. 24.

²² NOU 2011:4, s. 30.

²³ NOU 2011:4, s. 30.

5.2 Utvalget om makt og styrkeforhold på leverandørleddet

Selv om situasjonen for leverandørene var endret, var verdikjeden fortsatt preget av flere store leverandører med betydelige markedsandeler innen en eller flere varekategorier.²⁴ Utvalgets undersøkelser viste at de fleste norske leverandørmarkedene var svært konsentrerte. Alle unntatt én av de undersøkte produktgruppene hadde en konsentrasjonsindeks på over 2 000 (HHI)²⁵, som indikerer høy konsentrasjon. Utvalget konkluderte med at *«de tre største leverandørene [har] som regel en samlet markedsandel på mer enn 80 pst., og samlet markedsandel under 70 pst. er unntakene. Den laveste konsentrasjonen utvalget finner [...] er over 60 pst.»*²⁶ Utvalget viste videre til at mindre leverandører utgjorde kun en liten del av omsetningen.²⁷ Som eksempel nevnes at innen ost var det 29 leverandører, men de fire største sto for 91 % av omsetningen. Innen øl var det 22 leverandører, men de fire største sto for 94 % av omsetningen.

Leverandørene hadde ifølge utvalget flere virkemidler for å utøve markedsrett. De kan for eksempel nekte å levere varer til kunden, forlange vertikale bindinger, for eksempel eksklusiv posisjon som kategorikaptein, hovedleverandør eller avtale om hylleplassering hos dagligvarekjeden. Utvalgets kartlegging viste at paraplykjedene erfarte at enkelte leverandører var i posisjon til å kreve spesielle betingelser, for eksempel når leverandøren har et produkt butikken må ha i sitt vareutvalg og det ikke fantes reelle alternativer.²⁸

Utvalget pekte også på at mindre leverandørers markedstilgang var forverret ved at de både måtte konkurrere med de store leverandørene, i tillegg til å ha mistet tilgangen til mindre lokale kjøpmenn. Utvalgets undersøkelser viste blant annet også at dagligvarekjedene trengte store volum og leverings-sikkerhet og de store leverandørene hadde økonomiske ressurser til å kjøpe seg inn i gunstige sortiment og plassering i hyllene, noe som kunne vanskeliggjøre markedstilgangen for de mindre leverandørene.²⁹ I tillegg måtte de konkurrere med både norske og internasjonale aktører med betydelig omsetning, som hadde et annet utgangspunkt i forhandlingene, gjennom kompetanse og ressurser til å betale for gunstig plassering i butikkhyllene.³⁰

Utvalget konkluderte med at flere store leverandører fortsatt har en reell forhandlingsstyrke gjennom sin markedsposisjon og merkevarer. Dette kommer til uttrykk i offentlig uenighet om prisøkninger, og de store leverandørene stiller krav og sier nei til ufordelaktige vilkår fremmet av paraplykjedene.

5.3 Konkurransetilsynets høringsuttalelse til NOU 2011:4

Utredningen var gjenstand for høring, der blant annet Konkurransetilsynet leverte et omfattende høringssvar vedlagt en utredning fra professor Nils-Henrik von der Fehr.

Vedlegg 10 Konkurransetilsynet, *Konkurransetilsynets høringssvar til Matkjedeutvalgets rapport (NOU 2011:4)*, 30. november 2011

²⁴ NOU 2011:4, s. 43.

²⁵ HHI er et mål for markeds-konsentrasjon basert på markedsandelene til alle aktørene i markedet. HHI beregnes ved å summere kvadratet av markedsandelen til hver enkelt aktør i markedet og har en maksimal verdi på 10 000 (rent monopol). Et annet ofte benyttet konsentrasjonsmål er CR_x, som er summen av markedsandelen til de x største aktørene i et marked, der x typisk er 3 (CR₃) eller 4 (CR₄). I motsetning til CR_x, tar HHI hensyn til helheten i markedet og den innbyrdes fordelingen av markedsandeler mellom aktørene. Se også Meld. St. 27 (2019-2020) s. 48-49.

²⁶ NOU 2011:4, s. 48-49.

²⁷ NOU 2011:4, s. 44.

²⁸ NOU 2011:4, s. 50.

²⁹ NOU 2011:4, s. 44.

³⁰ NOU 2011:4, s. 44-45.

Vedlegg 11

Professor N.-H. von der Fehr, *Matkjedeutvalgets analyse av maktforhold i matkjeden - En vurdering av metoden og anvendelsen av den*, 4. november 2011

Konkurransetilsynet var kritisk og uenig med Matkjedeutvalgets konklusjoner på en rekke punkter, særlig knyttet til metodevalg for maktanalysen, og gjennomføringen av analysen. I tillegg delte ikke Konkurransetilsynet Matkjedeutvalgets bekymring for paraplykjedenes kjøpermakt som et problem for konkurransen i dagligvaremarkedet.

Konkurransetilsynet viste til at importvernet beskytter deler av matindustrien mot konkurranse fra utlandet, *«og vi finner høy markedskonsentrasjon i en rekke leverandørmarkeder, med få og til dels dominerende leverandører. Dette er sannsynlige årsaker til et høyt prisnivå og begrenset utvalg.»*

Konkurransetilsynet hadde undersøkt dagligvarekjedenes fortjenestemarginer på grossist- og detaljistleddet, og funnet at marginene var lavere enn i Sverige og Storbritannia. Tilsynet konkluderte derfor med at *«[d]et høye prisnivået på mat i Norge kan derfor neppe skyldes høyere fortjenestemarginer hos de norske dagligvarekjedene.»*

Konkurransetilsynet mente også at EMV ville føre til et større mangfold av produkter. Kjedenes vil ha insentiver til å opprettholde konkurranse på leverandørleddet, og tilsynet mente det ikke fantes støtte i empiriske undersøkelser for at utviklingen i EMV bidrar til lavere innovasjon. Konkurransetilsynet *«[delte] derfor ikke utvalgets bekymring for at en fortsatt økning i andelen EMV på sikt vil føre til dårligere kvalitet for flere kategorier.»*

Konkurransetilsynet pekte på at få og sterke dagligvarekjeder kan føre til svakere konkurranse i detaljistleddet, noe som kan gjøre at kjedene kan beholde store deler av gevinstene selv, slik at disse bare i begrenset grad kommer forbrukerne til gode. Konkurransetilsynet viste til de relativt lave fortjenestemarginene, samt en egen kvalitativ vurdering av konkurransen mellom kjedene, og konkluderte med at *«konkurransen mellom kjedene fungerer forholdsvis godt. Dette tilsier at utviklingen faktisk har gitt forbrukerne lavere priser.»*

Konkurransetilsynet mente også at kjedenes kjøpermakt kan være positivt for forbrukerne, ved at den fungerer som en motvekt til leverandørenes sterke selgermakt, og har skaffet dagligvarekjedene bedre innkjøpsbetingelser. Tilsynet mente at utvalget ikke hadde vektlagt den positive effekten av kjedenes kjøpermakt tilstrekkelig i sine vurderinger og anbefalinger:

«[U]tvalget [har] kommet til at dersom utviklingen fortsetter i samme takt og retning vil dette være uheldig for konkurransen og forbrukerne, og kan føre til både høyere priser og dårligere utvalg. Konkurransetilsynet er uenig i utvalgets vurdering på dette punktet. Konkurransetilsynet finner verken i teori eller empiri grunnlag for at kjedenes økte kjøpermakt har ført til eller vil føre til dårligere vareutvalg eller høyere priser.»³¹

³¹ Side iii i oppsummeringen.

6. 2013: Professorene Gabrielsen, Steen, Sørgard og Vagstad for Fornyings- administrasjons- og kirkedepartementet: Kjøpermakt i dagligvare- sektoren

I 2013 innhentet Fornyings-, administrasjons- og kirkedepartementet en utredning om kjøpermakt i dagligvaremarkedet fra professorene Tommy Staahl Gabrielsen, Frode Steen, Lars Sørgard og Steinar Vagstad.

Vedlegg 12 Professorene T. S. Gabrielsen, F. Steen, L. Sørgard og S. Vagstad, *Kjøpermakt i dagligvaresektoren*, april 2013

I rapporten drøftes mulige virkninger av økt utnyttelse av kjedenes kjøpermakt i den norske dagligvaresektoren. Drøftelsene er prinsipielle, med særlig fokus på mulige skadelige virkninger av kjedenes kjøpermakt, og relateres til de faktiske forhold i norsk dagligvaresektor.

Rapporten drøfter særlig om det kan forventes skadelige effekter av kjøpermakt i norsk dagligvaresektor, herunder om (i) økt kjøpermakt har ført til «vannsengeffekter» (bedre betingelser for store kjeder som motsvares av dårligere betingelser for små kjeder) som har gitt høyere priser til forbruker, (ii) hvordan kjøpermakt påvirker innovasjonstakten, (iii) om økt kjøpermakt kan føre til mer eksklusjon av leverandører, (iv) om faste betalinger fra leverandør til kjede kan være skadelig, (v) mulige virkninger av kjeders vertikale integrasjon og (vi) om fremveksten av kjedenes egne merkevarer (EMV) er gunstig.

Utredningen konkluderer blant annet med følgende:

- (i) «*[D]et er lite sannsynlig at vannsengeffekten (bedre betingelser for store kjeder som blir større motsvares av dårligere betingelser for små kjeder) gir høyere priser til forbrukere*»,
- (ii) «*[Det er] ikke grunnlag for å hevde at kjedenes satsning på egne merkevarer hemmer produktutviklingen*», og
- (iii) «*[K]jeders vertikale integrasjon mot leverandører kan være gunstig for både industri og forbrukere i de tilfeller leverandørene er tilbakeholdne med nye investeringer (hold up problemet).*»

Avslutningsvis konkluderes det i rapporten at kjøpermakt kan ha en rekke positive virkninger, blant annet ved at leverandørene tvinges til å konkurrere hardere om leveranser til kjedene. Dette øker sjansen for at de lavere innkjøpsprisene videreføres helt eller delvis til forbrukerne.

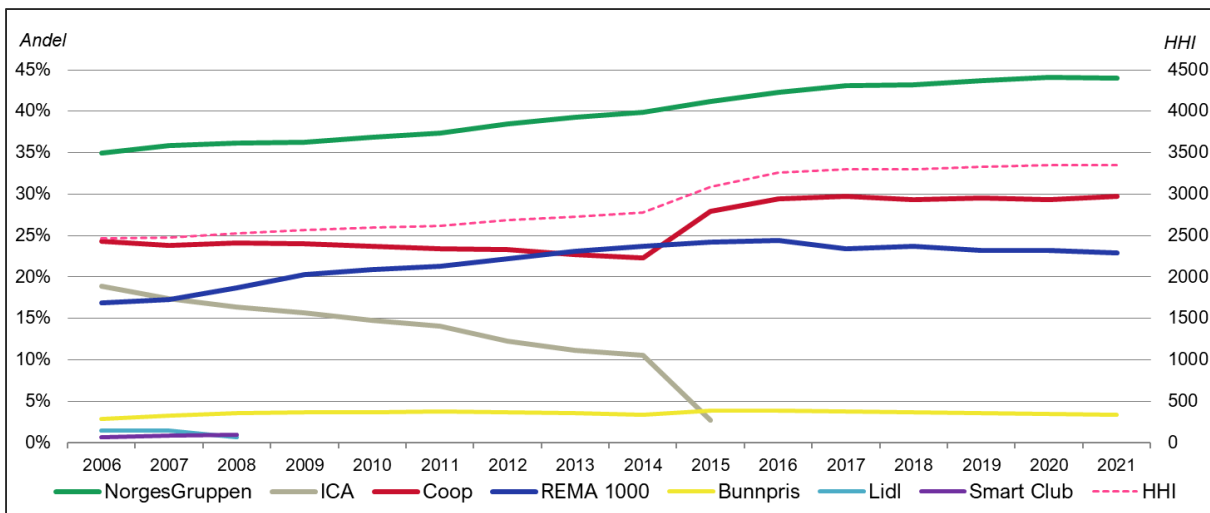
7. 2010-2016: Betydelige strukturendringer i dagligvaremarkedet

7.1 Innledning

Dagligvaremarkedet har vært gjennom betydelige strukturendringer de siste 10-15 årene. I 2006 var det fire store dagligvarekjeder. NorgesGruppen hadde som største aktør en markedsandel på 35,0 %. ICA var fortsatt til stede, med en markedsandel på 18,9 %. I tillegg ble de fire store kjedene utfordret av Bunnpris (2,9 %), Lidl (1,4 %) og Smart Club (0,6 %). I 2008 ble Smart Club kjøpt av Coop, og REMA 1000 kjøpte virksomheten i Lidl etter at eierne besluttet å trekke seg ut av Norge. ICA hadde en nedadgående trend, og i oktober 2014 inngikk Coop og ICA avtale om kjøp av ICAs norske virksomhet. Kjøpet ble godkjent av Konkurransetilsynet 4. mars 2015 under forutsetning om salg av 50 ICA-butikker til NorgesGruppen og 43 butikker til Bunnpris. Med unntak for netthandelsaktøren Oda har det ikke vært noen nyetablering av betydning i Norge de siste 15 årene. Marked.no ble etablert i 2016, men ble lagt ned allerede i januar 2018.

Figuren under viser utviklingen i kjedenes markedsandeler samt utviklingen i konsentrasjonsmålet HHI siden 2006.

Figur 1: Markedsandeler og HHI dagligvarekjedene (utenom Oda) 2006-2021, kilde: NielsenIQ (bearbeidet)

Som figuren viser har det vært en økende konsentrasjon i perioden siden 2006. NorgesGruppen har hatt en jevn økning i markedsandelen, fra 35,0 % i 2006 til 44,0 % i 2021.

7.2 2013: NorgesGruppens innkjøpssamarbeid med ICA

I 2013 inngikk NorgesGruppen og ICA samarbeidsavtale om felles innkjøps- og distribusjonssamarbeid. Dersom innkjøpssamarbeidet hadde blitt gjennomført ville NorgesGruppen stått for innkjøp for kjeder tilsvarende 50,4 % av dagligvaremarkedet.³² I tillegg kommer NorgesGruppens innkjøpsvolum i storhusholdningsmarkedet.

³² Jf. NielsenIQ hadde NorgesGruppen og ICA markedsandeler på hhv. 39,3 % og 11,1 % i 2013.

Bakgrunnen for samarbeidsavtalen var at ICA hadde langt dårligere innkjøpsbetingelser enn konkurrentene og at et innkjøpssamarbeid med en annen dagligvareaktør antakelig ville være avgjørende for å overleve i Norge.³³

Konkurransetilsynet var bekymret for at samarbeidet kunne begrense konkurransen i strid med konkurranse-loven § 10 og traff vedtak om midlertidig pålegg om opphør av avtalen i april 2013 da en implementering av avtalen under Konkurransetilsynets saksbehandling ble vurdert å kunne medføre en «varig og uopprettelig skade».

Vedlegg 13 Konkurransetilsynet, *Vedtak V2013-6 - NorgesGruppen ASA - ICA Norge AS - Midlertidig pålegg om opphør*, 19. april 2013

Konkurransetilsynets begrunnelse for det midlertidige vedtaket var at det var nærliggende at avtalen ville (i) føre til koordinerte virkninger, (ii) føre til ikke-koordinerte virkninger og (iii) styrke NorgesGruppens kjøpermakt og bidra til at deres innkjøpsbetingelser ble styrket relativt til de andre kjedene.³⁴ Om virkninger på NorgesGruppens kjøpermakt skriver Konkurransetilsynet følgende:

«(100) På bakgrunn av de opplysningene som foreligger finner Konkurransetilsynet det videre nærliggende at Avtalen bidrar til at Norgesgruppens innkjøpsbetingelser styrkes relativt til de øvrige kjedene. Økt kjøpermakt kan også legge grunnlaget for strategier som hever konkurrentenes kostnader. I et allerede konsentrert detaljmarked, der Norgesgruppen er den største aktøren, kan dette svekke konkurransen mellom kjedene.»

Konkurransetilsynet la til grunn for analysen at ICA ikke ville trekke seg ut av det norske dagligvaremarkedet på kort eller mellomlang sikt.³⁵

Vedtaket om midlertidig pålegg om opphør ble påklaget til Fornyings-, administrasjons- og kirke-departementet («FAD») av både ICA og NorgesGruppen. ICA fremmet avhjelpende tiltak i løpet av klagebehandlingen. FAD opprettholdt Konkurransetilsynets vedtak om midlertidig pålegg om opphør juli 2018, med den endring at de avhjelpende tiltakene ble akseptert. FAD fant det ikke nødvendig å ta stilling til om innkjøpsavtalen var konkurransebegrensende ved at den skapte kjøpermakt som begrenser konkurransen.

Vedlegg 14 Fornyings- administrasjons- og kirke-departementet, *Klagevedtak i V2013-6 (NorgesGruppen/ICA)*, 8. juli 2013

Konkurransetilsynet varslet pålegg om endelig opphør av avtalen 13. februar 2014. Begrunnelsen var at avtalen ville ha konkurransebegrensende virkninger gjennom (i) at NorgesGruppen ville få incentiv til å dempe konkurransen fra ICA ved å fremforhandle høyere varepriser fra leverandørene (kompensert ved høyere faste betalinger fra leverandørene til NorgesGruppen), noe som ville dempe ICAs konkurransekraft, og (ii) bidra til koordinering mellom NorgesGruppen og ICA. Konkurransebegrensende virkninger som følge av økt kjøpermakt som ble drøftet i det midlertidige vedtaket ble ikke fulgt opp i varselet. Det fremgår imidlertid av varselet om pålegg om opphør fra 2014 at ICA anslo ulempen med høyere innkjøpspriser til å utgjøre 4-6 %.³⁶ Med henvisning til Konkurransetilsynets

³³ Se Vedlegg 15 nedenfor. Se også tidligere innkjøpssjef hos ICA Norges uttalelse til Aftenposten 16. august 2018 om at dersom innkjøpssamarbeidet med NorgesGruppen hadde blitt tillatt, så «[kunne] dette hatt avgjørende betydning for Ica, og ikke minst ville det ha vært fire kjeder i Norge i dag», (<https://www.aftenposten.no/okonomi/i/21A0Ax/tidligere-innkjoepssjef-i-ica-forskjellene-i-innkjoepsprisene-var-avgjoerende-for-konkurransen>).

³⁴ Konkurransetilsynets vedtak V2013-6, avsnitt 90, 96 og 100.

³⁵ Konkurransetilsynets vedtak V2013-6, avsnitt 81-86.

³⁶ Vedlegg 15, premiss 39 og 374.

innhenting av «informasjon om netto salgspriser fra en rekke leverandører» skriver Konkurransetilsynet videre:

«Uten avtalen er det stor variasjon i størrelsen på varelinjerabattene og samarbeidsbonusene partene oppnår, både mellom hvert enkelt produkt og mellom ulike leverandører.»³⁷

Vedlegg 15 Konkurransetilsynet, *Varsel om pålegg om opphør (Norgesgruppen/ICA)*, 13. februar 2014

Etter Konkurransetilsynets varsel i 2014 besluttet NorgesGruppen og ICA å avvike planene om innkjøpssamarbeid. Konkurransetilsynet fattet derfor ikke endelig vedtak i saken.

I ettertid har det oppstått en diskusjon om hva Konkurransetilsynet faktisk la vekt sin vurdering av innkjøpssamarbeidet mellom NorgesGruppen og ICA. I to kronikker har tidligere konkurransedirektør Lars Sjørgard omtalt Konkurransetilsynets midlertidige vedtak:

Vedlegg 16 Konkurransedirektør L. Sjørgard, *Feil om Konkurransetilsynet og dagligvaremarkedet*, kronikk, Dagens Næringsliv 20. november 2019

Vedlegg 17 Konkurransedirektør L. Sjørgard, *Ulovlige innkjøpspriser*, kronikk, Dagens Næringsliv 29. juni 2020

I kronikken 29. juni 2020 skriver Sjørgard:

«Vår etterforskning av Norgesgruppens innkjøpssamarbeid med Ica, med et midlertidig vedtak som forbød samarbeidet, førte til at samarbeidet ble skrinlagt. Det resulterte i at vi stoppet Norgesgruppen fra å bli en enda større innkjøper. Å hindre vekst for den største aktøren, slik tilsynets inngrep faktisk førte til, bidro til likere konkurransevilkår. Aktørene stilte mer på like fot i forhandlinger om innkjøp.»³⁸

Avdelingsdirektør i Konkurransetilsynet, Beate Berrefjord, uttalte imidlertid i en avisartikkel mars 2022 at:

«Begrunnelsen for varselet var ikke at vi ville stanse Norgesgruppen fra å bli en større innkjøper. Det vi har sagt er at en konsekvens av at avtalen ikke ble gjennomført, kan ha vært at Norgesgruppen ikke fikk økt innkjøpsmakt.»

Vedlegg 18 Nationen.no, *Forbrukerrådet: Norgesgruppen er større enn de andre kjedene til sammen*, 28. mars 2022

7.3 Desember 2013: «CORE» - REMA 1000s og Coops respons på NorgesGruppen og ICAs innkjøpssamarbeid

Parallelt med Konkurransetilsynets behandling av innkjøpssamarbeidet mellom NorgesGruppen og ICA inngikk også Coop og REMA 1000 avtale om innkjøpssamarbeid, «CORE». Avtalen var en direkte respons

³⁷ Vedlegg 15, premiss 375, jf. fotnote 172.

³⁸ Det fremgår ikke av selve vedtaket, jf. Vedlegg 13 ovenfor, at Konkurransetilsynet vurderte økningen i NorgesGruppens innkjøpsmakt i forhold til størrelsesbasert prisdiskriminering. Se også kapittel 7.5 nedenfor om NorgesGruppens innkjøps-samarbeid med Bunnpris i 2015 hvor Konkurransetilsynet aldri offentlig uttrykte noen bekymring for NorgesGruppens innkjøpsmakt.

på innkjøpssamarbeidet mellom NorgesGruppen og ICA,³⁹ og avtalen var betinget av at Konkurransetilsynet tillot avtalen mellom NorgesGruppen og ICA.⁴⁰ Avtalen ble derfor aldri gjennomført-

Konkurransetilsynet tok hensyn til CORE-avtalen i konkurranseanalysen i varselet om pålegg i februar 2014 om opphør av NorgesGruppens og ICAs innkjøpssamarbeid.⁴¹ Tilsynet vurderte ikke lovligheten av avtalen eller dens virkning på konkurransen i seg selv, men vurderte i hvilken grad CORE-avtalen ville veie opp konkurranseskaden knyttet til avtalen mellom NorgesGruppen og ICA. Konkurransetilsynet kom til at CORE-avtalen ikke påvirket NorgesGruppens muligheter til å bestemme ICAs innkjøpskostnader. I tillegg kunne eksistensen av to innkjøpssamarbeid med omtrent 50 % markedsandel hver, føre til ytterligere konkurransebegrensninger i dagligvaremarkedet på grunn av økt fare for koordinert atferd.

7.4 2014-2015: Coop/ICA og NorgesGruppens overtakelse av ICA-butikker

6. oktober 2014 ble det offentlig kjent at Coop hadde inngått avtale om erverv av samtlige aksjer i ICA Norge.⁴²

I forbindelse med at salget av ICA Norge ble kjent, kommenterte konsernsjef i ICA Per Strömberg forskjellene i innkjøpspriser og sammenhengen med at ICA forlot markedet:

«Prisskillet er større i Norge enn i noe annet land. Forskjellene mellom prisene ICA og Norgesgruppen må betale er så vidt jeg vet 4-5 prosent. I en bransje hvor innkjøpskostnaden er en overveldende del av utgiftene, er det umulig å konkurrere når det allerede ...er en handicap.»

Vedlegg 19 Dagbladet.no, *Vi undervurderte skillet mellom Norge og Sverige*, 6. oktober 2014

8. oktober 2014 kommenterte styreleder i Orkla, og «tidligere Rimi-eier», Stein Erik Hagen oppkjøpet og behovet for å regulere leverandørenes store prisforskjeller:

«Gitt at det nå blir tre aktører, mener Hagen det må tas politiske grep for å sikre konkurransen.

- For å sikre en fair konkurranse og mulighet for nye aktører å komme inn i markedet, må det innføres et tillegg i konkurranseloven, om ikke-diskriminerende betingelser, lik den amerikanske Robinson-Patman Act, sier Hagen.

Denne amerikanske loven fra 1936 kom som følge av at store kjeder fikk billigere innkjøpspriser enn mindre butikker. Loven stiller en rekke betingelser, men omfatter alt som kan regnes som betaling, slik at det ikke er lov å legge til ekstraservice eller tilleggsvarer i prisen. Målet er å stoppe all konkurransehemmende praksis.

- Utfordringen er at det er vanskelig for nye aktører å komme inn. Myndighetene må ta tak i dette og se på hvordan de kan utvikle en antidiskrimineringslov. Vi risikerer å få en

³⁹ Se for eksempel. Dagens Næringsliv, *Dette er vår nødutgang*, 13. desember 2013 (<https://www.dn.no/-dette-er-var-nodutgang/1-1-5005892>).

⁴⁰ Dagens Næringsliv, *Konkurransetilsynet: - Vil svekke konkurransen*, 13. februar 2014 (<https://www.dn.no/konkurransetilsynet-vil-svekke-konkurransen/1-1-5047667>).

⁴¹ Jf. Vedlegg 15, avsnitt 932 flg.

⁴² Se for eksempel Aftenposten, *Icas butikker i Norge selges til Coop*, 6. oktober 2014 (<https://www.aftenposten.no/okonomi/i/3jxbX/icas-butikker-i-norge-selges-til-coop>).

situasjon med monopol dersom ikke myndighetene ser på konkurranselovgivningen, påpeker Hagen.»

Vedlegg 20 Dagens Næringsliv, *Ville vært helt umulig for meg å starte på nytt*, 8. oktober 2014

Hagens uttalelser ble dagen etter kommentert av professor (og senere konkurransedirektør) Lars Sørgard i en kronikk i Dagens Næringsliv. Sørgard konkluderte:

«En slik regel om ikke-diskriminerende vilkår vil være godt nytt for leverandørene. De vil som forklart få hjelp til å stå imot krav om rabatter fra enkeltkjøpere. Slik sett vil regelen ikke styrke konkurransen, men snarere være en hjelpende hånd til leverandører i dets forhandlinger med kjedene. Kanskje ikke så verst for Orkla og andre leverandører. Men for alle andre er det en svært dårlig idé.»

Vedlegg 21 Professor L. Sørgard, *Hagens nye konkurranselov*, kronikk, Dagens Næringsliv, 9. oktober 2014

15. mai 2015 uttalte også professor Tommy Staahl Gabrielsen seg om Hagens forslag om lovregulering av like innkjøpsvilkår fremsatt i forbindelse med Konkurransetilsynets behandling av Coops kjøp av ICA. Gabrielsen uttalte:

«- Dersom matvareleverandørene skulle pålegges å likebehandle matkjedene, ville det være en katastrofe for konkurransen i dagligvaremarkedet. Det ville gitt høyere matpriser for alle.».

Vedlegg 22 Bergens Tidende, *Lovforslag kan gi høyere matpriser*, 15. mai 2015

Daværende konkurransedirektør Christine Meyer kommenterte årsakene til at ICA trakk seg ut av Norge på høstmøtet til Dagligvareleverandørenes Forening (DLF) litt senere i oktober 2014. Hun hevdet at det var importvernet og tollsatsene som var hovedgrunnen for at ICA trakk seg ut. I en kommentar til dette uttalte imidlertid daværende sjef i ICA Norge at det var forskjeller i innkjøpsbetingelser som var hovedårsaken:

«Det er riktig at importvernet var en av grunnene til at vi ikke klarte å få det til i Norge, men neppe hovedårsaken. Vi hadde vesentlig dårligere innkjøpsbetingelser enn hovedkonkurrentene.».

Vedlegg 23 DN.no, *Tollsatsene knakk Ica*, 16. oktober 2014

Konkurransetilsynet godtok Coops oppkjøp av ICA Norge 4. mars 2015 på vilkår om salg av 93 butikker.

Vedlegg 24 Konkurransetilsynets vedtak V2015-24, *Coop/ICA Norge*, 4. mars 2015

Begrunnelsen for vedtaket var Konkurransetilsynets bekymring for konkurransebegrensende virkninger i både det nasjonale dagligvaremarkedet og i 90 lokale markeder. Tilsynet mente at Coops incentiver til å begrense konkurransen i det nasjonale markedet ville avhenge av den samlede virkningen foretakssammenslutningen hadde på konkurranseintensiteten i de lokale markedene.

Konkurransetilsynet godkjente Coops forslag avhjelpende tiltak, som førte til at Coop måtte selge 43 butikker til Bunnpris og 50 butikker til NorgesGruppen. NorgesGruppens økte innkjøpsmakt i daglig-

varemarkedet som følge av overtakelsen av 50 ICA-butikker ble ikke drøftet i vedtaket, og overtakelsen ble ikke meldt som en separat foretakssammenslutning. Som det fremgår av Figur 1, førte oppkjøpet til at Coop økte sin markedsandel fra 22,3 % til 29,4 % i 2016. NorgesGruppens markedsandel økte fra 39,9 % til 42,3 % i samme periode.⁴³

I forbindelse med Konkurransetilsynets behandling av Coops kjøp av ICA oppstod en diskusjon om hva som var ICAs alternativ til salget til Coop. Professorene Tommy Staahl Gabrielsen, Erling Hjelmeng og Lars Sørgard reiste i en kronikk i Dagens Næringsliv spørsmål ved om et alternativ for ICA var å nedskalere virksomheten i Norge til et rendyrket Rimi-konsept, som ville få en markedsandel på ca. 7 % («plan B»). De mente at dette var et realistisk alternativ som «i så fall [er] alternativet en må sammenligne oppkjøpet med» dersom salget til Coop ikke hadde blitt noe av. Betydningen av dårligere innkjøpsbetingelser for sannsynligheten for realiseringen av plan B drøftes imidlertid ikke i kronikken:

«For det andre: Er Ica virkelig "failing" og på konkursens rand? Neppe. Det er ikke nok å vise til røde tall og uttalelser fra svenske kjøpmenn om at Ica Norge bør legges ned. Ica kan ha incentiver til å snu den negative utviklingen, og fortsatt ha fotfeste i et marked som har en årlig omsetning på over 100 milliarder kroner. I DN 08. oktober, noen sider før innlegget av Svendsen og Haugaard, uttaler Ica Norge-sjef Thorbjørn Theie at de hadde en plan B. De ville rendyrke Rimi-konseptet, og slik få lønnsom drift igjen alt neste år - med en nedskalert forretningsplan og en markedsandel på syv prosent. Når sjefen selv har en slik plan B, vil en slite hardt med å overbevise Konkurransetilsynet om at Ica er en fallittbedrift. Sjefens plan B virker sannsynlig, og er i så fall alternativet en må sammenligne oppkjøpet med.»

Vedlegg 25 Professorene T. S. Gabrielsen, E. J. Hjelmeng og L. Sørgard, *Ikke glem Icas plan B*, kronikk, Dagens Næringsliv, 15. oktober 2014

I etterkant av Konkurransetilsynets godkjenning av Coops kjøp av ICA og i forbindelse med ansettelse av ny konkurransedirektør etter Christine Meyer, reiste daværende direktør for kommunikasjon og samfunnskontakt i REMA 1000, Mette Fossum, spørsmål ved om «fokuset hos tilsynet [vil] dreies fra lokale konkurranseforhold til også å gjelde nasjonal innkjøpsmakt» i en kronikk i Dagligvarehandelen.

Vedlegg 26 M. Fossum, *Nasjonal innkjøpsmakt*, kronikk, Dagligvarehandelen, 1. desember 2015

I kronikken pekte Fossum på at Konkurransetilsynet «i sine analyser av dagligvaremarkedet til nå nær utelukkende [har] hatt fokus på lokale mikromarkeder med en markedskonsentrasjon på over 40 prosent», og stilte spørsmålet om det kun var i lokale markeder konkurransen i dagligvaremarkedet står. Hun viste til at NorgesGruppens innkjøpsmakt var betydelig og at denne makten ble benyttet til å sikre seg bedre priser hos leverandørene. Hun mente at konkurransefordelen gjorde at Norges-Gruppen fortsatte å vokse, og bruke denne veksten til å kreve enda bedre betingelser sammenliknet med sine konkurrenter.

Fossum konkluderer: «Dette er ikke bra for leverandørene, ikke bra for konkurransen og derfor over tid svært uheldig for forbrukerne». Den innkommende konkurransedirektøren ble derfor oppfordret til at Konkurransetilsynet i fremtiden «ser nærmere på effekten av sterk markedsrett i det nasjonale markedet og ikke bare i de lokale markedene. Det er forhåpentligvis en oppgave en ny konkurranse-direktør ser med nye øyne på.»

⁴³ Konsentrasjonsmålet HHI økte fra 2773 til 3264 fra 2014 til 2016

7.5 2015: NorgesGruppens innkjøpssamarbeid med Bunnpris

NorgesGruppen og Bunnpris inngikk samarbeidsavtale om innkjøp og distribusjon av dagligvarer i desember 2015. Avtalen innebar at NorgesGruppen og Asko skulle stå for innkjøp og distribusjon av varer til alle Bunnpris-butikker fra 1. januar 2017.⁴⁴

Bunnpris er den eneste aktøren på detaljistleddet uten egen grossist- og distribusjonsvirksomhet. Dette gjør at kjeden er avhengig av innkjøpssamarbeid med en av konkurrentene for å få tilgang til distribusjon og dermed oppnå konkurransedyktige betingelser. Bunnpris hadde innkjøpssamarbeid med NorgesGruppen frem til 2012, før de inngikk innkjøpssamarbeid med REMA 1000 som varte frem til den nye avtalen med NorgesGruppen trådte i kraft i 2017.

Avtalen med Bunnpris økte NorgesGruppens markedsandel i innkjøpsmarkedet fra 43,1 % til 46,9 % i 2017, da avtalen trådte i kraft.⁴⁵

Konkurransetilsynet vurderte avtalen, men etter en konkret vurdering av avtalen og informasjon om markedet og fra markedsaktører, fant det ikke grunn til å prioritere videre arbeid i saken.

Vedlegg 27 Konkurransetilsynet, *Avsluttar Norgesgruppen - Bunnpris*, pressemelding, 23. juni 2016

7.6 Januar 2018: Marked.no forlater markedet

I januar 2018 ble det kjent at netthandelsaktøren Marked.no la ned driften etter halvannet. I forbindelse med nedleggelsen uttalte selskapets styreleder Ole Vinje:

«Vi fikk dårlige innkjøpsbetingelser, og det var vanskelig å trenge seg inn i dagligvaremarkedet. [...] For en liten aktør som Marked.no, har det vært tilnærmet umulig å få konkurransedyktige innkjøpsbetingelser. Det gjør det svært krevende å lykkes som ny utfordrer i Norge».

Vedlegg 28 Dagens Næringsliv, *Marked.no gir opp og legger ned*, artikkel, 10. januar 2018

7.7 2005-d.d.: NorgesGruppen har i perioden gjennomført mange oppkjøp

Konkurransetilsynet har lenge vært bekymret for den høye konsentrasjonen i dagligvaremarkedet. I rapporten «Betaling for hylleplass» fra 2005 (jf. Vedlegg 1), uttrykker tilsynet at den høye konsentrasjonen i dagligvaremarkedet gir foranledning til å vurdere om bruken av bonuser, rabatter og engangsbeløp kan ha konkurranseskadelige virkninger.

Bekymringen for den høye konsentrasjonen ble gjentatt i «Konkurransen i Norge» i 2009 (jf. Vedlegg 8). Som tiltak varslet Konkurransetilsynet at det «ikke [vil] tillate oppkjøp eller fusjoner som kan føre til eller forsterke vesentlige konkurransebegrensninger i leverandørmarkeder eller detaljistmarkeder. Også lokale markeder vil bli nøye vurdert».

⁴⁴ Til Aftenposten ifm. Inngåelse av innkjøpssamarbeidet, uttaler Bunnpris-eier Christian Lykke, at samarbeidet også var motivert av at Bunnpris leier butikklokaler fra NorgesGruppen: «Leieavtalene med Norgesgruppen var knyttet til at vi måtte kjøpe varer av dem. Byttet vi grossist, mistet vi butikkene, sier Lykke til Aftenposten», se Aftenposten 24. august 2018 (<https://www.aftenposten.no/okonomi/i/QLk6WV/bunnpris-byttet-ut-varene-fra-norgesgruppen-da-mistet-de-flere-butikker>).

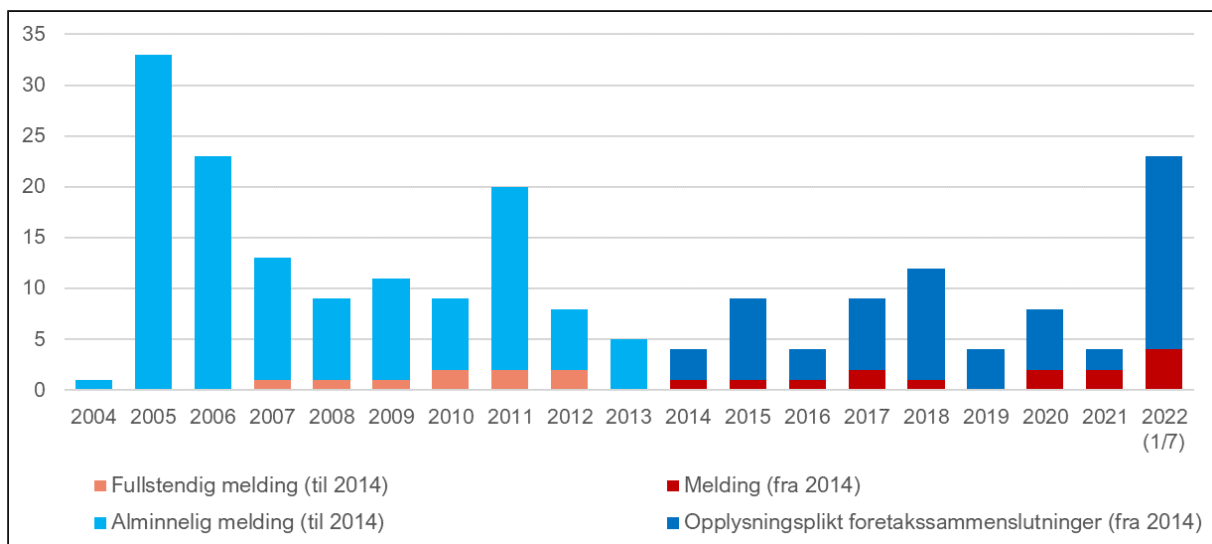
⁴⁵ Dette omfatter ikke NorgesGruppens/ASKOs innkjøp til storhusholding og KBS.

Som det fremgår av Figur 1 ovenfor, har NorgesGruppen økt sine markedsandeler fra 34,1 % i 2005 til 44 % i 2021. Siden det ble innført meldeplikt for foretakssammenslutninger i 2004 til 1. juli 2022 har NorgesGruppen meldt 146 foretakssammenslutninger til Konkurransetilsynet.⁴⁶

I tillegg til den alminnelige plikten til å melde foretakssammenslutninger som overskrider lovbestemte omsetningsterskler, ble NorgesGruppen i 2014 i tillegg pålagt opplysningsplikt om foretakssammenslutninger i dagligvaremarkedet som ikke oppfyller omsetningsterskelen for meldeplikt. I 2022 ble opplysningsplikten utvidet til å omfatte flere selskaper relatert til NorgesGruppen, minoritetsserverv og begrensningen til at oppkjøpet måtte gjelde dagligvaremarkedet falt bort. I henhold til denne særskilte opplysningsplikten har NorgesGruppen og relaterte selskaper opplyst Konkurransetilsynet om ytterligere 62 foretakssammenslutninger i perioden 2014 til 1. juli 2022.

Til sammen har NorgesGruppen og relaterte selskaper i perioden 2004 til 1. juli 2022 meldt og opplyst om 208 foretakssammenslutninger, se også figuren under.

Figur 2: Meldinger og opplysningsplikt om foretakssammenslutninger, NorgesGruppen, Johannson Invest og Johannson Eiendom, 2004- 2022 (1. juli), kilde: Konkurransetilsynet.no, einnsyn.no (bearbeidet)

Meldingene og opplysning etter opplysningsplikten inkluderer blant annet erverv av enkeltbutikker, oppkjøp av leverandører og kjøp av selskaper som driver flere dagligvarebutikker.

Vedlegg 29 NorgesGruppens meldte og opplyste foretakssammenslutninger mellom 1. januar 2004 og 1. juli 2022

Kun én av foretakssammenslutningene har ført til varsel om inngrep,⁴⁷ men ingen har ført til endelig vedtak om inngrep fra Konkurransetilsynet. NorgesGruppen har heller ikke blitt pålagt å inngi melding for foretakssammenslutninger under omsetningstersklene for meldeplikt.

I tillegg overtok NorgesGruppen 50 butikker i forbindelse med Coops oppkjøp av ICA Norge i 2014, jf. kapittel 7.4 over. Denne overtakelsen ble ikke meldt som en selvstendig foretakssammenslutning til

⁴⁶ I dette kan inngå meldinger som ikke er relatert til virksomhet i dagligvaremarkedet.

⁴⁷ Saken gjaldt NorgesGruppens kjøp av Tiger AS, kioskvirksomheten til Esso Norge AS, som ble tillatt etter at Konkurransetilsynet først varslet forbud, se Konkurransetilsynets avgjørelse A2015-2 av 10. november 2015 og Konkurransetilsynets pressemelding av 20. november 2015 (<https://konkurransetilsynet.no/norgesgruppen-far-kjope-tiger/>).

Konkurransetilsynet siden dette var del et avhjelpende tiltak fremsatt av Coop i forbindelse med dets overtakelse av ICA.

8. 2016: Departementets initiativ til å utrede konkurranseproblemer i dagligvaremarkedet

I mars 2016 fremmet Solberg-regjeringen følgende tiltak i dagligvaremarkedet:

- Utvidet informasjonsplikt om fusjoner og oppkjøp,
- Ekstern utredning av etableringshindre,
- Undersøke mulighet for inngrepshjemmel mot ensidige handlinger selv om aktørene ikke er dominerende, og
- Undersøke informasjonsutvekslingen som skjer blant dagligvarekjedene, for eksempel gjennom prisjegere.

Vedlegg 30 Nærings- og fiskeridepartementet, *Styrker konkurransen i dagligvaremarkedet*, pressemelding, Regjeringen.no, 15. mars 2016

Alle tiltakene ble igangsatt.

9. 2017-2018: Høring av Oslo Economics og Oeconomica's utredning for NFD: «Etableringshindringer i dagligvaresektoren»

9.1 Innledning

Regjeringens tiltak om ekstern utredning av etableringshindre ble utført av Oslo Economics og Oeconomica.

Vedlegg 31 Oslo Economics og Oeconomica, *Etableringshindringer i dagligvaresektoren*, 29. september 2017

I rapporten konkluderer Oslo Economics og Oeconomica med at «*relative volumgevinsten i innkjøp*» er den største etableringshindringen i norsk dagligvare.

Rapporten drøfter videre mulighetene for å redusere ulike etableringshindringer, herunder å redusere importvernet og markedsreguleringen i landbruket, å regulere betingelsene mellom kjedene og leverandørene, eller å gjennomføre tiltak som begrenser kjedenes størrelse.

Rapporten drøfter kort også mulige tiltak. Blant tiltak som vurderes er å regulere leverandørpriser eller avtalevilkår. Det påpekes at en slik regulering kan føre til ineffektive forhandlinger og svekkede incentiver til å øke innkjøpsvolum. I tillegg vil en slik regulering kreve betydelige ressurser med å føre tilsyn med reguleringen.

Rapporten ble sendt på høring 15. november 2017, med høringsfrist 15. mars 2018.

I en kronikk i Aftenposten 26. oktober 2017 kommenterer konsernsjef i Oda (da Kolonial.no) Karl Munthe-Kaas rapporten fra Oslo Economics og Oeconomica. Han tar utgangspunkt i at rapporten peker på betingelsene som produsentene gir kjedene som den største inngangsbarrieren. Munthe-Kaas argumenterer for at det er et gjensidig interessefellesskap mellom den største dagligvarekjeden og de største norske produsentene. Han tar til orde for at dominerende produsenters prisdiskriminering må opphøre. På kort sikt vil det ifølge Munthe-Kaas presse priser til forbruker ned: «*Rema, Coop og vi i Kolonial.no vil presse pris hardere for å vinne kunder, og vi vil alle få bedre innkjøpsbetingelser. Norgesgruppen vil dermed ikke ha anledning til å rulle sine økte innkjøpspriser over på sine kunder fordi konkurransen fra de andre kjedene hardner.*» På lengre sikt vil effektene bli større fordi en ved å fjerne muligheten til å bruke lojalitetsmekanismer gir nye produsenter lettere innpass og får økt etablering av nye konkurrerende kjeder.

Vedlegg 32 K. A. Munthe-Kaas, *Mat og monopoler*, kronikk, Aftenposten, 26. oktober 2017

9.2 Mars 2018: Konkurransetilsynets høringsuttalelse

Konkurransetilsynet avga høringsuttalelse til rapporten fra Oslo Economics og Oeconomica 13. mars 2018.

Vedlegg 33 Konkurransetilsynet, *Høringsuttalelse til «Etableringshindringer i dagligvaresektoren»*, 13. mars 2018

I uttalelsen viser Konkurransetilsynet til at dagligvarehandelen kjennetegnes ved lave netto- og bruttomarginer, og at varekostnaden utgjør den vesentligste av butikkens kostnader. Tilsynet hevder at selv mindre ulikheter i innkjøpspriser kan medføre store konkurransefordeler.

Konkurransetilsynet fant det sannsynlig at en ny kjede med vesentlig lavere markedsandel enn de eksisterende konkurrentene, ville fått betydelig høyere innkjøpskostnader. Det ble vist til at REMA

1000, med 24 % markedsandel, i 2017 gjennomførte betydelige tiltak overfor sine leverandører for å forbedre sine innkjøpsbetingelser. I tillegg nevnes at Kolonial.no (nå Oda) måtte samarbeide om innkjøp med Reitangruppen (nå Reitan Retail) om innkjøp. Konkurrenten Marked.no hadde også nylig avvirket virksomheten og opplyst at dette blant annet skyldtes mangel på konkurransedyktige innkjøpsbetingelser.

Konkurransetilsynet fant det derfor godt underbygget at stordriftsfordeler i innkjøp er en av de viktigste etableringshindringene i det norske dagligvaremarkedet, og at *«selv en kostnadsulempe på eksempelvis 3-5 prosent kunne utgjøre en vesentlig etableringshindring»*.

9.3 Andre høringsuttalelser

9.3.1 Coop Norge

Coop påpeker i sitt høringssvar at det er positivt at rapporten legger mer vekt på konsentrasjonen i leverandørleddet enn i tidligere rapporter. Coop fremholder at konkurransen på leverandørleddet har vært svak over lengre tid.

Coop mener videre at tiltaket som drøftes i rapporten, forbud mot prisdiskriminering for de største og svært dominerende leverandørene, må vurderes som et mulig tiltak og derfor utredes. Coop påpeker at i et marked der lavprisandelen er høy og stadig økende, vil innkjøpsbetingelser være en viktig faktor for en aktørs konkurransekraft. De opplever at NorgesGruppen har *«betydelig bedre innkjøpsbetingelser»*, og understreker at:

«Coop er avhengig av å levere konkurransedyktige priser ut til forbruker og opplever derfor store forskjeller i innkjøpsbetingelser som svært krevende.»

Vedlegg 34 Coop Norge, Høring - to utredningsrapporter om dagligvaresektoren, 15. mars 2018

9.3.2 Dagligvareleverandørenes forening

Dagligvareleverandørenes forening («DLF») uttalte i forbindelse med størrelsesbaserte forskjeller i innkjøpspriser, at forskjeller i innkjøpsbetingelser ikke bare er av betydning for etableringen for nye kjeder, men også for konkurransen mellom de etablerte kjedene:

«Det er naturlig å anta at en kjede som får betydelig dårligere innkjøpsbetingelser enn en eller flere av sine konkurrenter, over tid vil kunne ha problemer med å konkurrere lønnsomt på pris om kundene.»

Videre påpekes det at det vil være en snøballeffekt ved at den som gis best innkjøpspriser vil være best rustet til å konkurrere om nye kunder, som igjen gir lavere innkjøpsbetingelser, og at ulikhetene forsterkes. DLF viser til at dette kan få vesentlige konsekvenser i markedet:

«I ytterste konsekvens kan en dagligvarekjede bli tvunget til å forlate markedet pga. ulikt utgangspunkt i konkurransen om kundene.»

Dagligvareleverandørenes forening uttaler i forbindelse med regulering av leverandørers mulighet til å forskjellsbehandle:

«I den grad det skal utformes rettslige virkemidler for å hindre asymmetriske priser i dagligvaremarkedet, må det foretas en nærmere utredning av det eventuelle omfanget av en slik asymmetri og årsakene til den.»

Vedlegg 35

Dagligvareleverandørenes forening, *Høringsuttalelse til to utredningsrapporter om dagligvaresektoren*, 22. mars 2018

9.3.3 Kolonial.no (nå Oda)

Oda uttalte at konsentrasjonen på leverandørleddet, og enkelte leverandørers markedsrett, gjør det mulig for dominerende leverandører i Norge å sette ulik pris til ulike kjeder. Oda bekreftet Oslo Economics' og Oeconomias hovedfunn om at innkjøpsprisene er svært ulike i Norge, noe Oda erfarte da de etablerte sin nettbaserte dagligvarevirksomhet. Oda var derfor avhengig å inngå innkjøpssamarbeid med REMA 1000 for å opprettholde drift. Oda understreket at det «i utgangspunktet [er] dypt bekymringsverdig at en ny aktør er avhengig av et samarbeid med en etablert aktør og konkurrent, for å komme inn i markedet.» Oda uttalte videre at selskapet har betydelig dårligere innkjøpsbetingelser enn NorgesGruppen til tross for innkjøpssamarbeidet med REMA 1000.

Oda peker også på at forskjeller i innkjøpspriser påvirker konkurransen i leverandørmarkedene («førstelinjevirkninger»), og fremholder at det vil være rasjonelt for den største kjeden å styrke merkevarerne til de dominerende produsentene hvor kjeden oppnår størst prisfordel. Slik skaper den største kjeden en forbrukerpreferanse for den dominerende leverandørens merkevarer, noe som gjør at de øvrige kjedene også må foreta innkjøp fra den dominerende leverandøren. På grunn av kostnadsfordelen den største kjeden har på disse varene, fører det til en ytterligere kostnadsulempe for de øvrige kjedene.:

«Det norske dagligvaremarkedet har kommet i en situasjon der de dominerende leverandørene, og den dominerende kjeden, har sammenfallende interesse. [...] Prisdiskriminering sikrer på denne måten størst mulig profitt som kan deles mellom den dominerende produsenten, og den største kjeden.»

Oda mener også at et forbud mot prisdiskriminering vil gjøre at det blir vanskeligere å overføre markedsrett fra én varelinje til en annen, noe som fører til utestengelse av konkurrerende leverandører.

Vedlegg 36

Kolonial.no (nå Oda Norway), *Høringsuttalelse - Rapport om etableringshindringer i dagligvaresektoren*, 22. mars 2018

9.3.4 NorgesGruppen

NorgesGruppen påpeker at rapporten fra Oslo Economics og Oeconomica viser at konsentrasjonen i detaljistleddet i Norge ikke skiller seg i vesentlig grad fra de andre nordiske landene. NorgesGruppen støtter rapportens beskrivelse av at det er høy leverandørkonsentrasjon i Norge, og at mange av leverandørene er dominerende og har sterk kontroll på prisene de selger varene for. NorgesGruppen uttaler at de ti største leverandørene står for 55 % av NorgesGruppens innkjøp.

NorgesGruppen mener at en internasjonal dagligvareaktør vil ha gunstigere innkjøpspriser enn norske aktører, da denne foretar større innkjøp. Alternativt mener NorgesGruppen at internasjonale aktører kan kjøpe deler av volumet gjennom de etablerte dagligvaregrossistene.

NorgesGruppen mener videre at regulering av leverandørers mulighet til å differensiere mellom kjøpere vil føre til høyere pris til forbruker. Dersom denne muligheten tas vekk, vil det svekke dagligvarekjedenes incentiver til å kapre kunder fra hverandre, fordi muligheten for å oppnå økt innkjøpsvolum, og dermed lavere innkjøpspriser, er en av de sentrale driverne i konkurransen mellom kjedene. Videre mener de at den enkelte kjede vil ha reduserte incentiver til å forhandle frem gode innkjøpsbetingelser, siden eventuelle bedre innkjøpsbetingelser vil komme konkurrentene til gode.

NorgesGruppen konkluderer at vinnerne av en slik regulering vil være de store og dominerende leverandørene, og påpeker:

«Blant pådriverne for å begrense muligheten for å differensiere innkjøpsbetingelser er nettopp leverandørindustrien. Styreleder i Orkla, Stein Erik Hagen, har foreslått at den norske konkurranseloven burde endres etter modell av den amerikanske "Robinson-Patman Act". Forslaget fikk sterk kritikk, blant annet av professorene Tommy Staahl Gabrielsen og Lars Sjørgard.»⁴⁸

Vedlegg 37 NorgesGruppen, *Høringsuttalelse - Etableringshindringer i dagligvaresektoren*, 22. mars 2018

9.3.5 Virke Dagligvare

Virke Dagligvare viser til den høye konsentrasjonen på leverandørleddet og er enig i at det er sterk sammenheng mellom den høye konsentrasjonen på leverandørleddet og forskjeller i innkjøpsbetingelser. Virke Dagligvare mener at større volum gir grunnlag for bedre innkjøpsbetingelser, noe som gir sterke incentiver til å kapre nye markedsandeler. Ifølge Virke Dagligvare er derfor dagligvareaktørenes mulighet til å utnytte stordriftsfordeler i forhandlinger med leverandørene en sentral driver for konkurransen i markedet.

Virke Dagligvare mener at muligheten til å inngå innkjøpssamarbeid med større aktører kan bidra til å sikre mindre, og nye, aktører til å oppnå lavere priser, og derfor medfører ikke forskjellene i innkjøpspriser etableringshindring for små aktører som ønsker å komme inn i markedet.

Virke Dagligvare mener videre at dersom leverandørers mulighet til å forskjellsbehandle reduseres eller elimineres, vil dette gi endrede incentiver i forhandlingene. For dagligvarekjeder vil en visshet om at konkurrentene vil oppnå samme vilkår svekke incitamentene til å forhandle hardt. Aktørene som vanligvis får de dårligste vilkårene, vil få svekkede incentiver til å forhandle hardt, da de vet de vil få like betingelser som konkurrentene uansett. Leverandørene vil ha incentiver til å unngå å gi etter i forhandlingene med kunden, da den vil måtte innrømme de samme betingelsene til sine øvrige kunder.

Vedlegg 38 Virke Dagligvare, *Høring - to utredningsrapporter om dagligvaresektoren*, 22. mars 2018

9.4 I kjølvannet av høringen: Konkurransetilsynet fant det ikke hensiktsmessig å prioritere å sammenlikne kjedenes innkjøpspriser

Høringen av Oslo Economics' og Oeconomics rapport fikk sammen med Arbeiderpartiets representantforslag⁴⁹ om utredning av et forbud mot prisdiskriminering i mars 2018 betydelig oppmerksomhet, både politisk og i media. I representantforslaget fra mars 2018, se kapittel 10.2 nedenfor, ble det blant annet vist til rapporten til Oslo Economics og Oeconomics, og at manglende konkurransedyktige innkjøpsbetingelser hos leverandørene var det viktigste etableringshinderet på kjedeledet i dagligvaremarkedet.

I forbindelse med debatten skrev daværende konkurransedirektør Lars Sjørgard en kronikk i Dagens Næringsliv 5. april 2018, der han drøftet et forslag om å pålegge dominerende leverandører å ta like

⁴⁸ Det antas at NorgesGruppen her viser til Stein Erik Hagens uttalelser til Dagens Næringsliv 8. oktober 2014 (Vedlegg 20), professor Lars Sjørgards kronikk *Hagens nye konkurranselov*, Dagens Næringsliv, 9. oktober 2014 (Vedlegg 21) samt professor Tommy Staahl Gabrielsens uttalelser til Bergens Tidende 15. mai 2015 (Vedlegg 22), jf. kapittel 7.4 over.

⁴⁹ Se nærmere omtale i kapittel 10.2 nedenfor.

priser fra dagligvarekjedene. Sørgard viste til en upublisert studie av det franske markedet som viste at kravet om like priser førte til økte priser for forbrukerne. Det ble også vist til at myndighetene i USA hadde gått vekk fra å håndheve en slik regulering. På bakgrunn av dette karakteriserte Sørgard forslaget som en «*gavepakke til leverandørene*» og konkluderte: «*Det burde være nok kunnskap om denne typen prisregulering til at en velger å forkaste en slik idé.*» Sørgards hovedargument er at et påbud for leverandørene om å ta like priser fra dagligvarekjedene, vil redusere kjedenes incentiver til å fremforhandle lavere priser siden de vet at den pris de forhandler frem, vil også de andre kjedene få. Sørgard drøfter imidlertid ikke at årsakene til hvorfor leverandørene gir den største kjeden bedre betingelser vil være avgjørende for om prisene vil bli høyere eller lavere, se kapittel 12 nedenfor om den faglige debatten, som for alvor startet etter høringen.⁵⁰

Vedlegg 39 Konkurransedirektør Lars Sørgard, *Prisregulering på mat neppe smart*, kronikk, Dagens Næringsliv, 5. april 2018

Rapporten til Oslo Economics og Oeconomica undersøkte ikke hvor store prisforskjellene i dagligvaremarkedet faktisk var,⁵¹ hvilket utløste en diskusjon om hvor store fordeler NorgesGruppen egentlig fikk relativt til de andre dagligvarekjedene.⁵²

Daværende avdelingsdirektør i Konkurransetilsynet, Magnus Gabrielsen, uttalte i den forbindelse til Aftenposten 19. april 2018 at Konkurransetilsynet ikke hadde noen konkrete planer om å beregne forskjellene i dagligvarekjedenes innkjøpsbetingelser. Han uttalte at det ville være svært krevende å gjøre en sammenligning av kjedenes totale innkjøpsbetingelser, og avtalene fra de 20 største leverandørene neppe ville være tilstrekkelig.⁵³ Gabrielsen konkluderte med at: «*[Konkurransetilsynet har] ikke funnet det hensiktsmessig å prioritere et slikt arbeid*».

Vedlegg 40 Aftenposten, *Hvor mye betaler gigantene for maten? Konkurransetilsynet kan ha svaret, men vil ikke undersøke det*, 10. april 2018

⁵⁰ Se også Sørgards kronikk i Dagens Næringsliv 29. juni 2020 (Vedlegg 17): «*I debatten det siste året er det særlig pekt på at det er viktig å avdekke årsaker til prisforskjeller. Det kan hjelpe oss til å forstå om forskjellene har skadet konkurransen og skadet kundene.*»

⁵¹ Rapporten er basert på intervjuer med ulike bransjeaktører, se metodebeskrivelse i Oslo Economics og Oeconomica (2017), s. 18.

⁵² I NRKs Debatten 5. april 2018 omtalte for eksempel NorgesGruppens konsernsjef Runar Hollevik de store prisforskjellene som «*myter*» mens Orklas daværende konsernsjef Peter Ruzicka kunne «*avkrefte*» at de opererte med «*store prisforskjeller*», jf. <https://tv.nrk.no/serie/debatten/201804/NNFA51040518/avspiller>.

⁵³ Konkurransetilsynet hadde på det tidspunktet siden 2006 pålagt dagligvarekjedene å sende kopi av avtalene med de største leverandørene til Konkurransetilsynet. Pålegget er senere opphevet.

10. Mai 2018: Stortingets anmodningsvedtak

10.1 Innledning

Under høringen av rapporten til Oslo Economics og Oeconomica, tok Stortinget opp utviklingen av konkurransen i dagligvaremarkedet. Søkelyset ble satt på den høye konsentrasjonen i både kjede- og leverandørleddet, de høye prisene og det lave vareutvalget. Representanter fra Arbeiderpartiet fremmet i mars 2018 et representantforslag for å håndtere den svake konkurransen i dagligvaremarkedet.

10.2 Mars 2018: Representantforslag der Stortinget ber regjeringen bl.a. bes utrede forbud mot prisdiskriminering fra dominerende foretak

Representantene Aasland, Kjerkol og Trettebergstuen (Ap) fremmet representantforslag om balansert makt i verdikjeden for mat og dagligvarer 15. mars 2018.

Vedlegg 41 Stortinget, Representantforslag 170 S (2017-2018) om balansert makt i verdikjeden for mat og dagligvarer, stortingsrepresentantene Kjerkol, Trettebergstuen og Aasland (Ap), 15. mars 2018

Forslaget gikk ut på at Stortinget skulle anmode regjeringen om å fremlegge forslag til lov om god handelsskikk og «*utrede med sikte på å innføre et forbud mot at dominerende leverandører kan bedrive prisdiskriminering*».

10.3 Mai 2018: Stortingets vedtak - utrede tiltak, herunder forbud mot prisdiskriminering

Næringskomiteen fremla sin innstilling 15. mai 2018. Et enstemmig Storting fattet 28. mai 2018 følgende vedtak:

«**Vedtak 767**

Stortinget ber regjeringen utrede tiltak som vil virke konkurransefremmende og legger til rette for nyetablering og fremmer innovasjon i mat- og dagligvaremarkedet, herunder forbud mot prisdiskriminering for dominerende leverandører samt forhold knyttet til distribusjon, og snarest mulig komme tilbake med dette til Stortinget på egnet måte.»

Vedlegg 42 Stortinget, Innst. 292 S (2017-2018), 15. mai 2018

Vedlegg 43 Stortinget, Vedtak jf. Innst. 292 S (2017-2018), 28. mai 2018

11. Juni 2018: Supplerende tildelingsbrev nr. 1 for 2018: Departementet ber Konkurransetilsynet kartlegge forskjeller i innkjøpspriser og eventuelle årsaker til slike

11.1 Innledning

Nærings- og fiskeridepartementets («NFD») fulgte opp Stortingets anmodningsvedtak blant annet gjennom supplerende tildelingsbrev til Konkurransetilsynet i juni 2018.

Vedlegg 44 Nærings- og fiskeridepartementet, *Konkurransetilsynet (KT) - supplerende tildelingsbrev nr. 1 for 2018*, 20. juni 2018

Tildelingsbrevet viste til at bidrag fra Konkurransetilsynet ville være sentralt i regjeringens arbeid med oppfølgingen av stortingsvedtaket. Flere typer oppgaver og oppdrag ville bli tildelt tilsynet, og utredningene skulle bestå av både Konkurransetilsynets egne og eksterne bidrag.

11.2 Supplerende tildelingsbrev nr. 1 for 2018

I tildelingsbrevet viste NFD til anmodningsvedtaket og ga Konkurransetilsynet følgende oppdrag:

- Analyse av konkurranseforholdene i dagligvarebransjen
- Utredning av forbud mot prisdiskriminering fra dominerende leverandører
- Forhold knyttet til distribusjon

Under punktet om utredning av forbud mot prisdiskriminering fra dominerende leverandører presiserte NFD at en rekke ulike forhold måtte kartlegges og analyseres, herunder:

- En kartlegging av de faktiske forhold - er det reelle forskjeller i prisene de ulike dagligvarekjedene oppnår fra dominerende leverandører? Er det slike forskjeller også fra utenlandske leverandører?
- Hva er årsakene til forskjellene?
- Hvilken betydning har forskjellene i innkjøpspriser for konkurransen mellom dagligvarekjedene og for nyetablering?
- Hva vil konsekvensene av et eventuelt forbud være?
- Hvordan bør et eventuelt forbud utformes?

Det ble videre presisert at analysen skulle inneholde en vurdering av når prisdiskriminering fra dominerende leverandører ville være i strid med konkurranseloven §§ 10 og 11.

11.3 Juni/juli 2018: Konkurransetilsynets plan for oppfølging av supplerende tildelingsbrev nr. 1 2018

I brev til NFD 13. juli 2018 kommenterte Konkurransetilsynet supplerende tildelingsbrev nr. 1 2018, og la frem sin plan for oppfølgingen av oppgavene.

Vedlegg 45 Konkurransetilsynet, *Plan for Konkurransetilsynets oppfølging av supplerende tildelingsbrev nr. 1 for 2018*, brev til Nærings- og fiskeridepartementet, 13. juli 2018

Konkurransetilsynets plan for oppfølgingen av utredning av forbud mot prisdiskriminering fra dominerende leverandører var å gjennomføre en informasjonsinnhenting og kartlegging av noen store leverandørers innkjøpsbetingelser, og analysere det innhentede materialet. Planen var å innhente informasjon om innkjøpsbetingelser for hver av dagligvarekjedene, samt kundespesifikke driftsmarginer fra de utvalgte leverandørene. Formålet med kartleggingen var å avdekke eventuelle forskjeller mellom kjedene.

Konkurransetilsynet mente at dette arbeidet kunne gi grunnlag for å vurdere om det var behov for mer omfattende undersøkelser av innkjøpsbetingelser. Tilsynet påpekte at det ikke ville være mulig å trekke generelle konklusjoner om innkjøpsprisene i dagligvaremarkedet, men at tilsynets undersøkelser måtte anses som «case-studier» med begrenset overføringsverdi til andre produkter og leverandører.

Konkurransetilsynet foreslo i sin plan at de øvrige oppgavene knyttet til prisdiskriminering helt eller delvis burde ivaretas av eksterne bidragsytere og at departementet skulle gjennomføre anskaffelser. Dette gjaldt blant annet utredning av årsaker til og virkninger av prisdiskriminering, konsekvensene av et forbud mot prisdiskriminering og vurdering av når prisdiskriminering rammes av konkurranse-loven §§ 10 og 11. Utover å be om leverandørenes forklaring på eventuelle forskjeller, planla ikke Konkurransetilsynet å analysere årsaker til prisforskjeller noe nærmere.

11.4 Høsten 2018: Konkurransetilsynets innhenting av informasjon og kartlegging av innkjøpspriser

Konkurransetilsynet iverksatte innhenting av opplysninger fra utvalgte leverandører juni 2018, og fortsatte å arbeide med innledende fase av kartleggingen utover høsten samme år. De første aktørene som ble kartlagt var Nortura, Orkla, Ringnes og Tine.

I november 2018, i forbindelse med at næringsminister Røe Isaksen skulle legge frem handelsnærings-meldingen, krevde han «*taktskifte i Konkurransetilsynet for å bedre dagligvaremarkedet*».

Vedlegg 46 *Aftenposten, Næringsministeren krever taktskifte i Konkurransetilsynet for å bedre dagligvaremarkedet, 28. november 2018*

I mars 2019 sendte Konkurransetilsynet ut et høringsnotat om metoden det hadde utviklet og planla å benytte for kartleggingen, slik at forskjellige aktører og interessenter kunne komme med innspill. Av notatet fremgår det at tilsynet hadde gjennomført en pilotstudie der innkjøpsbetingelsene fra to leverandører var kartlagt, og at kartleggingen skulle utvides til å omfatte flere leverandører.

Vedlegg 47 *Konkurransetilsynet, Metode for sammenlikning av innkjøpspriser til dagligvarekjedene (høringsnotat), 12. mars 2019*

Kartleggingen ble utvidet til å gjelde flere aktører som mottok informasjonspålegg i mars 2019. Utvidelsen omfattet Coca-Cola, Mars, Mills, Mondelez, Nestlé, Synnøve Finden og Sørlandschips.

12. Våren 2018: Starten på omfattende faglig debatt

12.1 Innledning

Samtidig som høringsrunden til rapporten fra Oslo Economics og Oeconomica, og Konkurransetilsynet og NFDs arbeid med å sette i gang utredninger og kartlegginger, pågikk en faglig debatt der flere akademikere og andre rådgivere utarbeidet utredninger og rapporter. I det følgende vil det bli gitt en oversikt over de viktigste bidragene.

12.2 Mars 2018: Professorene von der Fehr og Hjelmeng for NorgesGruppen: «Forbud mot prisdiskriminering - En overordnet og prinsipiell analyse»

Professorene Nils-Henrik von der Fehr og Erling Hjelmeng utarbeidet en utredning på oppdrag fra NorgesGruppen som ble inngitt som vedlegg til NorgesGruppens høringssvar til rapporten til Oslo Economics og Oeconomica, omtalt i kapittel 9.3.4 over.

Vedlegg 48 Professorene N.-H. von der Fehr og E. Hjelmeng, *Forbud mot prisdiskriminering - En overordnet og prinsipiell analyse*, 15. mars 2018

Utredningen vurderer mulige virkninger og praktisk gjennomføring av et forbud mot prisdiskriminering i dagligvarebransjen, basert på forhandlingsteori, samfunnsøkonomiske vurderinger og rettslig regulering av diskriminering.

Forfatterne kommer til at uavhengig av hvordan en regulering utformes, vil den påvirke dynamikken i forhandlingene mellom leverandører og dagligvarekjeder. Det er ikke empirisk belegg for at et forbud alltid vil føre til at alle kjeder får samme dårlige vilkår, men momenter indikerer at de i gjennomsnitt får det dårligere. En kjede med forhandlingsmakt vil få svekkede incitamentener til å forhandle hardt dersom konkurrentene oppnår tilsvarende vilkår. Slike aktører vil søke å oppnå fordeler på andre måter, for eksempel gjennom tettere samarbeid med leverandører eller økt satsning på egne merkevarer.

Det vil ifølge forfatterne også være virkninger på incitamentene til leverandører. Krav om bedre betingelser fra én kjede kan avvises under henvisning til at de må tilby de samme betingelsene til andre. Dersom reguleringen utformes slik at alle skal få de beste betingelsene, vil leverandøren ha incitamentener til å unngå å gi etter i forhandlingene.

Selv om det ikke er entydig at prisene vil bli høyere med et forbud mot prisdiskriminering, mener forfatterne at disse endrede incitamentene vil føre til at prisene presses oppover.

Det vil også være utfordringer knyttet til utforming av reguleringen og håndhevelsen av den. Utfordringen med utformingen er for eksempel å definere sammenliknbare transaksjoner og formulere treffsikre unntak knyttet til kostnadsfordeler. Håndhevingen vil kreve et organ som har totaloversikt over priser og vilkår, og vil være ressurskrevende å håndheve.

Utredningen konkluderer med at konkurransen i markedet er tilstrekkelig ivaretatt gjennom det generelle prisdiskrimineringsforbudet i konkurranseloven § 11.

12.3 Mars 2018: Menon for Virke: «Konkurranse i dagligvaremarkedet - konkurranse i alle ledd»

Menon Economics utarbeidet en rapport om konkurranseforholdene i dagligvaremarkedet på oppdrag fra Virke Dagligvarehandel, som blant annet har NorgesGruppen, Coop og Bunnpris som medlemmer. Rapporten ble inngitt som vedlegg til Virkes høringssvar til Oslo Economics' og Oeconomicas rapport «Etableringshindringer i dagligvaresektoren», omtalt i kapittel 9.3.5 over.

Vedlegg 49

Menon Economics, *Konkurranse i dagligvaremarkedet - konkurranse i alle ledd*, 15. mars 2018

Rapporten vurderer graden av konkurranse i det norske dagligvaremarkedet ved en gjennomgang av eksisterende empiri. Rapporten bygger videre på utredningene til Oslo Economics og Oeconomica (jf. kapittel 9.1), NOU 2011:4 (jf. kapittel 5) og Konkurransetilsynets rapport *Konkurransen i Norge fra 2009* (jf. kapittel 4 over), men går lenger i eksplisitt å vurdere om det er svak konkurranse i grossist- og detaljistleddet i dagligvaremarkedet.

Menon finner at konsentrasjonsgraden i detaljistleddet i Norge i stor grad samsvarer med situasjonen i Sverige, Danmark og Finland, men at forskjellen er mangelen på små og/eller internasjonale aktører i Norge. Det pekes også på at det er langt flere enn fire aktører som konkurrerer om å selge dagligvarer, herunder kiosk, bensinstasjoner og bredsортimentsbutikker og grensehandel, såkalt bransjegliding. Menons analyser støtter ikke en hypotese om at svak konkurranse i dagligvaremarkedet har ført til dårlig vareutvalg. Heller ikke høy butikk tetthet per innbygger indikerer svak konkurranse i dagligvaremarkedet.

Dersom konkurransen var svak, ville man sett økte priser og marginer. Utviklingen i mat- og drikkevareprisene gir derimot ingen indikasjoner på at konkurransesituasjonen har forverret seg. Konsumprisindeksen for mat og drikke har hatt en lavere vekst, sammenliknet med den generelle prisveksten og tilsvarende utvikling i Sverige, Danmark, Finland og EU.

Heller ikke lønnsomheten til dagligvarebutikkene støtter at det er svak konkurranse i dagligvaremarkedet, men det pekes på betydningen av innkjøpsbetingelser og stordriftsfordeler som viktige drivere for dagligvareaktørenes muligheter til å tilby lave priser. Siden større volum gir bedre innkjøpsbetingelser, gir dette sterke insentiver til å kapre nye markedsandeler, og muligheten til å utnytte stordriftsfordeler i forhandlinger med leverandørene er en sentral driver for konkurransen i markedet. Menon trekker på denne bakgrunn følgende konklusjon:

«Selv om det bare finnes fire såkalte paraplyaktører innen dagligvarehandel i Norge (REMA 1000, Coop, NorgesGruppen og Bunnpris) og man dermed kan snakke om "høy konsentrasjon" i konkurranseøkonomisk sammenheng, finner vi ikke støtte i vårt datagrunnlag for hypotesen om at konkurransen er svak.»⁵⁴

12.4 Juli 2018: Professorene Foros og Kind for REMA 1000: «Asymmetriske innkjøpspriser i dagligvaremarkedet - En vurdering av konsekvensene av et forbud mot prisdiskriminering fra dominerende leverandører»

På oppdrag fra REMA 1000 utarbeidet professorene Øystein Foros og Hans Jarle Kind en vurdering av konsekvensene av et forbud mot prisdiskriminering fra dominerende leverandører.

Vedlegg 50

Professorene Ø. Foros og H. J. Kind, *Asymmetriske innkjøpspriser i dagligvaremarkedet - En vurdering av konsekvensene av et forbud mot prisdiskriminering fra dominerende aktører*, 13. juli 2018

En bearbeidet versjon av hovedinnholdet i denne rapporten er senere publisert som en ikke-fagfellevurdert «Aktuell kommentar» i *Samfunnsøkonomen*.⁵⁵

⁵⁴ Side 2.

⁵⁵ For forklaring på publikasjonsklassifisering, se <https://samfunnsokonomene.no/samfunnsokonomene/forfattere/>.

Vedlegg 51

Ø. Foros og H. J. Kind, *Innkjøpspriser i dagligvaremarkedet*, Aktuell kommentar, Samfunnsøkonomen nr. 4 2018

Rapporten redegjør for de fagøkonomiske argumentene for og mot et inngrep mot prisdiskriminering, og viser hvorfor effektene av prisdiskriminering i leverandørleddet og sluttbrukermarkedet kan være kvalitativt forskjellig, avhengig av årsaken til diskrimineringen.

Da rapporten ble skrevet hadde ikke Konkurransetilsynet dokumentert og offentliggjort sin undersøkelse av de faktiske forskjellene i innkjøpspriser mellom dagligvarekjedene. Rapporten legger derfor til grunn at NorgesGruppen får 3-5 % bedre innkjøpspriser enn konkurrerende kjeder. Det legges også til grunn at forskjellene ikke skyldes ulike kostnader ved å betjene de forskjellige dagligvarekjedene.

Rapporten peker på at selv om det ofte anses som positivt med prisdiskriminering i sluttbrukermarkeder (for eksempel studentrabatter), kan ikke dette uten videre legges til grunn i leverandørmarkeder. Ett av rapportens hovedbudskap er at virkningene av inngrep mot leverandørenes prisforskjeller vil avhenge av årsaken til at leverandørene opererer med volumbaserte prisforskjeller. Derfor er det avgjørende med kunnskap om årsakene for å kunne si noe om hvilke virkninger en eventuell regulering vil ha.

Rapporten peker på at dersom aktøren som får best priser har bedre alternative forsyningskilder (utsidealternativer), kan et inngrep mot prisdiskriminering lede til reduserte innkjøpspriser, ikke bare for de dagligvarekjedene som betaler de høyeste prisene, men også for den største kjeden som i utgangspunktet har den laveste innkjøpsprisen. Årsaken er at den dominerende leverandøren, i frykt for å miste den største kjeden til «utsidealternativet», må sette ned prisen når denne kjeden ikke lenger kan gis en relativ rabatt til de mindre kjedene. Videre viser forfatterne at selv om den største kjeden får lavere innkjøpspriser, vil den likevel være mot inngrep mot prisdiskriminering, siden den har mistet et konkurransefortrinn. Det faktum at alle kjedene får lavere innkjøpspriser i dette tilfellet, betyr at forbrukerprisene vil falle i alle kjedene. Dominerende leverandører og den største kjeden taper på inngrep mot prisdiskriminering, mens mindre kjeder og forbrukere kommer bedre ut.

Rapporten omhandler «andrelinjevirkninger» (virkninger av prisdiskriminering på konkurransen mellom leverandørens kunder), men peker også på at en utredning av forbud mot prisdiskriminering også bør vurdere «førstelinjevirkninger» (virkninger av prisdiskrimineringens på konkurransen mellom den dominerende leverandøren og dens konkurrenter).

12.5 November 2018: Advokatfirmaet Schjødt for Dagligvareleverandørenes forening («DLF»): «Tiltak for å fremme konkurransen i dagligvaremarkedet»

I etterkant av Stortingets anmodningsvedtak ved behandlingen av Innst. 292 S (2017-2018) jf. Vedlegg 42 over, utarbeidet Advokatfirmaet Schjødt utarbeidet et notat på oppdrag fra DLF.

Vedlegg 52

Advokatfirmaet Schjødt, *Tiltak for å fremme konkurransen i dagligvaremarkedet*, notat til DLF, 29. nov. 2018

Notatet drøfter Stortingets vedtak 767 om utredning av tiltak for å fremme konkurransen i dagligvaremarkedet, herunder forbud mot prisdiskriminering for dominerende leverandører. Schjødt viser til dagligvarekjedenes portvokterrolle, hvordan dette gir kjedene forhandlingsmakt overfor dagligvareleverandørene og at NorgesGruppen på grunn av sin størrelse antakeligvis har større forhandlingsmakt enn REMA 1000 og Coop.

I notatet fremholdes at dagligvarekjedene ikke konkurrerer om enkeltprodukter, men om hele handlekurven. Dersom forbrukerne velger den kjeden som samlet gir det beste tilbudet på pris og kvalitet, vil det i liten grad påvirke konkurransen mellom dagligvarekjedene dersom en kjede ikke kan konkurrere effektivt på enkeltprodukter på grunn av høye innkjøpspriser fra enkelte leverandører. Det vises også til at en leverandør ofte selger flere produkter til hver dagligvarekjede. Dette gjør at selv om en kjede forskjellsbehandles på ett produkt, vil ikke ulempen dette medfører ha betydning for konkurransen på det aktuelle produktmarkedet, med mindre kjeden opplever en tilsvarende forskjellsbehandling også på de andre produktene i det samme produktmarkedet. På denne bakgrunnen anføres:

«Selv om leverandøren selger et "must have" produkt, vil kundene først vurdere å handle hele handlekurven hos NorgesGruppen fremfor hos Rema eller Coop først når prisen på "must have" produktet er så mye høyere hos disse to dagligvarekjedene at hele handlekurven blir dyrere.»

Videre anføres at det ikke bare er dominerende leverandører som opererer med ulike vilkår, og tar dette til inntekt for at forskjellene derfor er systematiske og kan skyldes forskjeller i forhandlingsmakt hos dagligvarekjedene, hvor kjeden med størst forhandlingsmakt får de beste betingelsene.

Konkurranseloven § 11 andre ledd bokstav c definerer når ulike priser er forbudt av konkurransehensyn, og fremstår ifølge Schjødt som et godt definert virkemiddel for å håndtere konkurranseskadelig prisdiskriminering. Rettspraksis knyttet til bestemmelsen setter en høy terskel for at prisdiskriminering er konkurranseskadelig. Dominerende foretak har ikke plikt til likebehandling; det er kun konkurranseskadelig forskjellsbehandling som er forbudt.

Schjødt presenterer alternative tiltak for å adresse store prisforskjeller, herunder å regulere forholdet mellom kjeder og leverandører eller stille krav til proporsjonalitet i ytelsene som fremforhandles. Et slikt krav vil utelukke rabatter og ytelser som ikke kan begrunnes objektivt, og vil innebære at bruk av forhandlingsmakt til å tiltvinge seg ytelser som ikke har en saklig begrunnelse innebærer et misbruk.

13. November 2019: Konkurransetilsynet åpner etterforskning mot Mondelez, Orkla/Lilleborg og NorgesGruppen

Konkurransetilsynet gjennomførte uanmeldte bevissikringer hos Mondelez, Orkla/Lilleborg og Norges-Gruppen 12. november 2019.

Vedlegg 53 Konkurransetilsynet, *Bevissikring i dagligvarebransjen*, pressemelding, 12. november 2019

Bevissikringen var tilknyttet funn Konkurransetilsynet hadde gjort i forbindelse med kartlegging av innkjøpsbetingelser i dagligvaremarkedet. Tilsynet uttalte at «*[h]ensikten med bevissikringen er å få bekreftet eller avkreftet mistanke om brudd på konkurranseloven*». Under en pressekonferanse påfølgende dag uttalte daværende konkurransedirektør Lars Sørgeard følgende om bakgrunnen for iverksetting av etterforskning:

«Vi har avdekket forskjeller som etter vår foreløpige vurdering kan skade konkurransen på kort eller lang sikt. Av den grunn har vi satt i gang etterforskning. På kort sikt er vi særlig bekymret for at noen kjeder betaler en høyere pris for hver enhet av en vare. Resultatet kan være høyere priser til oss forbrukere. På lengre sikt er bekymringen knyttet til at noen kjeder får høyere totale kostnader enn andre. Det kan gjøre det vanskelig for nye kjeder å etablere seg i det norske dagligvaremarkedet. Det kan også føre til at eksisterende kjeder må forlate markedet.»⁵⁶

⁵⁶ Uttalelser under Konkurransetilsynets pressekonferanse, 13. november 2019. Pressekonferansen er tilgjengelig på Konkurransetilsynets nettsider (<https://konkurransetilsynet.no/pressekonferanse-innkjopspriser/>).

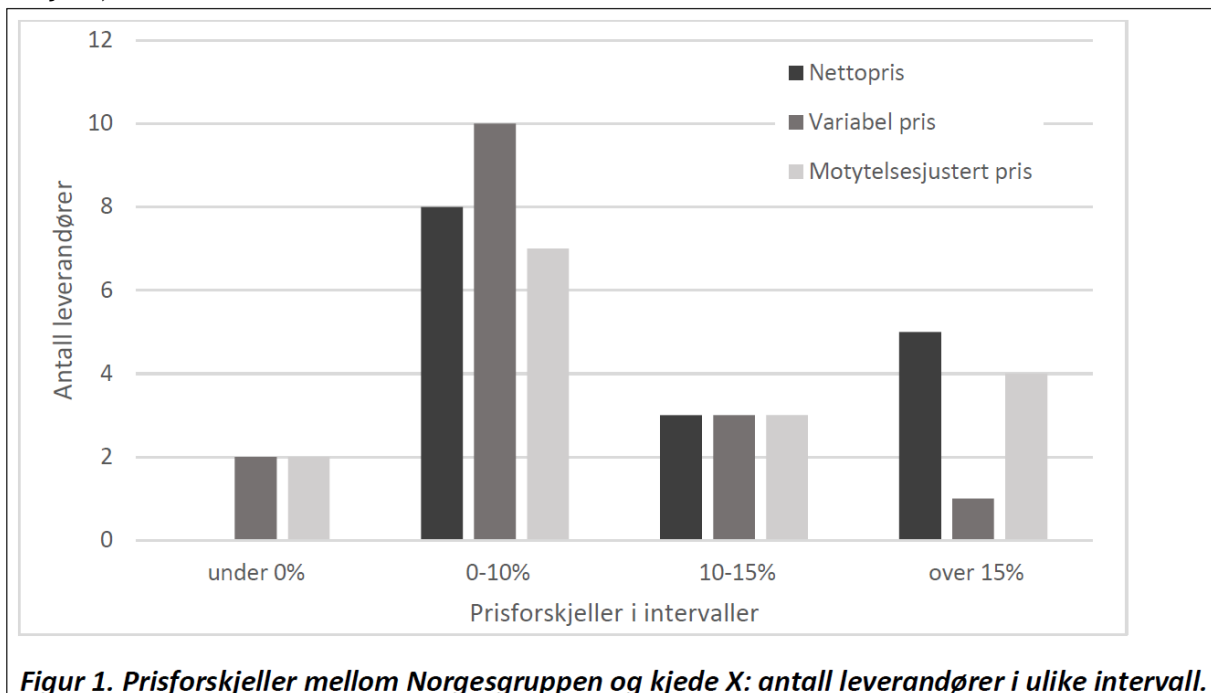
14. November 2019: Resultatene av Konkurransetilsynets kartlegging av innkjøpspriser for 2017

Dagen etter bevisssikringene Konkurransetilsynet utførte mot Mondelez, Orkla/Lilleborg og Norges-Gruppen, publiserte det en rapport om forskjeller i innkjøpspriser fra 2017 basert på innhentede priser fra leverandørene jf. kapittel 11.4 over. Kartleggingen dokumenterte at en rekke av leverandørene ga Coop og REMA 1000 høyere innkjøpspriser enn NorgesGruppen.

Vedlegg 54 Konkurransetilsynet, *Kartlegging av innkjøpsbetingelser i norsk dagligvaresektor*, rapport, 13. november 2019

Konkurransetilsynet presenterte forskjeller i innkjøpspriser for de 16 leverandørene som var med i kartleggingen ved tre ulike prismål, «nettopris»,⁵⁷ «variabel pris»⁵⁸ og «motytelsesjustert pris».⁵⁹ Som fremgår av figuren nedenfor hadde åtte av leverandørene over 10 % forskjell i nettopris mellom NorgesGruppen og enten Coop eller REMA 1000. Av disse hadde fem leverandører⁶⁰ en prisforskjell på over 15 %. Konkurransetilsynet har ikke oppgitt noe øvre tak for forskjellene.

Figur 3: Prisforskjeller avdekket i Konkurransetilsynets kartlegging for 2017 (kilde: Konkurransetilsynet)

Kartleggingen viste at det var stor variasjon mellom leverandørene, og at det i de aller fleste tilfellene var NorgesGruppen som fikk de beste betingelsene. Om dette skrev Konkurransetilsynet:

⁵⁷ Nettopris defineres som «den prisen dagligvarekjedene betaler i gjennomsnitt per produkt når alle rabatter og bonuser er trukket fra grunnprisen».

⁵⁸ Variabel pris defineres som «grunnpris fratrasket alle rabatter utenom merchandising og felles markedsføringsmidler».

⁵⁹ Ifølge kartleggingen skal motytelsesjusterte priser vise «forskjeller i innkjøpspriser når rabatter dagligvarekjedene gir motytelser for ikke blir trukket fra grunnprisen».

⁶⁰ Fire dersom man ser på motytelsesjustert pris.

«Resultatene fra kartleggingen viser at Norgesgruppen gjennomgående oppnår bedre innkjøpsbetingelser enn de to andre kjedene, og for enkelte leverandører er forskjellene spesielt store. Det er imidlertid viktig å påpeke at det er stor variasjon mellom leverandørene i utvalget.»⁶¹

Konkurransetilsynet uttrykte at det var overrasket over at det var så store prisforskjeller, men understreket at prisforskjeller i seg selv ikke er ulovlig. Konkurransedirektøren slo fast at «Kartleggingen viser at noen forskjeller er så store at det kan være skadelig», og at tilsynet fryktet at aktører kan bli presset ut av markedet eller at det blir vanskelig å etablere seg.

Vedlegg 55 Konkurransetilsynet, *Forskjeller i innkjøpspriser*, pressemelding, 13. november 2019

Vedlegg 56 Dagens Næringsliv, *Overrasket over at det er så store prisforskjeller*, 14. november 2019

Konkurransetilsynets resultater ble kommentert i Dagens Næringsliv og startet også en diskusjon om hvorfor prisene i detaljistledet er så like til tross for store forskjeller i kjedenes innkjøpspriser, se bl.a. Aftenpostens Joacim Lund og forbrukerdirektør Inger Lise Blyverket:

Vedlegg 57 NRK.no, *Forbrukerrådet: - Må ryddes opp*, 13. november 2019

Vedlegg 58 Bård Bjerkholt, *Skråsikkerhet kan ha kostet forbrukerne dyrt*, kommentar, Dagens Næringsliv, 18. november 2019

Vedlegg 59 Joacim Lund, *Likheten mellom Dolly Parton og Kiwi*, kommentar, Aftenposten 23. november 2019

Vedlegg 60 Forbrukerdirektør Inger Lise Blyverket, *I dagligvarestriden er det forskjell på forhandling og diktat*, kronikk, Dagens Næringsliv 27. mai 2022

⁶¹ Konkurransetilsynet, *Kartlegging av innkjøpsbetingelser i norsk dagligvaresektor* (2019), side 3.

15. Desember 2019: Menon på oppdrag for NFD: Utredning av årsaker til prisdiskriminering i dagligvarekjeden

Nærings- og fiskeridepartementet engasjerte i 2019 Menon Economics til å utrede årsaker til forskjeller i innkjøpspriser i dagligvaremarkedet. Utredning av årsaker til prisforskjeller var opprinnelig en del av NFDs bestilling til Konkurransetilsynet i Supplerende tildelingsbrev nr. 1 for 2018. Konkurransetilsynets tilbakemelding var imidlertid at utredningen burde settes ut til en ekstern aktør i regi av NFD, jf. kapittel 11.3 over.

Vedlegg 61 Menon Economics, *Utredning av årsaker til ulike innkjøpspriser i det norske dagligvaremarkedet*, 17. desember 2019

Menons mandat var å redegjøre for økonomisk teori vedrørende årsaker til ulike innkjøpspriser i markeder for innsatsvarer, og hva sannsynlige årsaker til slike forskjeller i innkjøpsbetingelser som Konkurransetilsynet hadde avdekket kunne være.

Menon viste til at den økonomiske teorien på feltet er skjør, og små endringer i forutsetningene fører til forskjellige prediksjoner om hvilke detaljister som vil oppnå de laveste innkjøpsprisene. Det er også svært lite relevant empirisk forskning eller annen tilgjengelig dokumentasjon på forholdene i det norske dagligvaremarkedet, og heller ikke konsensus i fagmiljøet om de mest grunnleggende forutsetningene.

Menon mente at det teoretisk er flere *mulige* årsaker til forskjeller i innkjøpsbetingelser. De kom til at større innkjøpsvolum ikke i seg selv er årsak til lavere innkjøpspriser (i så fall måtte man antatt stigende marginalkostnader). De viser imidlertid til at flere teoretiske arbeider argumenterer for at det å være stor kan gjøre trusselen om å bruke utsideutsidealternativer sterkere, og at det kan gi lavere innkjøpspriser. Andre arbeider viser at troverdigheten av trusselen om å benytte utsidealternativer for eksempel kan henge sammen med effektivitetsforskjeller blant detaljistene eller at de i ulik grad har allerede etablerte EMV (innsidealternativer). Det kan følgelig være mange teoretiske årsaker til forskjellene i innkjøpspriser som man observerer i norsk dagligvare, og det er ikke empirisk grunnlag for å skille disse fra hverandre.

Menon understreket at det ville være utfordringer knyttet til å skille årsaker fra virkninger, og at empiriske studier ikke vil gi entydige bevis på hva som er årsaken til de observerte prisforskjellene. Menon uttrykte derfor at det er nødvendig å se aktørene i kortene for å kunne si noe mer om årsakene og at det er Konkurransetilsynet som har muligheten til å gjøre dette:

«Det man trenger er i praksis interne dokumenter som slår fast årsaken til at den ene parten måtte gi innrømmelser i forhandlingene. Konkurransetilsynet har hjemmel til å innhente denne typen dokumentasjon.»

16. 2019 - 2020: Den faglige debatten fortsetter

16.1 Innledning

Den faglige debatten om forskjeller i innkjøpspriser fortsatte samtidig som Konkurransetilsynet kartla de faktiske forskjellene i markedet.

16.2 Mars 2019: Professor Hjelmeng for DLF: «Asymmetriske priser, konkurransestruktur og effekter for forbrukerne»

Samtidig som Konkurransetilsynet hadde bedt om innspill på metoden det hadde utarbeidet for kartlegging av forskjeller i innkjøpspriser, utarbeidet professor Erling Hjelmeng en rapport for DLF.

Vedlegg 62 Professor E. Hjelmeng, *Det norske dagligvaremarkedet - Asymmetriske priser, konkurransestruktur og effekter*, 20. mars 2019

I rapporten gis en fremstilling av forbudet mot prisdiskriminering i konkurranse-loven § 11 og vurdering av forbudets anvendelighet i det norske dagligvaremarkedet. Rapporten vurderer også om et forbud mot prisdiskriminering (enten gjennom anvendelse av konkurranse-loven § 11 eller gjennom en særskilt regulering) er en treffende tilnærming, når man tar i betraktning markedsforholdene i dagligvaremarkedet. I rapporten redegjøres det for de rettslige vilkårene og hvilke vurderingsmomenter som er knyttet til dem.

Rapportens funn oppsummeres som følger:

- «1. Konkurranseforholdene i bransjen er slik at et ensidig fokus på prisdiskriminering/asymmetriske priser blir for snevert ut fra en konkurransepolitisk innfallsvinkel basert på forbrukervelferd.
- 2. En hovedutfordring synes å være at forhandlingsmodellen som kjedene anvender kan fungere som en koordineringsmekanisme, som fører til at konkurransefordeler gjennom asymmetriske priser ikke videreføres til forbrukerne, men tas ut i bl.a. overetablering på butikknivå. En slik effekt skader forbrukerne.
- 3. Dersom asymmetriske innkjøpspriser representerer et problem i norsk dagligvare, er det lite trolig at dette kan føres tilbake til dominerende aktørers misbruk av en dominerende stilling.
- 4. Koordinerte virkninger mellom kjedene basert på forhandlingsmodellen vanskeliggjør uansett en meningsfull anvendelse av § 11 på eventuell asymmetri.»

Rapporten redegjør for forskjellige innfallsvinkler til spørsmålet om prisdiskriminering; (i) førstelinjevirkninger ved utestengelse av mindre leverandører, (ii) rene andrelinjevirkninger ved at konkurranse-evnen til enkelte av leverandørens kunder svekkes eller (iii) at den største kjeden misbruker sin kjøpermakt ved å påføre sine konkurrenter merkostnader.

Forfatteren fremholder at førstelinjevirkninger kan foreligge dersom rabattene som ytes utgjør en form for lojalitetsrabatter, men diskusjonen om prisdiskriminering i dagligvaremarkedet primært har omhandlet andrelinjevirkninger.

Rapporten problematiserer i hvilken grad leverandører med markedspekt i det norske dagligvaremarkedet kan anses som dominerende aktører. En dominerende stilling kan oppveies dersom aktøren møter betydelig kjøpermakt, og det vil foreligge et økonomisk avhengighetsforhold dersom en leverandør får mer enn 22 % av sin omsetning fra en aktør. Et slikt forsvar har imidlertid ikke fått gjennomslag i rettspraksis, bortsett fra i fusjonssaker.

Rapporten påpeker videre at på grunn av måten kontrakter i dagligvaremarkedet forhandles, er det sannsynligvis ikke riktig å vurdere ulovlig prisdiskriminering på enkeltproduktnivå. Der det forhandles om en portefølje der produktene ses i sammenheng, vil det gi liten mening å sammenlikne vilkår for enkeltprodukter.

I den konkrete vurderingen av prisdiskrimineringsforbudet i konkurranse-loven § 11 vises det til at ikke enhver forskjellsbehandling rammes av forbudet. Forskjeller som kan begrunnes saklig og objektivt er ikke omfattet, men det kan være utfordrende å slå fast om det foreligger «*ulike vilkår for likeverdige ytelser*». Videre kreves det at diskrimineringen er egnet til å påføre handelspartneren en konkurranseulempe.

16.3 Juni 2019: Johansen og Straume for Konkurransetilsynet: «Effektene av diskriminerende innkjøpspriser i det norske grossistmarkedet for dagligvarer»

Etter at Konkurransetilsynet hadde avdekket store forskjeller i innkjøpspriser til dagligvarekjedene, engasjerte det førsteamanuensis Bjørn Olav Johansen og professor Odd Rune Straume til å utrede virkningene av diskriminerende innkjøpspriser i det norske dagligvaremarkedet.

Vedlegg 63 Førsteamanuensis B. O. Johansen og professor O. R. Straume, *Effektene av diskriminerende innkjøpspriser i det norske grossistmarkedet for dagligvarer*, juni 2019

Rapporten utreder konkurransemessige virkninger av ulikheter i innkjøpsbetingelser, og om de kan være skadelig for konkurransen og forbrukere, ved å analysere virkningene av diskriminerende innkjøpspriser sammenliknet med ikke-diskriminerende priser.

Rapporten konkluderer med at den økonomiske litteraturen ikke er entydig om velferdsvirkningene av å tillate prisdiskriminering; virkningen kan være positiv eller negativ på kort sikt. Virkningene av et forbud mot prisdiskriminering vil avhenge av hva de underliggende årsakene til og mekanismen for prisdiskriminering er. Forfatterne mener at teoriene som viser negativ velferdsvirkning av prisdiskriminering avhenger av mekanismer som ikke ser ut til å passe med det forfatterne observerer i det norske dagligvaremarkedet (at den største kjeden har de høyeste innkjøpsprisene) eller mekanismer som karakteriseres som «spesialtilfeller», herunder antakelsen om bindende utsidealternativer.⁶² De viser videre til at den empiriske litteraturen om konsekvenser av inngrep mot prisdiskriminering er mangelfull, og at studiene som finnes har klare svakheter.⁶³

16.4 August 2019: Professorene Foros og Kind for REMA 1000: «Går vi mot duopol eller danske tilstander i det norske dagligvaremarkedet? Størrelsesbasert prisdiskriminering: Årsaker og konsekvenser»

Professorene Øystein Foros og Hans Jarle Kind utarbeidet i 2019 en ny rapport på oppdrag for REMA 1000.

⁶² Side 43.

⁶³ I debatten er det av flere aktører (se blant annet Sørgard (2018) (Vedlegg 39), Oslo Economics (2018) (Vedlegg 66) og professorene Gabrielsen, Moen, Nilssen (2020) (Vedlegg 68) vist til en upublisert studie som indikerer at prisene gikk noe ned etter at et forbud mot prisdiskriminering ble opphevet i Frankrike. Johansen og Straume peker på at en svakhet ved studien er opphevelsen av forbudet falt nært sammen i tid med andre regulatoriske endringer, slik at det «*derfor [er] vanskelig å si hvor mye av effekten som stammer fra opphevelsen av diskrimineringsforbudet alene*». De viser også til at det er «*vanskelig å vite hvor overførbare resultatene er til Norge*» (s. 41-42).

Vedlegg 64 Professorene Ø. Foros og H. J. Kind, *Går vi mot duopol eller danske tilstander i det norske dagligvaremarkedet? Størrelsesbasert prisdiskriminering: Årsaker og konsekvenser*, 22. august 2019

Med utgangspunkt i rapporten ble det utarbeidet en fagfellevurdert «Artikkel» publisert i Samfunnsøkonomen.⁶⁴

Vedlegg 65 Ø. Foros og H. J. Kind, *Størrelsesbasert prisdiskriminering i det norske dagligvaremarkedet: Teori og terreng*, Artikkel, Samfunnsøkonomen nr. 5 2019

Foros og Kind drøfter hvorvidt mangelen på nyetableringer og Lidl og ICAs uttreden kan skyldes størrelsesbasert prisdiskriminering, og om dette kan føre til at en av kjedene i dagens marked vil tre ut.

Foros og Kind argumenterer for at stordriftsfordeler knyttet til å benytte «utsidealternativer» fremstår som den mest realistiske årsaken til størrelsesbasert prisdiskriminering til fordel for den største kjeden. NorgesGruppen vil da kunne ha en mer troverdig trussel om å benytte utsidealternativet enn Coop og REMA 1000, og dermed oppnå lavere innkjøpspriser. Dersom leverandøren ønsker å beholde NorgesGruppen som kunde, men ikke kan prisdiskriminere, må leverandøren redusere prisene enda mer for å unngå at NorgesGruppen helt eller delvis iverksetter sin (troverdige) trussel om å benytte utsidealternativer. Dette er konsistent med observasjoner fra det norske dagligvaremarkedet:

- (i) Fraværet av mindre kjeder som ikke har innkjøpssamarbeid med én av de store. Forfatterne holder dette opp mot konkurransesituasjonen i Danmark der flere mindre kjeder har vist betydelig vekst («danske tilstander»), blant annet REMA 1000 som har vokst fra 3 % i 2002 til 14,4 % i 2018 uten noe innkjøpssamarbeid,
- (ii) «Overetablering» av små butikker (selv i byene), og
- (iii) Motstand mot inngrep mot prisdiskriminering fra leverandører med markedsrett. Forfatterne peker på at motstandere mot inngrep mot prisdiskriminering argumenterer for at inngrepet vil svekke kjedenes forhandlingsincentiver og således øke innkjøpsprisene. Dette rimer dårlig med den massive motstanden mot inngrep mot prisdiskriminering fra dominerende leverandører.

Forfatterne drøfter videre at ved vurderingen av innføring av tiltak mot prisdiskriminering også må vurdere de mulige konsekvensene av ikke å gripe inn. Dersom en kun skal gripe inn når det foreligger entydige og sikre effekter for et inngrep, så vil man systematisk legge opp til såkalt type II-feil, dvs. feilaktig la være å gripe inn når en burde gjøre det. På denne bakgrunn konkluderer Foros og Kind i rapporten:

«Vi skal være tilbakeholdne med noen klar spådom, men gitt utviklingen vi har sett, er det vanskelig å utelukke at vi beveger oss mot et duopol i dagligvaremarkedet dersom det er en sterk størrelsesbasert prisdiskriminering. Det som synes enda sikrere, er at vi da ikke vil se danske tilstander, hvor små, uavhengig aktører utfordrer de større kjedene. Dette er antagelig det største konkurranseproblemet i det norske dagligvaremarkedet. Vi står i en brytningstid, hvor vi blant annet ser at netthandel av dagligvarer får betydelig fotfeste i mange andre land. Dette er et område hvor Norgesgruppen er aktive i Norge i dag. Det kan

⁶⁴ For forklaring på publikasjonsklassifisering, se <https://samfunnsokonomene.no/samfunnsokonomen/forfattere/>.

være betydelige samfunnsøkonomiske gevinster knyttet til å bryte et mønster hvor den som har størst volum og flest butikker automatisk får tildelt seieren.»⁶⁵

16.5 November 2019: Oslo Economics for NorgesGruppen: «Konsekvenser av et forbud mot prisdiskriminering i det norske dagligvaremarkedet»

Oslo Economics utarbeidet rapporten på oppdrag fra NorgesGruppen under henvisning til at to aktører i dagligvaremarkedet hadde foreslått å forby sterke leverandører å diskriminere på pris.

Vedlegg 66 Oslo Economics, *Konsekvenser av et forbud mot prisdiskriminering i det norske dagligvaremarkedet*, 7. november 2019

Medarbeidere i Oslo Economics utarbeidet en ikke-fagfellevurdert «Aktuell kommentar» basert på rapporten som ble publisert i Samfunnsøkonomen.⁶⁶

Vedlegg 67 H. N. Bergh, E. M. Hammersmark, J. S. Hansen og J. Skaar, *Samfunnsøkonomiske konsekvenser av et forbud mot prisdiskriminering i det norske dagligvaremarkedet*, Aktuell kommentar, Samfunnsøkonomen nr. 1 2020

Oslo Economics' oppdrag var å gjøre en fagøkonomisk analyse av hvordan et forbud mot prisdiskriminering vil påvirke dagligvaremarkedet.

Basert på litteraturgjennomgangen og sammenstillingen med norske forhold, konkluderer Oslo Economics med at et forbud mot prisdiskriminering sannsynligvis vil ha negative virkninger for norske forbrukere ved å redusere kjedenes kjøpermakt og dermed lede til høyere leverandør- og forbrukerpriser, redusere konkurransen om markedsandeler mellom dagligvarekjedene og resultere i en mindre effektiv verdikjede. Det fremholdes at reguleringer kun bør anvendes når markedssvikt er påvist og reguleringen avhjelper markedssvikten. Selv om det er påvist etableringshindringer som følge av stordriftsfordeler, fremstår det lite sannsynlig at et forbud mot prisdiskriminering vil påvirke etableringstakten merkbart. Et forbud kan ha utilsiktede virkninger, og fremstår unødvendig og uegnet.

Rapporten peker på at mekanismer som predikerer at forbud mot prisdiskriminering vil senke prisene når den største detaljisten troverdig kan true med utesidealternativ ikke er treffende for det norske dagligvaremarkedet. Dersom utesidealternativet er knyttet til egne merkevarer argumenterer Oslo Economics for at dagligvarekjedene allerede har etablert egenproduksjon i de fleste varegrupper, og dermed benyttet sitt utesidealternativ. Oslo Economics mener også at detaljister vil konkurrere hardt om markedsandeler, eventuelt investere i kostnadsreducerende tiltak, dersom de vet at større volum gir bedre betingelser.

Derfor er det ifølge Oslo Economics mer relevant å se på hvordan allerede etablert egenproduksjon kan ha betydning for kjedens betingelser. Detaljister kan ha incentiver til å investere i egne merkevarer fordi dette gir forhandlingsmakt overfor leverandørene. Det er rasjonelt for detaljisten å prioritere konkurransedyktige egne merkevarer dersom leverandører av nasjonale merkevarer gir lite gunstige betingelser (benytte en «innsideopsjon»).

Oslo Economics viser til at konkurransedyktigheten for egne merkevarer får mindre betydning ved inngrep:

⁶⁵ Vedlegg 65, side 38.

⁶⁶ For forklaring på publikasjonsklassifisering, se <https://samfunnsokonomene.no/samfunnsokonomen/forfattere/>.

«Et forbud mot prisdiskriminering medfører imidlertid at konkurransedyktigheten for egne merkevarer får mindre betydning for den enkelte detaljists betingelser. Som respons på redusert gevinst vil derfor detaljistene investere mindre i utvikling av egne merkevarer under et forbud mot prisdiskriminering. Dette er negativt fordi det leder til mindre konkurransedyktige egne merkevarer og i sin tur høyere innkjøpspriser på nasjonale merkevarer - og høyere forbrukerpriser på begge typer merkevarer.»

Rapporten peker også på betydningen av detaljistens mulighet til ikke å selge en leverandørs produkter i en periode, innsidealternativet, på forhandlingsstyrken. Konkurransedyktige egne merkevarer kan bidra positivt til dette, men verdien av et godt innsidealternativ blir redusert ved et forbud mot prisdiskriminering.

Oslo Economics konkluderer på denne bakgrunn med:

- Behov for reguleringer er ikke sannsynliggjort,
- Et forbud mot prisdiskriminering gir trolig ikke flere etableringer,
- Nyere litteratur indikerer negative konsekvenser at et forbud mot prisdiskriminering,
- Forbud mot prisdiskriminering kan gi redusert konkurranse om markedsandeler mellom detaljister,
- Forbud mot prisdiskriminering kan gjøre egne merkevarer mindre konkurransedyktige,
- Forbud mot prisdiskriminering kan vri forhandlingsmakten i leverandørenes favør, og
- Forbud mot prisdiskriminering kan gi redusert effektivitet i verdikjeden til skade for forbrukerne.

16.6 Januar 2020: Professorene Gabrielsen, Moen og Nilssen for NFD: «Utredning av prisdiskriminering i dagligvarebransjen»

Regjeringen oppnevnte i oktober 2019 en arbeidsgruppe bestående av professorene Tommy Staahl Gabrielsen, Espen Moen og Tore Nilssen. Arbeidsgruppen skulle gi råd om det burde innføres restriksjoner på hvor store forskjeller det kunne være i dagligvarekjedenes innkjøpspriser. Arbeidsgruppen leverte sin utredning 17. januar 2020.⁶⁷

Vedlegg 68 Professorene T. S. Gabrielsen, E. R. Moen og T. Nilssen, *Utredning om prisdiskriminering i dagligvarebransjen*, 17. januar 2020

En bearbeidet versjon av arbeidsgruppens rapport ble publisert som fagfellelevurdert «Aktuell analyse» i Samfunnsøkonomen.⁶⁸

Vedlegg 69 T. S. Gabrielsen, E. R. Moen og T. Nilssen, *Prisdiskriminering i dagligvarebransjen*, Aktuell analyse, Samfunnsøkonomen nr. 3 2020

Arbeidsgruppens oppdrag var å gi en gjennomgang av innspill og rapporter som var skrevet i forbindelse med debatten om prisdiskriminering i dagligvarehandelen og den mest aktuelle økonomiske litteraturen. I tillegg skulle rapporten inneholde en vurdering av sannsynlige virkninger dersom det

⁶⁷ I rapporten fra Gabrielsen, Moen og Nilssen for NFD nevnes det i en innledende fotnote at Gabrielsen har deltatt i flere utredninger, herunder «en rapport for DLF (med E. Hjelmeng) om forhandlinger, vertikale kontrakter og konkurranse i dagligvaresektoren (2019)». Det nevnes imidlertid ikke at arbeidet for DLF skjedde parallelt med oppdraget for NFD. I Gabrielsen og Hjelmeng (2019), jf. Vedlegg 70 nedenfor, fremgår imidlertid dette: «I september 2019 ble Gabrielsen kontaktet av Nærings- og fiskeridepartementet og spurt om deltakelse i en arbeidsgruppe som skulle gi departementet faglige innspill og økt innsikt i sannsynlige virkninger av å innføre restriksjoner på forskjeller i innkjøpspriser til dagligvarekjedene. Gabrielsens oppdrag for DLF i forbindelse med høringsinnspillet til DLF var allerede kjent for departementet og det ble samtidig også redegjort for departementet om arbeidet med denne rapporten.»

⁶⁸ For forklaring på publikasjonsklassifisering, se <https://samfunnsokonomene.no/samfunnsokonomene/forfattere/>.

ble innført restriksjoner på diskriminerende innkjøpspriser, herunder (i) på konkurransen mellom eksisterende dagligvarekjeder, (ii) sannsynligheten for etablering av nye dagligvarekjeder og (iii) for forbrukervelferd. Endelig skulle arbeidsgruppen gi en anbefaling på om det bør innføres restriksjoner på prisdiskriminering og utformingen av mulige restriksjoner.⁶⁹

Utredningen tar utgangspunkt i rapportene fra Foros og Kind, Johansen og Straume og Oslo Economics, i tillegg til å drøfte den økonomiske teorien som anvendes i deres respektive rapporter.⁷⁰

Gabrielsen, Moen og Nilssen konkluderer med at det er vanskelig å fastslå med sikkerhet hvilke virkninger et forbud mot prisdiskriminering vil ha. På den ene siden vil et forbud mot prisdiskriminering kunne redusere forhandlingsincentivene, og dermed føre til høyere innkjøpspriser. På den andre siden, dersom prisforskjellene drives av forskjeller i utsidealternativene, kan et forbud mot prisdiskriminering føre til lavere innkjøpspriser.

Forfatterens vurdering er at argumentene for at et forbud vil lede til høyere priser er sterkere enn argumentene for at det vil lede til lavere priser, men uttaler i den forbindelse:

«Vi vil understreke at vår vurdering bygger på vårt faglige skjønn, og ikke på grundige empiriske analyser. Vår a priori oppfatning er at konkurranse-loven er tilstrekkelig for å sikre konkurransen og det er derfor de aller fleste sektorer reguleres ved hjelp av denne loven.»

Forfatterne tar som utgangspunkt at «konkurranse-loven er tilstrekkelig for å sikre konkurransen og det er derfor de aller fleste sektorer reguleres ved hjelp av denne loven».⁷¹ Innføring av sektorspesifikk regulering krever en særskilt begrunnelse og må gis en solid faglig forankring. Videre mener de at det må dokumenteres at det er strukturer eller mekanismer som tilsier at sektoren er annerledes enn andre sektorer, og at bevisbyrden for dette ligger hos dem som ønsker et forbud. De viser også til at regulering kan ha utilsiktede virkninger og håndhevelseskostnader.

Arbeidsgruppen konkluderer med at det ikke er fremlagt tilstrekkelig overbevisende faglig basert dokumentasjon på at det er særskilte strukturelle forhold som tilsier at det bør innføres et forbud mot prisdiskriminering i dagligvaresektoren. Det er derfor deres klare anbefaling at det ikke innføres et forbud mot prisdiskriminering i sektoren, men viser til at konkurransemessige utfordringer «kan og

⁶⁹ Mandatet er gjengitt i utredningen, s. 2-3.

⁷⁰ Det er en rekke rapporter arbeidsutvalget ikke kommenterer. Utvalget begrunner dette slik: «Det har etter hvert kommet en stor mengde rapporter og innspill i denne saken, skrevet for ulike oppdragsgivere. Vi har forholdt oss til de fleste innspillene som har kommet, men har identifisert tre viktige konstellasjoner som på mange måter er representative for ulike syn i debatten som har vært, og som for så vidt pågår fremdeles. NHH-forskerne Foros og Kind har produsert en rekke innspill og rapporter på oppdrag fra advokatfirmaet BAHR og Rema 1000. Argumentene i disse rapportene oppfatter vi som i favør av å regulere - eller i alle fall gripe inn mot - ulike innkjøpspriser (Foros og Kind, 2018a, b; 2019a, b; Foros, Kind og Shaffer, 2018). De rapportene som tydeligst argumenterer mot å legge restriksjoner på innkjøpsprisene, er skrevet av von der Fehr og Hjelmeng (2018) og Oslo Economics (2019), begge på oppdrag fra Norgesgruppen. Vi legger særlig vekt på rapporten til Oslo Economics. Den tredje rapporten vi har vektlagt særlig i vår vurdering, er Johansen og Straume (2019a), som er skrevet på oppdrag fra Konkurransetilsynet. Denne rapporten framhever, i større grad enn de andre rapportene nevnt over, usikkerheten rundt forventede effekter av å regulere eller gripe inn mot ulike innkjøpspriser. Den plasserer seg derfor et sted mellom rapportene fra Foros og Kind og rapportene fra von der Fehr/Hjelmeng/Oslo Economics, men kanskje noe nærmere de siste. Foros og Kind har levert tilsvaret til rapportene fra Johansen og Straume (2019a) og Oslo Economics (2019). Oslo Economics og Johansen og Straume har deretter levert sine tilsvaret til Foros og Kind igjen, og Foros og Kind har igjen levert et tilsvaret til tilsvaret fra Johansen og Straume. Alle tilsvarene er lest og grundig vurdert av arbeidsgruppen, men ikke nødvendigvis omtalt i detalj i det følgende.»

⁷¹ Side 21. Arbeidsgruppen drøfter ikke konkurranse-lovens anvendelighet overfor prisdiskriminering i detalj, men redegjør for følgende forståelse: «Hva som innebærer diskriminering i konkurranse-lovens forstand, er likevel noe uklart. Jusen (konkurranse-loven §§ 10 og 11) stiller krav om at ulikhet i rabatter må være «objektivt begrunnet». Det virker åpenbart at ulike motytelser kvalifiserer som en objektiv begrunnelse for ulikhet, men det er mer uklart hvilke andre momenter som kan kvalifisere som en objektiv begrunnelse.» (s. 7)

bør i så fall håndteres innenfor den generelle konkurranselovgivningen og ikke møtes med mer restriktiv varig regulering».

16.7 Desember 2019: Professorene Gabrielsen og Hjelmeng for DLF: «Forhandlinger, vertikale kontrakter og konkurranse i dagligvaresektoren»

Professorene Tommy Staahl Gabrielsen og Erling Hjelmeng utarbeidet i desember 2019 en rapport for DLF som ble oversendt NFD 24. januar 2020.

Vedlegg 70 Professorene T. S. Gabrielsen og E. Hjelmeng, *Forhandlinger, vertikale kontrakter og konkurranse i dagligvaresektoren*, desember 2019

I rapporten drøftes hvordan forhandlingene mellom dagligvarekjeder og leverandører faktisk skjer, hvordan konkurransen foregår i dagligvaremarkedet og hvordan et gitt forhandlingsutfall forplanter seg i det endelige tilbudet til norske dagligvarekunder. Rapporten inneholder også en gjennomgang av økonomisk teori om hvorfor forskjeller i innkjøpspriser oppstår og en juridisk vurdering av anvendeligheten av konkurranselovens forbudsbestemmelser på de forhold som analyseres i rapporten.

Forfatterne finner at kontraktene i dagligvaremarkedet kanskje er mer lineære enn forventet. Kombinert med at flere leverandører fortalte at pris i butikk er høyere enn leverandøren skulle ønsket, indikerer dette utfordringer med doble prispåslag for enkelte leverandører.⁷² Man skulle forvente at prisdiskrimineringen ble tatt ut i konkurranse på detaljistleddet, noe som ikke virker å være tilfelle siden prisene fremstår som tilnærmet identiske. Forfatterne drøfter fire mulige forklaringer på dette: (i) NorgesGruppen har større kostnader, (ii) NorgesGruppen har mer markedsrettet makt enn de to andre kjedene, (iii) NorgesGruppen konkurrerer mindre hardt for å unngå regulatoriske grep eller nyetablering, (iv) det foreligger koordinerte virkninger mellom kjedene.

Under drøftelsen om mulige kilder til forskjeller i innkjøpspriser skilles det mellom tilfeller der leverandører dikterer pris og tilfeller der prisen forhandles. Poenget er at prisforskjeller kan forklares ut fra en kjedes størrelse og forhandlingsdyktighet, noe som har konsekvenser for den rettslige vurderingen av prisdiskriminering som misbruk av dominerende stilling.

Mens Gabrielsen, Moen og Nilssen (2020) argumenterer for at konkurranseloven er tilstrekkelig virkemiddel for å håndtere konkurransemessige utfordringer i dagligvaresektoren, fremhever Gabrielsen og Hjelmeng (2019) at det er vanskelig å anvende konkurranseloven § 11 overfor leverandørenes prisdiskriminering. Forfatterne fremholder at kjøpermakten til kjedene er så stor at det må få konsekvenser for vurderingen av leverandørenes eventuelle dominerende stilling. Når forfatterne vurderer anvendelsen av konkurranseloven § 11 på forskjeller i innkjøpspriser, konkluderer de at det er vanskelig å anvende § 11 fordi kontraktstrukturen gjør at man må vurdere det totale engasjementet mot den enkelte leverandøren, ikke enkeltprodukter. Konkurranserulempen som påføres ved forskjeller i innkjøpspriser kan ikke føres tilbake til enkeltleverandører, men fremstår som et bransjefenomen.

⁷² Med doble prispåslag menes en situasjon der både leverandør og videreforhandler setter en enhetspris med margin over egne enhetskostnader. I økonomisk teori kan ikke-lineære kontrakter benyttes for å unngå doble prispåslag ved å sette en leverandørpris lik marginalkostnad og fordele videresalgspiffen mellom leverandør og forhandler gjennom en fast (volumavhengig) overføring.

16.8 Mars 2020: Professor E. J. Hjelmeng «Det store forhandlingsspillet: vinnere, tapere og reguleringsbehovet»

Professor Hjelmeng bidro med et kapittel i boken «Mot bedre vitende». Boken er en fagfellevurdert antologi.⁷³

Vedlegg 71 Professor E. J. Hjelmeng, *Det store forhandlingsspillet: vinnere, tapere og reguleringsbehovet*. I F. Steen & I. Pettersen (red.), *Mot bedre vitende i norsk matsektor* (kap. 7, s. 215-266), Cappelen Damm Akademisk, mars 2020

I kapittelet undersøkes forhandlingene i dagligvaresektoren fra et reguleringsperspektiv. Det vises til at det fra NOU 2011:4 *Mat, makt og avmakt* i 2011 og frem til proposisjonen om lov om god handelsskikk i 2019⁷⁴ har vært fremmet en rekke forslag til ulike reguleringer i dagligvaremarkedet, særlig knyttet til prisdiskriminering og etableringsbarrierer.

Fremstillingen tar hovedsakelig for seg andrelinjevirkninger av prisdiskriminering (dvs. virkninger på konkurransen mellom den dominerende leverandørens kunder). Hjelmeng ga uttrykk for at forbud mot ren andrelinjediskriminering er omstridt. Grunnen er at virkningene for konkurransen og forbrukerne ikke er entydige. I tillegg mener Hjelmeng at rene andrelinjevirkninger ikke kan forklares som rasjonell atferd fra et dominerende foretak med mindre det foreligger førstelinjevirkninger (dvs. virkninger på markedet leverandøren opptre i).

Videre drøfter Hjelmeng utfordringene med å anvende konkurranseloven § 11 på prisdiskriminering. Det vises blant annet til at det som regel ikke forhandles om enkeltprodukter, men produktporteføljer, slik at produktene må sees i sammenheng. Hjelmeng mener den helhetlige tilnærmingen Konkurrencerådet anvender i den danske Arla-saken, omtalt i kapittel 2.3 over, fremstår å være fornuftig.⁷⁵

Under drøftelsen av et forbud mot prisdiskriminering, reiser Hjelmeng to spørsmål: (i) Om det lar seg gjøre å utforme en regel som er praktikabel, og (ii) hvilke effekter en regulering vil ha. Det vises til praksis fra USA knyttet til Robinson-Patman Act, som har vist at det er betydelige praktiske utfordringer med å etablere en regel som faktisk virker etter sin hensikt. Videre vises det til at virkningen av en regulering vil være usikker, men at selv om det ikke finnes empirisk belegg for å hevde at et prisdiskrimineringsforbud fører til at alle kunder får de samme dårlige vilkårene, er det momenter som indikerer at gjennomsnittet blir dårligere.⁷⁶

Hjelmeng konkluderer med at det er vanskelig å anvende konkurranseloven § 11 på prisdiskriminering i det norske dagligvaremarkedet. Dette skyldes utfordringer knyttet til sammenligning av kontrakter og varer, at konkurransen skjer på varekurvnivå og at en eventuell konkurranseulempe ikke nødvendigvis kan tilbakeføres til den enkelte dominerende leverandør. I tillegg kommer spørsmålet om hvilken innvirkning kjøpermakt har på dominansvurderingen. Videre mener Hjelmeng at en særregulering med krav om like priser vil ha usikre virkninger, men at det er en sjanse for prisøkninger på grunn av virkningen av særregulering på kjedenes forhandlingsincentiver.⁷⁷

⁷³ Boken ble utgitt med støtte fra NIBIO og NHHs forskningsprosjekt FOOD.

⁷⁴ Prop. 33 L (2019-2020) *Lov om god handelsskikk i dagligvarekjeden*.

⁷⁵ Side 243.

⁷⁶ Side 253.

⁷⁷ Side 257.

17. Juni 2020: Meld. St. 27 (2019-2020) «Daglegvare og konkurranse - kampen om kundane»

Ved utgangen av 2019 varslet daværende næringsminister Røe Isaksen at regjeringen ville legge frem en stortingsmelding om dagligvarebransjen for å imøtekomme Stortingets anmodningsvedtak fra 2018, jf. kapittel 10.3 ovenfor. Meldingen ble fremlagt 19. juni 2020.

Vedlegg 72 Nærings- og fiskeridepartementet, Meld. St. 27 (2019-2020), *Dagligvare og konkurranse - kampen om kundane*

Stortingsmeldingen fremla en beskrivelse av konkurranseforholdene i dagligvaremarkedet, herunder hvordan markedet er bygget opp, noen av de sentrale aktørene og hvordan konkurransen fungerer. Meldingen reiste også noen særlig aktuelle problemstillinger, herunder:

- Vertikale bindinger,
- Forskjeller i innkjøpspriser,
- Tilgang på grossist og distribusjonstjenester,
- Konkurranse fra tilgrensende markeder, og
- Konkurranse om butikklokaler.

Regjeringen fremsatte en rekke forslag til tiltak i stortingsmeldingen. Følgende tiltak var relatert til forskjeller i innkjøpspriser:

- Å be Konkurransetilsynet styrke kontrollen av forskjeller i innkjøpspriser i verdikjeden for dagligvarer gjennom årlige kartlegginger, og
- Ta sikte på å innføre krav til begrunnelse fra leverandører som opererer med store forskjeller i innkjøpspriser.

Stortingsmeldingen viste til Konkurransetilsynets kartlegging som konkluderte med at det var store forskjeller i innkjøpspriser i dagligvaremarkedet, at slike forskjeller kan ha innvirkning på nyetableringer, konkurransen mellom de etablerte kjedene i tillegg til forbrukervelferden. Derfor fant regjeringen det nødvendig å sette i verk tiltakene nevnt ovenfor for å avbøte situasjonen (jf. kapittel 5.2.6 i Vedlegg 72).

Stortingsmeldingen diskuterer også restriksjoner på forskjeller i innkjøpspriser, og viser til at både feil tiltak og mangel på tiltak kan ha store konsekvenser i form av høyere priser og mindre innovasjon. På bakgrunn av Nilssen-utvalgets anbefaling om ikke å innføre et forbud mot prisdiskriminering, kom regjeringen til at et forbud mot prisdiskriminering ikke var et hensiktsmessig tiltak. Regjeringen mente derfor at andre tiltak burde settes i verk.

Regjeringen mente videre at det var viktig for Konkurransetilsynet å ha oppmerksomheten rettet mot årsakene til at det er store forskjeller i innkjøpspriser. Regjeringen ville derfor innføre et krav om begrunnelse til Konkurransetilsynet for leverandører som opererer store forskjeller i innkjøpspriser.

18. Oktober 2020: Resultatene av Konkurransetilsynets kartlegging av innkjøpspriser for 2018-19

Konkurransetilsynet la frem sin andre rapport om forskjeller i innkjøpspriser i oktober 2020. I rapporten var innkjøpspriser fra 2018 og 2019 vurdert. Det var de samme 16 leverandørene som var undersøkt.

Vedlegg 73 Konkurransetilsynet, *Kartlegging av innkjøpsbetingelser i norsk dagligvaresektor: Undersøkelser av betingelser for 2018 og 2019*, 8. oktober 2020

Kartleggingen bekreftet funnene fra året før, og viste at for enkelte leverandører var prisforskjellene betydelige. Konkurransetilsynet uttalte da at de planla å undersøke årsakene til prisforskjellene det observerte, i tråd med tiltakene fra stortingsmeldingen.

Vedlegg 74 Konkurransetilsynet, *Ny kartlegging av innkjøpspriser bekrefter store forskjeller*, pressemelding, 8. oktober 2020

19. Februar 2021: Stortingets behandling av Meld. St. 27 (2019-2020)

19.1 Innledning

Næringskomiteen fremmet i januar 2021 en rekke forslag i tillegg til stortingsmeldingens tiltak.

Vedlegg 75 Stortinget, Innst. 185 S (2020-2021)

19.2 Stortingets vedtak

Stortingets behandling av stortingsmeldingen og næringskomiteens innstilling, viste at det var bred enighet om at konkurransen i dagligvaremarkedet ikke var tilfredsstillende og det var ønskelig å innføre tiltak for å bedre konkurransesituasjonen. Alle partiene i næringskomiteen fremmet ulike forslag som gikk ut på å be regjeringen klargjøre overfor Konkurransetilsynet at leverandører med dominerende stilling har et særlig ansvar for å vise at innkjøpsbetingelser er saklig begrunnet og ikke skader konkurranse, men med noe forskjellig formuleringer.

Et mindretall (Ap, FrP og SV) fremmet forslag som i tillegg inneholdt at det må legges til grunn at usaklige forskjeller i innkjøpsbetingelser skader konkurransen mellom kjedene. Under behandlingen i Stortinget meddelte regjeringspartiene at de ville stille seg bak mindretallets forslag om usaklige forskjeller i innkjøpsbetingelser. Forslaget ble vedtatt med 86 mot én stemme som Vedtak 572 (2020-2021):

«Vedtak 572

Stortinget ber regjeringen klargjøre overfor Konkurransetilsynet at tilsynet i sitt arbeid må legge til grunn at leverandører med en dominerende stilling har et særlig ansvar for å vise at forskjeller i innkjøpsbetingelser er saklig begrunnet og ikke skader konkurransen. Det må legges til grunn at forskjeller i innkjøpspris fra dominerende leverandører, som ikke har en saklig begrunnelse gjennom forskjeller mellom kjedene i produksjons- eller distribusjonskostnader, eller ulik verdi på konkrete motytelser, skader konkurransen mellom kjedene. Det bør formidles til de ulike aktørene i bransjen, både på leverandør- og kjedeledet, at selv om bevisbyrden ligger på leverandørene, er kjedene i like stor grad ansvarlige for å etterleve regelverket.»

Vedlegg 76 Stortinget, Vedtak 572-581 jf. Innst. 185 S (2020-2021)

19.3 Nærings- og fiskeridepartementets oppfølging av Stortingets vedtak

I tildelingsbrev til Konkurransetilsynet for 2021, sendt 22. desember 2020, viste NFD til stortingsmeldingen og tiltakene regjeringen foreslo i den. Konkurransetilsynet skulle fortsette med kontroll av innkjøpspriser i dagligvaremarkedet gjennom årlige kartlegginger. I tillegg skulle det være en prioritert oppgave i 2021 for tilsynet hvordan man kunne utforme tiltaket om krav til begrunnelse fra leverandører som opererer med store forskjeller, og dette skulle gjøres i samråd med departementet.

Tildelingsbrevet ble sendt Konkurransetilsynet før Stortinget hadde behandlet næringskomiteens innstilling (innst. 185 S) og fattet Vedtak 572 (2020-2021) som omtalt ovenfor. Departementet varslet derfor at Konkurransetilsynet vil motta et brev etter Stortingets endelige behandling av stortingsmeldingen med eventuelle endringer i bestillingen.

Vedlegg 77 Nærings- og fiskeridepartementet, *Konkurransetilsynet (KT) - tildelingsbrev 2021, 22. desember 2020*

Departementet fulgte opp Stortingets vedtak ved å utforme et supplerende tildelingsbrev til Konkurransetilsynet.

Vedlegg 78 Nærings- og fiskeridepartementet, *Konkurransetilsynet (KT) - supplerende tildelingsbrev nr. 1/2021, 2. mars 2021*

Departementet ber Konkurransetilsynet følge opp Stortingets vedtak «*på egnet måte, ved bruk av de ulike virkemidlene tilsynet har til rådighet*». Departementet presiserte også at konkurranseloverne ikke er endret som følge av Stortingets vedtak.

Konkurransetilsynet svarte på henvendelsen med forslag til oppfølging. Dette svaret er unntatt offentlighet, men det fremgår av Konkurransetilsynets pålegg om å gi opplysninger 15. april 2021 (se Vedlegg 79 nedenfor) at departementet vurderte oppfølgingen som «hensiktsmessig».⁷⁸

19.4 Status

Det er ikke tilgjengelig offentlig informasjon som redegjør for hvordan departementet og Konkurransetilsynet følger opp Stortingets vedtak 572 (2020-2021), med unntak av at tilsynet igangsatte kartlegging av årsaker til forskjeller i innkjøpspriser, se nedenfor.

⁷⁸ Konkurransetilsynet skriver følgende i Vedlegg 79: «*Det fremgår av Konkurransetilsynets tildelingsbrev for 2021 at det er en prioritert oppgave for tilsynet å vurdere hvordan tiltaket om krav til begrunnelse fra leverandører som opererer med store forskjeller kan utformes, og at dette skal gjøres i samråd med departementet. Departementet vurderte 17. mars 2021 tilsynets forslag til oppfølging som hensiktsmessig*».

20. April 2021 - d.d.: Konkurransetilsynets kartlegging av årsaker til forskjeller i innkjøpspriser

I april 2021 startet Konkurransetilsynet kartleggingen av årsaker til forskjeller i innkjøpspriser. Konkurransetilsynet tok utgangspunkt i de samme leverandørene som var omfattet av de tidligere kartleggingene av forskjeller i innkjøpspriser.

Vedlegg 79 Konkurransetilsynet, Pålegg om å gi opplysninger til Tine SA, 15. april 2021

I informasjonspålegget viser Konkurransetilsynet hvilke forskjeller den enkelte leverandør opererte med mellom de tre kjedene, basert på nettopriser (ekskludert merchandising).

Informasjonspåleggene ber leverandørene blant annet om å opplyse årsakene til at forhandlingene resulterte i de oppgitte forskjellene i 2017, 2018 og 2019, herunder hvilke forhold som kan ha bidratt til forskjellene, hvorfor disse forholdene har vært utslagsgivende for forskjellene og den relative betydningen av forskjellene. Dersom det hadde skjedd endringer i prisforskjellene mellom årene, skulle leverandørene forklare årsaken til dette.

Med unntak av at det er gjennomført møter med leverandørene, og Konkurransetilsynet planlegger å gjennomføre møter med dagligvarekjedene,⁷⁹ har tilsynet ikke gitt noen offentlige oppdateringer om fremdriften med kartleggingen av årsaker til forskjeller i innkjøpspriser.

⁷⁹ Konkurransetilsynets avdelingsdirektør Berrefjord på *Konkurransetilsynets juskonferanse*, 9. juni 2022.

21. Juni 2021: Konkurransetilsynet avslutter etterforskningen mot Mondelez, Orkla/Lilleborg og NorgesGruppen

Konkurransetilsynet offentliggjorde i juni 2021 at dets etterforskning av Mondelez, Orkla/Lilleborg og NorgesGruppen er avsluttet.

Vedlegg 80 Konkurransetilsynet, *Avslutter etterforskningssaken mot Orkla, Mondelez og Norgesgruppen*, pressemelding, 16. juni 2021

I pressemeldingen uttalte Konkurransetilsynet at det ikke hadde funnet grunnlag for å gå videre med saken. Tilsynet hadde blant annet vurdert om det var snakk om likeverdige ytelser, om ulikhetene begrenser konkurransen og om dette skyldtes konkurransebegrensede samarbeid eller misbruk av dominerende stilling.

Daværende konkurransedirektør Lars Sørgard uttalte i pressemeldingen at prisforskjellene oppstår som et resultat av forhandlinger, og at tøffe forhandlinger mellom leverandører og kjeder kan gi kjedene lavere innkjøpspriser og dermed mulighet for lavere priser til forbrukere.

I pressemeldingen påpekte daværende avdelingsdirektør Magnus Gabrielsen videre på at Konkurransetilsynet var særlig opptatt av at store forskjeller i innkjøpspriser over tid kan påvirke lønnsomheten og dermed øke sannsynligheten for at en av kjedene svekkes vesentlig, og eventuelt må forlate markedet. Han understreket at tilsynet ikke hadde funnet holdepunkter for at man kan forvente en slik utvikling, men at det var en prioritert oppgave for tilsynet å overvåke utviklingen i markedet.

I ettertid er det fra enkelte reist kritikk mot at Konkurransetilsynet i forbindelse med avslutning av etterforskningene ikke har vært mer åpne om hvilke vurderinger tilsynet gjorde og hvorfor det konkluderte med å avslutte saken.

Vedlegg 81 Professorene Ø. Foros og E. Hjelmeng, *Ikke bare juridisk uholdbart, men også en bortforklaring*, kronikk, Dagens Næringsliv, 20. mai 2022

I et svar på denne kritikken ga Konkurransetilsynet i en kronikk noe mer opplysninger om bakgrunnen for avslutning av saken:

«Det tilsynet fant, var at prisforskjellene oppstår mye på grunn av at kjedene forhandler om koblinger mellom sortiment, volum, markedsføring, plassering i butikk og andre mot- ytelser. Dermed er det ikke slik at en produsent av matvarer enkelt setter pris per produkt og lar den avhenge av hvilken kjede som kjøper produktet. Forhandlingene handler om kombinasjoner som er vanskelig å sammenligne. [...]

Det vi fant, var med andre ord at forskjellene var et resultat av forhandlinger.»

Vedlegg 82 Konkurransedirektør T. Søreide og avdelingsdirektør B. Berrefjord, *Større muskler heller enn påstander om passivitet*, kronikk, Dagens Næringsliv, 31. mai 2022

Konkurransetilsynet har ikke redegjort for hvordan konklusjonen om at forskjellene er «*resultat av forhandlinger*» er relevant for vurderingen av om forskjellene er lovlig etter konkurranseloven § 11.

22. August 2021: Konkurransetilsynet vil ikke offentliggjøre resultater for kartlegging av prisforskjeller for 2020

Konkurransetilsynet har fortsatt kartleggingen av forskjeller i innkjøpspriser, og utvidet i 2021 kartleggingen til også å omfatte Kavli og Maarud. Tilsynet besluttet i 2021 at de ikke ville offentliggjøre resultatene gjennom en årlig rapport, slik det gjorde i 2019 og 2020.

Vedlegg 83 E24.no, *Konkurransetilsynet holder dagligvaretall hemmelig*, 30. august 2021

Konkurransetilsynet oppga frykt for at tallene kan skade konkurransen på grunn av at mer informasjon blir tilgjengelig for aktørene som grunn for ikke å videreføre publisering av resultatene. Konkurransetilsynet meddelte imidlertid at *«det ikke er noen særlig store endringer fra de andre årene vi har kartlagt»*.

Beslutningen om hemmelighold har vært kritisert av blant annet tidligere leder for næringskomiteen, Geir Pollestad (Sp), som uttalte at Konkurransetilsynet trakk *«i en litt annen retning enn det jeg mener var det politiske ønsket»*.

Vedlegg 84 E24.no, *Mener Konkurransetilsynet bør offentliggjøre dagligvaredata*, 7. september 2021

Det er foreløpig uklart om Konkurransetilsynet vil offentliggjøre resultatene av fremtidige kartlegginger. I E24 30. august 2021 uttaler Konkurransetilsynet at *«disse tallene [skal] heretter bare være hos oss, og deles ikke med noen andre»*, men at det skal fortsette å kartlegge årlig, i tråd med stortingsmeldingen.

I brev 16. februar 2022 fra Konkurransetilsynet til Nærings- og fiskeridepartementet skrev imidlertid tilsynet at det forsøker å finne løsninger som gjør at det kan si noe overordnet om resultatene, uten å avsløre forretningshemmeligheter tilknyttet forhandlingene og forhandlingsstrategiene for verken leverandørene eller innkjøperne.

Vedlegg 85 Konkurransetilsynet, *Orientering om Konkurransetilsynets arbeid i dagligvaremarkedet*, notat til Nærings- og fiskeridepartementet, 16. februar 2022

I 2022 utvidet Konkurransetilsynet antallet aktører som er inkludert i kartleggingen ytterligere med Dr. Oetker, Lerum, Procter & Gamble og Swedish Match som ble bedt om å rapportere priser for 2020 og 2021.⁸⁰ Det totale antallet aktører som er med i kartleggingen er 16 konserner, totalt 22 om man regner med deres enkelte leverandører.

⁸⁰ Pålegg om å gi opplysninger, 1. februar 2022, dokument 67 i Konkurransetilsynets sak 2020/59.

23. 2022: Stortinget: Representantforslag om usaklig prisdiskriminering

23.1 Innledning

I mars 2022 fremsatte enkelte partier på Stortinget kritikk av Konkurransetilsynet, siden disse partiene mente at Konkurransetilsynet ikke hadde fulgt opp Stortingets vedtak fra 2021 tilstrekkelig, jf. kapittel 19.2 ovenfor. SV varslet også at de ville fremme et lovforslag om å forby ulike innkjøpspriser.

Vedlegg 86 E24.no, *Partier krever mer fra Konkurransetilsynet: - Vil foreslå forbud mot prisdiskriminering*, 2. mars 2022

23.2 Mars 2022: Representantforslag om usaklig prisdiskriminering (SV)

Representantene Fylkesnes og Sjalg Unneland (SV) fremmet Dokument 8:170 S (2021-2022) i mars 2022.

Vedlegg 87 Stortinget, Representantforslag 170 S (2021-2022) om rettfærdige konkurransevilkår i norsk dagligvarehandel, stortingsrepresentantene Knag Fylkesnes og Sjalg Unneland (SV), 29. mars 2022

Representantene fremmet forslag om innføring av krav om like innkjøpsbetingelser i dagligvaremarkedet fra leverandører med vesentlig markedsrett gjennom forskrift eller lovforslag, som skulle inneholde følgende krav til leverandører med vesentlig markedsrett:

- Plikt til å tilby alle dagligvarekjeder og grossister like innkjøpsbetingelser, med mindre leverandøren kan dokumentere en saklig begrunnelse gjennom forskjeller i produktions- eller distribusjonskostnader, eller ulik verdi på konkrete motytelser,
- Dagligvarekjedene skulle bli gitt lik tilgang til ytelse og motytelser, og
- Leverandører skal operere med transparente vilkår overfor dagligvarekjeder, slik at det kan tas informerte beslutninger om innkjøp.

Næringsminister Vestre pekte i brev 19. april 2022 til næringskomiteen på at flere av begrepene i forslaget kunne være gjenstand for tolkning og usikkerhet. Som eksempel ble det nevnt at «vesentlig markedsrett» lå nært opp mot «dominerende stilling», at det ikke er klart hvilke aktører som vil omfattes av forslaget og at det ikke nødvendigvis er klart hvilke varer som tilhører samme varekategori. Det ble også uttrykt bekymring for at forslaget kan påvirke partenes forhandlingsincentiver. Næringsministeren uttrykte også at det var usikkert om forslaget ville gjøre det enklere å håndheve konkurranse-loven eller øke sannsynligheten for at nye aktører etablerer seg. Det var derfor risiko for at forslagene ikke ville føre til bedring av konkurransen i dagligvaremarkedet, og at det var en fare for at det ville kunne skade konkurransen ved å svekke incentivene til å konkurrere hardt.

Vedlegg 88 Næringsminister J. C. Vestres brev til Stortingets næringskomité, 19. april 2022

23.3 Mai 2022: Enighet fra opposisjonen om representantforslag

Høyre presenterte sitt forslag til å håndtere forskjeller i innkjøpsbetingelser i mai 2022.

Et flertall på Stortinget bestående av Frp, Høyre, KrF, MDG, Rødt, SV og V, fremsatte deretter felles forslag om en rekke tiltak om dagligvaremarkedet, herunder om vertikal integrasjon, dagligvarekjedenes egne merkevarer («EMV») og prisdiskriminering.

Næringskomiteens innstilling Innst. 322 S (2021-2022) inneholdt flere forslag til vedtak som angikk usaklig prisdiskriminering, herunder:

- Følge opp Stortingets vedtak 572 (2020-2021) (nevnt ovenfor i 19.2),
- Utrede ytterligere tiltak, herunder vurdere former for regulering av prisdifferanser, og
- Utarbeide utkast til forskrift, sende utkastet på høring og sende resultatene av høringen tilbake til Stortinget innen utgangen av 2022.

Vedlegg 89 Stortinget, Innst. 322 S (2021-2022)

23.4 Mai 2022: Næringsminister Vestres forslag til grep for mer rettferdig konkurranse i dagligvaremarkedet

Under behandlingen av Representantforslag 170 S presenterte næringsminister Vestre i pressemelding forslag til tiltak for å styrke konkurransen i dagligvaremarkedet.

Vedlegg 90 Nærings- og fiskeridepartementet, *Vil ta nye grep for mer rettferdig konkurranse i dagligvaremarkedet*, pressemelding, 10. mai 2022

I pressemeldingen skisseres fire tiltak for å styrke konkurransen i dagligvaremarkedet:

- Regulering av dagligvarekjedenes bruk av klausuler og negative servitutter for å hindre konkurrerende kjeders tilgang til lokaler,
- Utredning av kjedenes bruk av egne merkevarer og vertikal integrasjon,
- Vurdering av mulighetene for å regulere prisforskjeller, og
- Gi Konkurransetilsynet «større muskler» for håndheving av konkurranse-loven.

Utkast til forskrift om forbud mot negative servitutter og eksklusive leieavtaler ble sendt på høring i juli 2022.

Vedlegg 91 Nærings- og fiskeridepartementet, *Høringsnotat, Forskrift om forbud mot servitutter og eksklusive leieavtaler i dagligvaremarkedet*, 5. juli 2022

Forslaget om «større muskler» til Konkurransetilsynet er nærmere behandlet i kapittel 24.1 nedenfor.

23.5 Mai 2022: Stortingets enstemmige vedtak om midlertidig forskrift om usaklig prisdiskriminering

Næringskomiteens forslag til vedtak om usaklig prisdiskriminering ble enstemmig vedtatt i Stortinget 31. mai 2022. Det mest relevante for forskrift om usaklig prisdiskriminering er Vedtak 612 (2021-2022):

«Vedtak 612

Stortinget ber regjeringen sende på høring en midlertidig forskrift i medhold av konkurranse-loven § 14 om usaklig prisdiskriminering, og eventuelt andre bestemmelser om usaklig prisdiskriminering. Følgende hensyn bør være en del av høringsutkastet:

- a. En operasjonell definisjon av vesentlig markeds-makt*
- b. En operasjonell definisjon av hva som utgjør en varekategori*
- c. En operasjonell definisjon av ulike innkjøpsbetingelser*

d. At dersom leverandører med vesentlig markedsrett skal tilby dagligvarekjeder og grossister ulike innkjøpsbetingelser, skal leverandøren kunne begrunne ulikheten saklig. Det vises til vedtak 572 (jf. Innst. 185 S (2020-2021)) for definisjon og konsekvenser av forskjeller i innkjøpsbetingelser som ikke kan begrunnes saklig.

Regjeringen bes komme tilbake til Stortinget innen utgangen av 2022 med resultatene av høringen, og forslag til videre oppfølging. Det bør inngå i høringsgrunnlaget at forskriftene skal evalueres etter 3 år, og at evalueringen skal fremlegges for Stortinget.»

Vedlegg 92 Stortinget, Vedtak 601-612 jf. Innst. 322 S (2021-2022)

23.6 Meningsytringer i forbindelse med Stortingets behandling

Fra høsten 2021 og i tiden fra SVs representantforslag i mars 2022 og frem til Stortingets vedtak i slutten av mai 2022, pågikk det en omfattende debatt i media om virkningene av leverandørenes prisdiskriminering, representantforslaget fra SV, Stortingets vedtak og Konkurransetilsynets arbeid med problemstillingen. Blant de aktive i debatten var både politikere, akademikere, Konkurransetilsynet og kommentatorer:

- Vedlegg 93** Forbrukerdirektør I. L. Blyverket, *Prisdiskriminering skader konkurransen*, kronikk, Dagens Næringsliv, 16. september 2021
- Vedlegg 94** Konkurransedirektør L. Sjørgard, *Prisdiskriminering kan skade konkurransen*, kronikk, Dagens Næringsliv, 18. september 2021
- Vedlegg 95** Forbrukerdirektør I. L. Blyverket, *Juryen er fortsatt ute i saken om prisdiskriminering på dagligvarer*, kronikk, Dagens Næringsliv, 4. oktober 2021
- Vedlegg 96** Konkurransedirektør L. Sjørgard, *Misvisende om prisdiskriminering*, kronikk, Dagens Næringsliv, 7. oktober 2021
- Vedlegg 97** Konsernsjef i Oda K. A. Munthe-Kaas, *Vil ny konkurransedirektør stå opp for konkurransen?*, kronikk, E24.no, 13. februar 2022
- Vedlegg 98** Konkurransedirektør T. Sjøreide, *Nei, Konkurransetilsynet har ikke berøringsangst*, kronikk, E24.no, 15. februar 2022
- Vedlegg 99** Bård Bjerkholt, *Hvor er det blitt av Stortingets beskjed?*, kommentar, Dagens Næringsliv, 16. februar 2022
- Vedlegg 100** Bård Bjerkholt, *Gavepakken ingen vil ha*, kommentar, Dagens Næringsliv, 12. mai 2022
- Vedlegg 101** Administrerende direktør i NHO Mat og Drikke P. H. Brubakk, *Gåter om dagligvaremarkedet*, kronikk, Dagens Næringsliv, 13. mai 2022
- Vedlegg 102** Professor L. Sjørgard, *Politisk handlekraft - til hvilken pris*, kronikk, Dagens Næringsliv, 18. mai 2022
- Vedlegg 103** Professorene T. S. Gabrielsen, E. Moen og T. Nilssen, *Bjerkholt og enkle svar om dagligvarepriser*, kronikk, Dagens Næringsliv, 18. mai 2022
- Vedlegg 104** Stortingsrepresentant L. Westgaard-Halle (H), *Passive politikere kan koste forbrukerne dyrt*, kronikk, Dagens Næringsliv, 19. mai 2022

Se også Vedlegg 81: Professorene Ø. Foros og E. Hjelmeng, *Ikke bare juridisk uholdbart, men også en bortforklaring*, kronikk, Dagens Næringsliv, 20. mai 2022

Vedlegg 105 H. Bergh og J. Skaar (Oslo Economics), *DN tar feil om dagligvareregulering*, kronikk, Dagens Næringsliv, 20. mai 2022

Vedlegg 106 H. Bergh og J. Skaar (Oslo Economics), *Politisk skråsikkerhet kan koste forbrukerne dyrt*, kronikk, Dagens Næringsliv, 23. mai 2022

Vedlegg 107 Professor I. Gaasland, *Legger opp til mer import av «egne merkevarer»*, kronikk, Dagens Næringsliv, 24. mai 2022

Se også Vedlegg 60: Forbrukerdirektør I. L. Blyverket, *Forskjell på forhandling og diktat*, kronikk, Dagens Næringsliv, 27. mai 2022

Vedlegg 108 Stortingsrepresentantene T. Knag Fylkesnes (SV) og L. Westgaard-Halle (H), *Trenger nye tiltak for styrket konkurranse mellom kjedene*, kronikk, Dagens Næringsliv, 31. mai 2022

Se også Vedlegg 82: Konkurransedirektør T. Søreide og avdelingsdirektør B. Berrefjord, *Større muskler heller en påstand om passivitet*, kronikk, Dagens Næringsliv, 31. mai 2022

Vedlegg 109 H. Bergh og J. Skaar (Oslo Economics), *Fylkesnes og Westgaard-Halle bør lytte til fagfolk*, Dagens Næringsliv, 2. juli 2022

23.7 Juli 2022: Oslo Economics og professor Gjendemsjøs rapport for NorgesGruppen om forskrift

I kjølvannet av Stortingets vedtak 612 31. mai 2022, har Oslo Economics og professor Ronny Gjendemsjø på oppdrag fra NorgesGruppen utarbeidet en rapport, *Økonomiske og juridiske rammer for en forskrift om usaklig prisdiskriminering med hjemmel i konkurranseloven § 14*.

Vedlegg 110 Professor Ronny Gjendemsjø og Oslo Economics, *Økonomiske og juridiske rammer for en forskrift om usaklig prisdiskriminering med hjemmel i konkurranseloven § 14*, betenkning, OE-rapport 2022-55, 4. juli 2022

I rapporten legges det til grunn at det er to vilkår for å kunne vedta en forskrift med hjemmel i konkurranseloven § 14: (i) Inngrepet må være nødvendig for å fremme konkurransen, og (ii) om gjenstanden for inngrepet begrenser eller er egnet til å begrense konkurransen i strid med lovens formål. Gjendemsjø og Oslo Economics drøfter om vilkårene er oppfylt for en forskrift jf. Stortingets vedtak 31. mai 2022.

Ifølge rapporten innebærer nødvendighetsvilkåret at atferden ikke allerede rammes av konkurranseloven §§ 10 eller 11. Konkurransbegrensningsvilkåret krever at det kan fastslås at atferden det gripes inn mot faktisk er egnet til å begrense konkurransen i strid med konkurranselovens formål om effektiv ressursbruk. Gjendemsjø og Oslo Economics konkluderer at konkurransbegrensningsvilkåret krever at inngrepet må føre til en nettoeffekt som er positiv for konkurransen, og at det som eksempel ikke kan gripes inn mot en atferd som kan utgjøre en etableringshindring dersom inngrepet fører til høyere priser for forbrukerne.

Rapporten viser videre til at det ikke foreligger et godt grunnlag for å hevde at ulike innkjøpspriser har en negativ effekt på konkurransen. Derfor vil ikke en forskrift som Stortinget har bedt regjeringen om å utforme oppfylle konkurransbegrensningsvilkåret. Det vises også til at mulighetene til å innføre en slik forskrift begrenses av EØS-konkurranseloven § 7. Videre vil det være praktiske utfordringer

knyttet til utformingen av en forskrift, fordi forskriften skal operasjonalisere flere sentrale konkurranseøkonomiske størrelser hvor det er «åpenbar» risiko for at definisjonene som utformes vil innebære begrensninger på mulighetene til å realisere verdiskapende løsninger i verdikjeden.

I rapporten konkluderes det blant annet med at det ikke er sannsynliggjort at atferden som forskriften retter seg mot begrenser konkurransen i strid med konkurranselovens formål, og at forskriften derfor ikke kan hjemles i konkurranseloven § 14. Videre legger Gjendemsjø og Oslo Economics til grunn at det vil være svært utfordrende å implementere en forskrift på en måte som ikke rammer atferd som faktisk er konkurransefremmende.

24. Mai 2022: Konkurransetilsynets notat om behov for nye virkemidler

24.1 Konkurransetilsynets forslag

Samtidig som opposisjonens initiativ om å innføre regulering av leverandørenes usaklige prisdiskriminering, ba næringsminister Vestre Konkurransetilsynet i mars 2022 om å vurdere behovet for nye tiltak og verktøy i arbeidet med dagligvaremarkedet. Konkurransetilsynet svarte næringsministeren i internt notat 19. mai 2022:

Vedlegg 111 Konkurransetilsynet, *Behov for nye virkemidler for å bedre konkurransen i dagligvaremarkedet*, internt notat til Nærings- og fiskeridepartementet, 19. mai 2022

I Konkurransetilsynets interne notat til NFD, var dets oppfatning at konkurranse-lovens forbudsbestemmelser og en streng fusjonskontroll er tilstrekkelig for å regulere konkurranseskadelig atferd. Tilsynet ser «likevel at å løse enkelte utfordringer i markedet kan kreve andre virkemidler enn konkurranse-loven.»

Konkurransetilsynet viser til at det har arbeidet med å kartlegge utfordringer i dagligvaremarkedet, og vurdert nye virkemidler for å adressere dem. Konkurransetilsynet har gjennom dette arbeidet kommet til at «eksisterende håndhevingsverktøy ikke alltid er tilstrekkelig for å kunne gjøre noe med strukturelle markedsforhold og atferd som virker konkurransebegrensende»:

«(4) Konkurransetilsynet har i dette arbeidet identifisert avtaler, atferd og omstendigheter som kan svekke konkurransen i dagligvaremarkedet **uten at forbudsbestemmelsene i konkurranse-loven gir hjemmel for å håndtere dem**. Disse utfordringene er særlig knyttet til følgende forhold:

- a. *Hvordan forskjeller i innkjøpspriser kan begrense konkurransen i dagligvaremarkedet, for eksempel fordi forskjellene kan svekke mulighetene for nyetablering i markedet.*
- b. *Hvordan dagligvarekjedenes bruk av **servitutter i eiendomsmarkedet** kan gjøre det vanskeligere for nye eller etablerte konkurrenter å tilegne seg lokaler for butikkdrift.»* (Konkurransetilsynets utheving)

Konkurransetilsynet fremhever som en utfordring at for å håndheve prisdiskrimineringsforbudet i konkurranse-loven § 11, må vilkåret «*stilles ugunstigere i konkurransen*» være oppfylt. Vilkåret krever at forskjellene i innkjøpsbetingelser er egnet til å påvirke kundens konkurranseevne til å konkurrere, for eksempel gjennom deres virkning på kostnader eller fortjeneste. Siden hver enkelt leverandør står for kun en liten del av kjedenes kostnader, er det ifølge Konkurransetilsynet utfordrende å vise at prisforskjellene er egnet til å stille dem ugunstigere i konkurransen.

Konkurransetilsynets hovedanbefaling er derfor å innføre markedsundersøkelse som et «konkurransefremmende verktøy». Tilsynet kan da gjennom enkeltvedtak rettet mot enkeltaktører pålegge konkurransefremmende tiltak i tilfeller som dagens lovgivning ikke kan håndtere effektivt. Et slikt verktøy vil ifølge tilsynet: (i) Åpne opp for en mer helhetlig tilnærming til utfordringene i dagligvaremarkedet,

(ii) være mer fleksibelt enn forskrifter, (iii) kunne adressere nye typer utfordringer som kan oppstå i fremtiden og (iv) være nyttig i andre markeder.⁸¹

Alternativt anbefaler Konkurransetilsynet en utredning av sektorspesifikk forskrift for å håndtere utfordringer knyttet til prisdiskriminering og servitutter. En forskrift om prisdiskriminering bør «*legge til rette for at tilsynet kan gjøre hensiktsmessige vurderinger av de konkurransebegrensende virkningene av slik atferd*» (Konkurransetilsynets utheving).

24.2 Nærings- og fiskeridepartementets tilslutning til Konkurransetilsynets forslag

I en pressemelding fra NFD 26. mai 2022 omtales Konkurransetilsynets forslag til nytt markedsundersøkellesverktøy. I pressemeldingen gir næringsminister Vestre sin tilslutning til forslaget:

«Vi ønsker at Konkurransetilsynet skal kunne gripe inn tidligere når dagligvareaktørene blir for store. På denne måten vil vi bidra til bedre konkurranse, som gir bedre utvalg i butikkene og forbrukerne mer for pengene.»

Vedlegg 112 Nærings- og fiskeridepartementet, *Foreslår å styrke Konkurransetilsynets håndheving i dagligvaremarkedet*, pressemelding, 26. mai 2022

Pressemeldingen inneholder ingen ytterligere informasjon om den videre prosessen for innføring av det nye verktøyet. Et verktøy som foreslått forutsetter lovendring. 22. juni 2022 fremmet NFD forslag om endringer i konkurranseloven.⁸² Lovforslaget omtaler imidlertid ikke det foreslåtte markedsundersøkellesverktøyet.

24.3 Status

På tidspunktet denne fremstillingen publiseres er det ingen offentlig tilgjengelig informasjon om fremdriften på arbeidet med Konkurransetilsynets forslag.

⁸¹ Konkurransetilsynet presenterer også forslaget i sin podcast *Konkurransespodden: Mer muskler til Konkurransetilsynet*, 10 juni 2022. I podcasten uttaler konkurransedirektør Tina Søreide at et markedsundersøkellesverktøy «bare [skal] kunne iverksette tiltak som vi vet vil fremme konkurransen», og videre at det er «et krevende tiltak å bruke og i praksis så vil det ikke fremstå som veldig hyppig i bruk».

⁸² Prop. 136 L (2021-2022) Endringer i konkurranseloven m.m. (unntak fra offentleglova og beregning av renter).

25. Juni 2022: Forbrukerrådets posisjonsnotat om skadelige forskjeller i innkjøpspriser

I forbindelse med et møte med Nærings- og fiskeridepartementet 9. juni 2022, oversendte Forbrukerrådet et posisjonsnotat i forkant av møtet. I notatet drøftes «*hvorfor Forbrukerrådet mener det vil være nødvendig med strengere regulering av ubegrunnede innkjøpsprisforskjeller.*»

Vedlegg 113 Forbrukerrådet, *Notat til møte mellom Forbrukerrådet og Næringsdepartementet 9 juni 2022*, notat, 8. juni 2022

Forbrukerrådet tar utgangspunkt i «*den særnorske høye konsentrasjonen*» i leverandørmarkedene som demper konkurransen i alle ledd og bidrar til at størrelsesbaserte fordeler er av større betydning i Norge enn i andre markeder. Det har over tid ført til en reduksjon av antallet uavhengige kjeder. NorgesGruppen har ifølge Forbrukerrådet brukt sin størrelse til å forhandle frem betydelig lavere innkjøpspriser, noe som «*har finansiert Norgesgruppens vekst og ført til at selskapets innkjøpsvolum over tid er blitt over dobbelt så stort som Reitangruppen og Coop til sammen.*»

Forbrukerrådet viser til Stortingets vedtak i februar 2021, der regjeringen ble bedt om å klargjøre for Konkurransetilsynet at det i sitt arbeid må legge til grunn at innkjøpsforskjeller som ikke har en saklig begrunnelse skader konkurransen mellom kjedene.⁸³ Det vises videre til at lite tyder på at Stortingets vedtak og Konkurransetilsynets kartlegginger og etterforskning har sendt signaler om at ulik prising av ytelser kunne få merkbart negative konsekvenser. Forbrukerrådet konkluderer:

«De vedvarende innkjøpsprisforskjellene sender et kraftig signal om at de dominante leverandørene enten ikke frykter konkurranselovens regler om prisdiskriminering, eller at de er enda reddere for eventuelt negative kommersielle konsekvenser fra sin største kunde.»

Forbrukerrådet viser til flere grunner til at det mener «*de store innkjøpsprisforskjellene kan føre til forbrukerskade på kort sikt og med stor sannsynlighet gjøre det på lang sikt*», blant annet:

- NorgesGruppens innkjøpsfordel finner ikke veien til forbrukerne i form av lavere hyllepriser, underbygget av at Kiwi, REMA 1000 og Extra kjemper om kronestykker på VGs matbørser til tross for at NorgesGruppens innkjøpsfordel i teorien gir et betydelig prisforsprang.
- Innkjøpsfordeler gir ikke lavere forbrukerpriser når konsentrasjonen øker.⁸⁴
- Hylleprisene vil falle hvis inngrep gir lavere innkjøpspriser for mindre, men mer effektive grossister, selv om leverandørenes gjennomsnittspris øker.
- Innkjøpsforskjellene har en «*avkjølende effekt*» for aktører som vurderer å etablere ny kjede.

På denne bakgrunn trekker Forbrukerrådet følgende konklusjon:

«På kort sikt er det usikkert hvilken vei forbrukerprisene vil bevege seg etter en eventuell regulering mot prisdiskriminering. Det som derimot fremstår som sikkert er at en fortsatt aksept av store innkjøpsfordeler vil gjøre Norgesgruppen til en enda mer dominerende innkjøper [enn] de anslagsvis 45 prosentene selskapet kontrollerer i dag. En fortsatt vekst vil forsterke etableringshindringene, svekke priskonkurransen og øke sannsynligheten for at

⁸³ Jf. kapittel 19.2 og Vedlegg 76 over.

⁸⁴ Forbrukerrådet viser her til finske konkurransemyndigheters studie av kjøpermakt i dagligvarebransjen fra 2012: T. Björkroth, H. Frosterus, M. Kajova og E. Palo (2012), *Study on Trade in Groceries - How does buyer power affect the relations between the trade and industry?*, FCA-report 1/2012.

nok en konkurrent gir opp. Det vil, med stor grad av sannsynlighet, i fremtiden føre til betydelig mer inngripende tiltak enn det som er aktuelt nå. I den sammenhengen betyr det for eksempel lite om myndighetene gjør inngrep for å lette tilgangen til attraktive butikklokaler. En virksom konkurranse forutsetter at det er mulig å gjøre butikk på butikken også for andre aktører enn Norgesgruppen.»

26. Juli 2022: Konkurransetilsynets veileder om prisdiskriminering

Under behandlingen av stortingsmeldingen og Innst. 185 S (2020-2021) ba Stortinget regjeringen om å klargjøre overfor Konkurransetilsynet at veiledende virksomhet må styrkes i dagligvaresatsningen. I oktober 2021 publiserte Konkurransetilsynet et høringsutkast til generell veileder om prisdiskriminering. Etter gjennomført høring høsten 2021 publiserte Konkurransetilsynet veilederen i juli 2022. Formålet med veilederen er å gi kunnskap om de rettslige og økonomiske aspektene i vurderingen av når prisdiskriminering kan være i strid med konkurranseloven.

Under høringen avga flere bransjeaktører, herunder dagligvarekjeder, leverandører og bransjeorganisasjoner høringssvar. Enkelte av høringssvarene herunder Forbrukerrådet, REMA 1000/Oda, Tine og Virke, kritiserte Konkurransetilsynet for at utkastet var for teoretisk anlagt, noe som gjør den vanskelig tilgjengelig. Generell økonomisk teori er heller ikke treffsikkert i et særnorsk dagligvaremarked og derfor lite egnet til faktisk å veilede bransjeaktørene i hvordan man skal vite om man selv, eller forhandlingspartnerne, er på riktig side av loven eller ikke. Utkastet gjorde heller ikke grensdragninger som er nødvendige for at den skulle kunne virke som en veileder. Mangelen på vurdering av førstelinjevirkninger⁸⁵ ble også trukket frem i flere av høringsinnspillene.

Konkurransetilsynet publiserte veileder om prisdiskriminering 6. juli 2022:

Vedlegg 114 Konkurransetilsynet, *Veileder om prisdiskriminering*, 6. juli 2022

Veilederen er generelt utformet og ment å gjelde alle bransjer og markeder. Veilederen viser innledningsvis til at prisdiskriminering er en svært vanlig forretningspraksis, som i noen tilfeller kan være både for konkurransen og i andre tilfeller ikke. Derfor er det ikke noe generelt forbud mot prisdiskriminering.

Veilederen avgrenser fremstillingen til anvendelsen av konkurranseloven § 11 og handler primært om hvordan prisdiskriminering kan påvirke konkurransen mellom kundene til den dominerende aktøren (andrelinjevirkninger), selv om noen av vurderingene kan ha relevans for vurderingen av førstelinjevirkninger, det vil si virkninger på konkurransen i leverandørmarkedene.

Veilederen redegjør for hvordan de ulike vilkårene i konkurranseloven § 11 c skal forstås, herunder «ulike vilkår», «likeverdige ytelser» og «stiltes ugunstigere i konkurransen», og hvordan tilsynet vil vurdere dem. Fremstillingen foretar en gjennomgang av relevant EU-rettspraksis og redegjør for hvilke vurderinger som må gjøres i en konkret sak om prisdiskriminering.

Med utgangspunkt i økonomisk teori drøfter veilederen i tillegg hvilke virkninger prisdiskriminering kan ha på konkurransen og forbrukervelferden. Veilederen redegjør ikke for hvilken konkret rettslig betydning den siterte økonomiske teorien har for tolkningen av konkurranseloven § 11 c. Det vises til at prisdiskriminering kan ha konkurransefremmende virkninger, blant annet fordi aktøren med lavest priser får incentiver til å sette lave priser til sine kunder og at muligheten til å prisdiskriminere gir kundene incentiver til å forhandle hardt. På den annen side kan prisdiskriminering være skadelig på kort sikt dersom én eller flere kunder betaler en høyere innkjøpspris enn de øvrige kundene av den dominerende leverandøren, siden kundene ikke vil være i stand til å konkurrere like hardt. På lang sikt kan prisdiskriminering være skadelig ved at det svekker konkurransekraften til kundene som

⁸⁵ Førstelinjevirkninger er virkninger på konkurransen mellom leverandøren og dens konkurrenter. Andrelinjevirkninger er virkninger på konkurransen mellom leverandørens kunder.

betaler høyere innkjøpspriser. Det kan føre til at etablerte aktører må forlate markedet, eller at nye aktører ikke etablerer seg.

27. Oppsummering

Allerede i sin hylleplassrapport fra 2005 påpeker Konkurransetilsynet at dagligvarekjedenes prisdiskriminering kan være konkurransebegrensende og i strid med konkurranseloven:

«Prisdiskriminering mellom ulike kjeder er bare ulovlig dersom dette faktisk fører til, eller er egnet til å føre til redusert konkurranse. Et eksempel på dette kan være hvis en nyetablert kjede får vesentlig dårligere innkjøpsvilkår enn etablerte kjeder.»

I rapporten «Konkurransen i Norge» fra 2009, gjentok Konkurransetilsynet at leverandørenes prisdiskriminering utgjør en etableringshindring. Samtidig uttrykte tilsynet bekymring for at «etableringsbarrierene på detaljistledet er sterkere enn tidligere antatt, ettersom både Smart Club og Lidl har gitt opp forsøkene på å etablere seg.»

Konkurransetilsynets bekymring for at leverandørenes prisdiskriminering kan hindre etablering av nye dagligvarekjeder, samsvarer med funnene i Oslo Economics og Oeconomicas rapport fra 2017, «Etableringshindringer i dagligvaresektoren».

Konkurransetilsynet gjorde aldri noe forsøk på å kartlegge om, og eventuelt i hvilket omfang, prisdiskriminering forelå, før tilsynet ble pålagt dette av Nærings- og fiskeridepartementet i supplerende tildelingsbrev i juni 2018. Det supplerende tildelingsbrevet må ses i lys av at Stortinget i mai samme år fattet vedtak 767 hvor det bl.a. ber regjeringen utrede et «forbud mot prisdiskriminering fra dominerende leverandører».

I perioden mellom rapporten om «Konkurransen i Norge» (2009) og departementets pålegg i juni 2018 om å undersøke om det forelå prisdiskriminering i juni 2018, hadde ICA i 2014 solgt seg ut av Norge. ICA oppga de «vesentlig dårligere innkjøpsbetingelsene» som én av hovedårsakene til at man ikke fikk det til i Norge.

Resultatene av Konkurransetilsynets kartlegging av innkjøpspriser forelå i november 2019. Kartleggingen dokumenterte av NorgesGruppen hadde betydeligere bedre innkjøpsvilkår enn Coop og REMA 1000. Konkurransetilsynet uttrykte overraskelse over størrelsen på prisforskjellene.

Dagen før resultatene av kartleggingen ble offentliggjort, åpnet Konkurransetilsynet etterforskning mot Orkla/Lilleborg, Mondelez og NorgesGruppen for mulig brudd på konkurranseloven. Bakgrunnen var de funn Konkurransetilsynet hadde gjort i forbindelse med kartleggingen av innkjøpsbetingelser i dagligvaremarkedet.

Etterforskningen ble avsluttet i juni 2021. I pressemeldingen uttalte Konkurransetilsynet at det ikke hadde funnet grunnlag for å gå videre med saken. Tilsynet har ikke offentliggjort noen nærmere begrunnelse for henleggelsen ut over pressemeldingen.

I mars 2022 ble det fremsatt et representantforslag om å innføre krav om like innkjøpsbetingelser i dagligvaremarkedet i enten lov eller forskrift. Et flertall i næringskomiteen fremmet i begynnelsen av mai 2022 forslag om at regjeringen skulle vurdere «former for regulering av prisdifferanser». 31. mai 2022 traff et enstemmig Storting vedtak der det ba regjeringen sende på høring en midlertidig forskrift om usaklig forskjellsbehandling og komme tilbake til Stortinget i løpet av 2022».

Det har vært en faglig uenighet hvorvidt konkurranseloven er tilstrekkelig for å hindre konkurranse-skadelig prisdiskriminering. Eksempelvis argumenterte Gabrielsen, Moen og Nilssen (2020) for at det er tilfelle, mens Gabrielsen og Hjelmeng (2019) påpekte at det er vanskelig å anvende konkurranse-loven § 11 overfor enkeltleverandørers prisdiskriminering.

Parallelt med at Stortinget behandlet ovennevnte representantforslag, oversendte Konkurransetilsynet 19. mai 2022 et internt notat til Nærings- og fiskeridepartementet. Bakgrunnen var spørsmål fra næringsminister Vestre om Konkurransetilsynet har behov for nye virkemidler i dagligvaremarkedet. I notatet erkjenner tilsynet *«at eksisterende håndhevingsverktøy ikke alltid er tilstrekkelig for å kunne gjøre noe med strukturelle markedsforhold og atferd som virker konkurransebegrensende»*:

«Konkurransetilsynet har [...] identifisert avtaler, atferd og omstendigheter som kan svekke konkurransen i dagligvaremarkedet, uten at forbudsbestemmelsene i konkurranseloven nødvendigvis fullt ut gir hjemmel for å håndtere dem. Disse utfordringene er særlig knyttet til følgende forhold:

- a. Hvordan forskjeller i innkjøpspriser kan begrense konkurransen i dagligvaremarkedet, for eksempel fordi forskjellene kan svekke mulighetene for nyetablering i markedet.»* (Uthevet av Konkurransetilsynet.)

Konkurransetilsynets interne notat til NFD representerer et tydelig skifte i Konkurransetilsynets syn på behovet for supplerende virkemidler til konkurranselovens bestemmelser.

Liste over vedlegg

- Vedlegg 1** Konkurransetilsynet, *Betaling for hylleplass*, rapport, 2005
- Vedlegg 2** Konkurrenterådet, *Arla Foods rabatter og markedsføringstilskud*, avgjørelse 30. mars 2005 (journal nr. 3/1120-0289-0055/FI/vu)
- Vedlegg 3** Konkurrence- og forbrugerstyrelsen, *Arla Foods rabatter og markedsføringstilskud*, pressemelding, 30. mars 2005
- Vedlegg 4** Konkurransetilsynet, *Vedtak V2007-2 Tine BA*, 19. februar 2007
- Vedlegg 5** Oslo tingrett, TOSLO-2007-63120 *Tine BA mot Staten v/Konkurransetilsynet*, dom, 25. mars 2009
- Vedlegg 6** Borgarting lagmannsrett, LB-2009-89085, *Staten v/Konkurransetilsynet mot Tine BA*, dom, 7. september 2010
- Vedlegg 7** Høyesterett, Rt. 2011 s. 910, *Tine SA mot Staten v/Konkurransetilsynet*, dom, 22. juni 2011
- Vedlegg 8** Konkurransetilsynet, *Konkurransen i Norge*, rapport, 2009, s. 113-125
- Vedlegg 9** NOU 2011:4, *Mat, makt og avmakt - om styrkeforholdene i verdikjeden for mat*
- Vedlegg 10** Konkurransetilsynet, *Konkurransetilsynets høringssvar til Matkjedeutvalgets rapport (NOU 2011:4)*, 30. november 2011
- Vedlegg 11** Professor N.-H. von der Fehr, *Matkjedeutvalgets analyse av maktforhold i matkjeden - En vurdering av metoden og anvendelsen av den*, 4. november 2011
- Vedlegg 12** Professorene T. S. Gabrielsen, F. Steen, L. Sørgard og S. Vagstad, *Kjøpermakt i dagligvaresektoren*, april 2013
- Vedlegg 13** Konkurransetilsynet, *Vedtak V2013-6 - NorgesGruppen ASA - ICA Norge AS - Midlertidig pålegg om opphør*, 19. april 2013
- Vedlegg 14** Fornyings- administrasjons- og kirkedepartementet, *Klagevedtak i V2013-6 (NorgesGruppen/ICA)*, 8. juli 2013
- Vedlegg 15** Konkurransetilsynet, *Varsel om pålegg om opphør (Norgesgruppen/ICA)*, 13. februar 2014
- Vedlegg 16** Konkurransedirektør L. Sørgard, *Feil om Konkurransetilsynet og dagligvaremarkedet*, kronikk, Dagens Næringsliv 20. november 2019
- Vedlegg 17** Konkurransedirektør L. Sørgard, *Ulovlige innkjøpspriser*, kronikk, Dagens Næringsliv 29. juni 2020
- Vedlegg 18** Nationen.no, *Forbrukerrådet: Norgesgruppen er større enn de andre kjedene til sammen*, 28. mars 2022
- Vedlegg 19** Dagbladet.no, *Vi undervurderte skillet mellom Norge og Sverige*, 6. oktober 2014
- Vedlegg 20** Dagens Næringsliv, *Ville vært helt umulig for meg å starte på nytt*, 8. oktober 2014
- Vedlegg 21** Professor L. Sørgard, *Hagens nye konkurranselov*, kronikk, Dagens Næringsliv, 9. oktober 2014
- Vedlegg 22** Bergens Tidende, *Lovforslag kan gi høyere matpriser*, 15. mai 2015
- Vedlegg 23** DN.no, *Tollsatsene knakk Ica*, 16. oktober 2014
- Vedlegg 24** Konkurransetilsynets vedtak V2015-24, *Coop/ICA Norge*, 4. mars 2015
- Vedlegg 25** Professorene T. S. Gabrielsen, E. J. Hjelmeng og L. Sørgard, *Ikke glem Icas plan B*, kronikk, Dagens Næringsliv, 15. oktober 2014
- Vedlegg 26** M. Fossum, *Nasjonal innkjøpsmakt*, kronikk, Dagligvarehandelen, 1. desember 2015

- Vedlegg 27** Konkurransetilsynet, *Avsluttar Norgesgruppen - Bunnpris*, pressemelding, 23. juni 2016
- Vedlegg 28** Dagens Næringsliv, *Marked.no gir opp og legger ned*, artikkel, 10. januar 2018
- Vedlegg 29** NorgesGruppens meldte og opplyste foretakssammenslutninger mellom 1. januar 2004 og 1. juli 2022
- Vedlegg 30** Nærings- og fiskeridepartementet, *Styrker konkurransen i dagligvaremarkedet*, pressemelding, Regjeringen.no, 15. mars 2016
- Vedlegg 31** Oslo Economics og Oeconomica, *Etableringshindringer i dagligvaresektoren*, 29. september 2017
- Vedlegg 32** K. A. Munthe-Kaas, *Mat og monopoler*, kronikk, Aftenposten, 26. oktober 2017
- Vedlegg 33** Konkurransetilsynet, *Høringsuttalelse til «Etableringshindringer i dagligvaresektoren»*, 13. mars 2018
- Vedlegg 34** Coop Norge, *Høring - to utredningsrapporter om dagligvaresektoren*, 15. mars 2018
- Vedlegg 35** Dagligvareleverandørenes forening, *Høringsuttalelse til to utredningsrapporter om dagligvaresektoren*, 22. mars 2018
- Vedlegg 36** Kolonial.no (nå Oda Norway), *Høringsuttalelse - Rapport om etableringshindringer i dagligvaresektoren*, 22. mars 2018
- Vedlegg 37** NorgesGruppen, *Høringsuttalelse - Etableringshindringer i dagligvaresektoren*, 22. mars 2018
- Vedlegg 38** Virke Dagligvare, *Høring - to utredningsrapporter om dagligvaresektoren*, 22. mars 2018
- Vedlegg 39** Konkurransedirektør Lars Sørgard, *Prisregulering på mat neppe smart*, kronikk, Dagens Næringsliv, 5. april 2018
- Vedlegg 40** Aftenposten, *Hvor mye betaler gigantene for maten? Konkurransetilsynet kan ha svaret, men vil ikke undersøke det*, 10. april 2018
- Vedlegg 41** Stortinget, Representantforslag 170 S (2017-2018) om balansert makt i verdikjeden for mat og dagligvarer, stortingsrepresentantene Kjerkol, Trettebergstuen og Aasland (Ap), 15. mars 2018
- Vedlegg 42** Stortinget, Innst. 292 S (2017-2018), 15. mai 2018
- Vedlegg 43** Stortinget, Vedtak jf. Innst. 292 S (2017-2018), 28. mai 2018
- Vedlegg 44** Nærings- og fiskeridepartementet, *Konkurransetilsynet (KT) - supplerende tildelingsbrev nr. 1 for 2018*, 20. juni 2018
- Vedlegg 45** Konkurransetilsynet, *Plan for Konkurransetilsynets oppfølging av supplerende tildelingsbrev nr. 1 for 2018*, brev til Nærings- og fiskeridepartementet, 13. juli 2018
- Vedlegg 46** Aftenposten, *Næringsministeren krever taktskifte i Konkurransetilsynet for å bedre dagligvaremarkedet*, 28. november 2018
- Vedlegg 47** Konkurransetilsynet, *Metode for sammenlikning av innkjøpspriser til dagligvarekjedene (høringsnotat)*, 12. mars 2019
- Vedlegg 48** Professorene N.-H. von der Fehr og E. Hjelmeng, *Forbud mot prisdiskriminering - En overordnet og prinsipiell analyse*, 15. mars 2018
- Vedlegg 49** Menon Economics, *Konkurranse i dagligvaremarkedet - konkurranse i alle ledd*, 15. mars 2018
- Vedlegg 50** Professorene Ø. Foros og H. J. Kind, *Asymmetriske innkjøpspriser i dagligvaremarkedet - En vurdering av konsekvensene av et forbud mot prisdiskriminering fra dominerende aktører*, 13. juli 2018

- Vedlegg 51** Ø. Foros og H. J. Kind, *Innkjøpspriser i dagligvaremarkedet*, Aktuell kommentar, Samfunnsøkonomen nr. 4 2018
- Vedlegg 52** Advokatfirmaet Schjødt, *Tiltak for å fremme konkurransen i dagligvaremarkedet*, notat til DLF, 29. nov. 2018
- Vedlegg 53** Konkurransetilsynet, *Bevissikring i dagligvarebransjen*, pressemelding, 12. november 2019
- Vedlegg 54** Konkurransetilsynet, *Kartlegging av innkjøpsbetingelser i norsk dagligvaresektor*, rapport, 13. november 2019
- Vedlegg 55** Konkurransetilsynet, *Forskjeller i innkjøpspriser*, pressemelding, 13. november 2019
- Vedlegg 56** Dagens Næringsliv, *Overrasket over at det er så store prisforskjeller*, 14. november 2019
- Vedlegg 57** NRK.no, *Forbrukerrådet: - Må ryddes opp*, 13. november 2019
- Vedlegg 58** Bård Bjerkholt, *Skråsikkerhet kan ha kostet forbrukerne dyrt*, kommentar, Dagens Næringsliv, 18. november 2019
- Vedlegg 59** Joacim Lund, *Likheten mellom Dolly Parton og Kiwi*, kommentar, Aftenposten 23. november 2019
- Vedlegg 60** Forbrukerdirektør Inger Lise Blyverket, *I dagligvarestriden er det forskjell på forhandling og diktat*, kronikk, Dagens Næringsliv 27. mai 2022
- Vedlegg 61** Menon Economics, *Utredning av årsaker til ulike innkjøpspriser i det norske dagligvaremarkedet*, 17. desember 2019
- Vedlegg 62** Professor E. Hjelmeng, *Det norske dagligvaremarkedet - Asymmetriske priser, konkurransestruktur og effekter*, 20. mars 2019
- Vedlegg 63** Førsteamanuensis B. O. Johansen og professor O. R. Straume, *Effektene av diskriminerende innkjøpspriser i det norske grossistmarkedet for dagligvarer*, juni 2019
- Vedlegg 64** Professorene Ø. Foros og H. J. Kind, *Går vi mot duopol eller danske tilstander i det norske dagligvaremarkedet? Størrelsesbasert prisdiskriminering: Årsaker og konsekvenser*, 22. august 2019
- Vedlegg 65** Ø. Foros og H. J. Kind, *Størrelsesbasert prisdiskriminering i det norske dagligvaremarkedet: Teori og terreng*, Artikkel, Samfunnsøkonomen nr. 5 2019
- Vedlegg 66** Oslo Economics, *Konsekvenser av et forbud mot prisdiskriminering i det norske dagligvaremarkedet*, 7. november 2019
- Vedlegg 67** H. N. Bergh, E. M. Hammersmark, J. S. Hansen og J. Skaar, *Samfunnsøkonomiske konsekvenser av et forbud mot prisdiskriminering i det norske dagligvaremarkedet*, Aktuell kommentar, Samfunnsøkonomen nr. 1 2020
- Vedlegg 68** Professorene T. S. Gabrielsen, E. R. Moen og T. Nilssen, *Utredning om prisdiskriminering i dagligvarebransjen*, 17. januar 2020
- Vedlegg 69** T. S. Gabrielsen, E. R. Moen og T. Nilssen, *Prisdiskriminering i dagligvarebransjen*, Aktuell analyse, Samfunnsøkonomen nr. 3 2020
- Vedlegg 70** Professorene T. S. Gabrielsen og E. Hjelmeng, *Forhandlinger, vertikale kontrakter og konkurranse i dagligvaresektoren*, desember 2019
- Vedlegg 71** Professor E. J. Hjelmeng, *Det store forhandlingsspillet: vinnere, tapere og reguleringsbehovet*. I F. Steen & I. Pettersen (red.), *Mot bedre vitende i norsk matsektor* (kap. 7, s. 215-266), Cappelen Damm Akademisk, mars 2020

- Vedlegg 72** Nærings- og fiskeridepartementet, Meld. St. 27 (2019-2020), *Dagligvare og konkurranse - kampen om kundane*
- Vedlegg 73** Konkurransetilsynet, *Kartlegging av innkjøpsbetingelser i norsk dagligvaresektor: Undersøkelser av betingelser for 2018 og 2019*, 8. oktober 2020
- Vedlegg 74** Konkurransetilsynet, *Ny kartlegging av innkjøpspriser bekrefter store forskjeller*, pressemelding, 8. oktober 2020
- Vedlegg 75** Stortinget, Innst. 185 S (2020-2021)
- Vedlegg 76** Stortinget, Vedtak 572-581 jf. Innst. 185 S (2020-2021)
- Vedlegg 77** Nærings- og fiskeridepartementet, *Konkurransetilsynet (KT) - tildelingsbrev 2021*, 22. desember 2020
- Vedlegg 78** Nærings- og fiskeridepartementet, *Konkurransetilsynet (KT) - supplerende tildelingsbrev nr. 1/2021*, 2. mars 2021
- Vedlegg 79** Konkurransetilsynet, Pålegg om å gi opplysninger til Tine SA, 15. april 2021
- Vedlegg 80** Konkurransetilsynet, *Avslutter etterforskningssaken mot Orkla, Mondelez og Norgesgruppen*, pressemelding, 16. juni 2021
- Vedlegg 81** Professorene Ø. Foros og E. Hjelmeng, *Ikke bare juridisk uholdbart, men også en bortforklaring*, kronikk, Dagens Næringsliv, 20. mai 2022
- Vedlegg 82** Konkurransedirektør T. Søreide og avdelingsdirektør B. Berrefjord, *Større muskler heller enn påstander om passivitet*, kronikk, Dagens Næringsliv, 31. mai 2022
- Vedlegg 83** E24.no, *Konkurransetilsynet holder dagligvareteall hemmelig*, 30. august 2021
- Vedlegg 84** E24.no, *Mener Konkurransetilsynet bør offentliggjøre dagligvaredata*, 7. september 2021
- Vedlegg 85** Konkurransetilsynet, *Orientering om Konkurransetilsynets arbeid i dagligvaremarkedet*, notat til Nærings- og fiskeridepartementet, 16. februar 2022
- Vedlegg 86** E24.no, *Partier krever mer fra Konkurransetilsynet: - Vil foreslå forbud mot prisdiskriminering*, 2. mars 2022
- Vedlegg 87** Stortinget, Representantforslag 170 S (2021-2022) om rettferdige konkurransevilkår i norsk dagligvarehandel, stortingsrepresentantene Knag Fylkesnes og Sjalg Unneland (SV), 29. mars 2022
- Vedlegg 88** Næringsminister J. C. Vestres brev til Stortingets næringskomité, 19. april 2022
- Vedlegg 89** Stortinget, Innst. 322 S (2021-2022)
- Vedlegg 90** Nærings- og fiskeridepartementet, *Vil ta nye grep for mer rettferdig konkurranse i dagligvaremarkedet*, pressemelding, 10. mai 2022
- Vedlegg 91** Nærings- og fiskeridepartementet, *Høringsnotat, Forskrift om forbud mot servitutter og eksklusive leieavtaler i dagligvaremarkedet*, 5. juli 2022
- Vedlegg 92** Stortinget, Vedtak 601-612 jf. Innst. 322 S (2021-2022)
- Vedlegg 93** Forbrukerdirektør I. L. Blyverket, *Prisdiskriminering skader konkurransen*, kronikk, Dagens Næringsliv, 16. september 2021
- Vedlegg 94** Konkurransedirektør L. Sjørgard, *Prisdiskriminering kan skade konkurransen*, kronikk, Dagens Næringsliv, 18. september 2021
- Vedlegg 95** Forbrukerdirektør I. L. Blyverket, *Juryen er fortsatt ute i saken om prisdiskriminering på dagligvarer*, kronikk, Dagens Næringsliv, 4. oktober 2021
- Vedlegg 96** Konkurransedirektør L. Sjørgard, *Misvisende om prisdiskriminering*, kronikk, Dagens Næringsliv, 7. oktober 2021

- Vedlegg 97** Konsernsjef i Oda K. A. Munthe-Kaas, *Vil ny konkurransedirektør stå opp for konkurransen?*, kronikk, E24.no, 13. februar 2022
- Vedlegg 98** Konkurransedirektør T. Søreide, *Nei, Konkurransetilsynet har ikke berøringsangst*, kronikk, E24.no, 15. februar 2022
- Vedlegg 99** Bård Bjerkholt, *Hvor er det blitt av Stortingets beskjed?*, kommentar, Dagens Næringsliv, 16. februar 2022
- Vedlegg 100** Bård Bjerkholt, *Gavepakken ingen vil ha*, kommentar, Dagens Næringsliv, 12. mai 2022
- Vedlegg 101** Administrerende direktør i NHO Mat og Drikke P. H. Brubakk, *Gåter om dagligvaremarkedet*, kronikk, Dagens Næringsliv, 13. mai 2022
- Vedlegg 102** Professor L. Sjørgard, *Politisk handlekraft - til hvilken pris*, kronikk, Dagens Næringsliv, 18. mai 2022
- Vedlegg 103** Professorene T. S. Gabrielsen, E. Moen og T. Nilssen, *Bjerkholt og enkle svar om dagligvarepriser*, kronikk, Dagens Næringsliv, 18. mai 2022
- Vedlegg 104** Stortingsrepresentant L. Westgaard-Halle (H), *Passive politikere kan koste forbrukerne dyrt*, kronikk, Dagens Næringsliv, 19. mai 2022
- Vedlegg 105** H. Bergh og J. Skaar (Oslo Economics), *DN tar feil om dagligvareregulering*, kronikk, Dagens Næringsliv, 20. mai 2022
- Vedlegg 106** H. Bergh og J. Skaar (Oslo Economics), *Politisk skråsikkerhet kan koste forbrukerne dyrt*, kronikk, Dagens Næringsliv, 23. mai 2022
- Vedlegg 107** Professor I. Gaasland, *Legger opp til mer import av «egne merkevarer»*, kronikk, Dagens Næringsliv, 24. mai 2022
- Vedlegg 108** Stortingsrepresentantene T. Knag Fylkesnes (SV) og L. Westgaard-Halle (H), *Trenger nye tiltak for styrket konkurranse mellom kjedene*, kronikk, Dagens Næringsliv, 31. mai 2022
- Vedlegg 109** H. Bergh og J. Skaar (Oslo Economics), *Fylkesnes og Westgaard-Halle bør lytte til fagfolk*, Dagens Næringsliv, 2. juli 2022
- Vedlegg 110** Professor Ronny Gjendemsjø og Oslo Economics, *Økonomiske og juridiske rammer for en forskrift om usaklig prisdiskriminering med hjemmel i konkurranseloven § 14*, betenkning, OE-rapport 2022-55, 4. juli 2022
- Vedlegg 111** Konkurransetilsynet, *Behov for nye virkemidler for å bedre konkurransen i dagligvaremarkedet*, internt notat til Nærings- og fiskeridepartementet, 19. mai 2022
- Vedlegg 112** Nærings- og fiskeridepartementet, *Foreslår å styrke Konkurransetilsynets håndheving i dagligvaremarkedet*, pressemelding, 26. mai 2022
- Vedlegg 113** Forbrukerrådet, *Notat til møte mellom Forbrukerrådet og Næringsdepartementet 9 juni 2022*, notat, 8. juni 2022
- Vedlegg 114** Konkurransetilsynet, *Veileder om prisdiskriminering*, 6. juli 2022

Litteraturliste

- Advokatfirmaet Schjødt (2018), *Tiltak for å fremme konkurransen i dagligvaremarkedet*. Notat til Dagligvareleverandørenes forening.
- Aftenposten (2014), *Icas butikker i Norge selges til Coop*, 6. oktober 2014. Hentet fra: <https://www.aftenposten.no/okonomi/i/3jxbX/icas-butikker-i-norge-selges-til-coop>
- Aftenposten (2018a), *Hvor mye betaler gigantene for maten? Konkurransetilsynet kan ha svaret, men vil ikke undersøke det*, 10. april 2018.
- Aftenposten (2018b), *Tidligere innkjøpssjef i Ica: - Forskjellene i innkjøpsprisene var avgjørende for konkurransen*, 16. august 2018. Hentet fra: <https://www.aftenposten.no/okonomi/i/21A0Ax/tidligere-innkjoepssjef-i-ica-forskjellene-i-innkjoepsprisene-var-avgjoerende-for-konkurransen>
- Aftenposten (2018c), *Bunnpris byttet ut varene fra Norgesgruppen. Da mistet de flere butikker*, 24. august 2018. Hentet fra: <https://www.aftenposten.no/okonomi/i/QLk6WV/bunnpris-byttet-ut-varene-fra-norgesgruppen-da-mistet-de-flere-butikker>
- Aftenposten (2018d), *Næringsministeren krever taktskifte i Konkurransetilsynet for å bedre dagligvaremarkedet*, 28. november 2018.
- Bergens Tidende (2015), *Lovforslag kan gi høyere matpriser*, 15. mai 2015.
- Bergh, H. N., Hammersmark, E. M., Hansen, J. S., Skaar, J. (2020), *Samfunnsøkonomiske konsekvenser av et forbud mot prisdiskriminering i det norske dagligvaremarkedet*. Samfunnsøkonomen nr. 1 2020.
- Bergh, H., Skaar, J. (2022a), *DN tar feil om dagligvareregulering*. Kronikk i Dagens Næringsliv, 20. mai 2022.
- Bergh, H., Skaar, J. (2022b), *Politisk skråsikkerhet kan koste forbrukerne dyrt*. Kronikk i Dagens Næringsliv, 23. mai 2022.
- Bergh, H., Skaar, J. (2022c), *Fylkesnes og Westgaard-Halle bør lytte til fagfolk*. Kronikk i Dagens Næringsliv, 2. juli 2022.
- Bjerkholt, B. (2022), *Hvor er det blitt av Stortingets beskjed?* Kommentar i Dagens Næringsliv, 16. februar 2022.
- Björkroth, T., Frosterus, H., Kajova, M. og Pajo, E. (2012), *Study on Trade in Groceries - How does buyer power affect the relations between the trade and industry?*, FCA reports 1/2012, Finnish Competition Authority.
- Blyverket, I. L. (2021a), *Prisdiskriminering skader konkurransen*. Kronikk i Dagens Næringsliv, 16. september 2022.
- Blyverket, I. L. (2021b), *Juryen er fortsatt ute i saken om prisdiskriminering på dagligvarer*. Kronikk i Dagens Næringsliv, 4. oktober 2021.
- Blyverket, I. L. (2022a), *I dagligvarestriden er det forskjell på forhandling og diktat*. Kronikk i Dagens Næringsliv, 27. mai 2022.
- Borgarting lagmannsrett (2010), *Staten v/Konkurransetilsynet mot Tine BA*. LB-2009-89085
- Brubakk, P. H. (2022). *Gåter om dagligvaremarkedet*. Kronikk i Dagens Næringsliv, 13. mai 2022.
- Coop Norge AS (2018), *Høring - to utredningsrapporter om dagligvaresektoren*. Nærings- og fiskeridepartementet.

- Dagbladet.no (2014), *Vi undervurderte skillet mellom Norge og Sverige*, 6. oktober 2014. Hentet fra: <https://www.dagbladet.no/nyheter/vi-undervurderte-skillet-mellom-norge-og-sverige/60963917>
- Dagens Næringsliv (2013), *Dette er vår nødutgang*, 13. desember 2013. Hentet fra: <https://www.dn.no/-dette-er-var-nodutgang/1-1-5005892>
- Dagens Næringsliv (2014a), *Konkurransetilsynet: - Vil svekke konkurransen*, 13. februar 2014, hentet fra: <https://www.dn.no/konkurransetilsynet-vil-svekke-konkurransen/1-1-5047667>
- Dagens Næringsliv (2014b), *Ville vært helt umulig for meg å starte på nytt*, 8. oktober 2014.
- Dagens Næringsliv (2014c), *Tollsatsene knakk Ica*, 16. oktober 2014. Hentet fra: <https://www.dn.no/i-retten/coop/konkurransetilsynet/ica/-tollsatsene-knakk-ica/1-1-5213452>
- Dagens Næringsliv (2018), *Marked.no gir opp og legger ned*, 10. januar 2018.
- Dagens Næringsliv (2019), *Overrasket over at det er så store prisforskjeller*, 14. november 2019.
- Dagligvareleverandørenes forening (2018), *Høringsuttalelse til to utredningsrapporter om dagligvaresektoren*. Høringsuttalelse til Nærings- og fiskeridepartementet.
- E24.no (2021a), *Konkurransetilsynet holder dagligvaretall hemmelig*, 30. august 2021. Hentet fra: <https://e24.no/naeringsliv/i/47EMMo/konkurransetilsynet-holder-dagligvaretall-hemmelig>
- E24.no (2021b), *Mener Konkurransetilsynet bør offentliggjøre dagligvaredata*, 7. september 2021. Hentet fra: <https://e24.no/naeringsliv/i/0G9L8B/mener-konkurransetilsynet-boer-offentliggjore-dagligvaredata>
- E24.no (2022), *Partier krever mer fra Konkurransetilsynet: - Vil foreslå forbud mot prisdiskriminering*, 2. mars 2022. Hentet fra: <https://e24.no/naeringsliv/i/y4pyqg/partier-krever-mer-fra-konkurransetilsynet-vil-foreslaa-forbud-mot-prisdiskriminering>
- von der Fehr, N.-H. (2011), *Matkjedeutvalgets analyse av maktforhold i matkjeden - En vurdering av metoden og anvendelsen av den*. På oppdrag for Konkurransetilsynet.
- von der Fehr, N.-H., Hjelmeng, E. J. (2018), *Forbud mot prisdiskriminering - En overordnet og prinsipiell analyse*. På oppdrag for NorgesGruppen.
- Forbrukerrådet (2022), *Notat til møte mellom Forbrukerrådet og Næringsdepartementet 9. juni, 2022*, 8. juni 2022.
- Fornyings- administrasjon- og kirke departementet (2011), NOU 2011:4, *Mat, makt og avmakt - om styrkeforholdene i verdikjeden for mat*.
- Fornyings- administrasjons- og kirke departementet (2013), *Klage på Konkurransetilsynets vedtak V2013-6 - midlertidig pålegg om opphør av samarbeidsavtalen mellom ICA Norge og Norgesgruppen ASA*. Ref: 13/1358- VAN/EWS/GTB.
- Foros, Ø., Hjelmeng, E. J. (2022), *Ikke bare juridisk uholdbart, men også en bortforklaring*. Kronikk i Dagens Næringsliv, 20. mai 2022.
- Foros, Ø., Kind, H. J. (2018a), *Asymmetriske innkjøpspriser i dagligvaremarkedet - En vurdering av konsekvensene av et forbud mot prisdiskriminering fra dominerende aktører*. På oppdrag for REMA 1000.

- Foros, Ø., Kind, H. J. (2018b), *Innkjøpspriser i dagligvaremarkedet*. Samfunnsøkonomen nr. 4 2018.
- Foros, Ø., Kind, H. J. (2019), *Går vi mot duopol eller danske tilstander i det norske dagligvaremarkedet? Størrelsesbasert prisdiskriminering: Årsaker og konsekvenser*. På oppdrag for REMA 1000.
- Foros, Ø., Kind, H. J. (2019), *Størrelsesbasert prisdiskriminering i det norske dagligvaremarkedet: Teori og terreng*. Samfunnsøkonomen nr. 5 2019.
- Fossum, M. (2015), *Nasjonal innkjøpsmakt*. Kronikk i Dagligvarehandelen, 1. desember 2015.
- Fylkesnes, T. K., Westgaard-Halle, L. (2022), *Trenger nye tiltak for styrket konkurranse mellom kjedene*. Kronikk i Dagens Næringsliv, 31. mai 2022.
- Gabrielsen, T. S., Hjelmeng, E. J., Sørgard, L. (2014), *Ikke glem Icas plan B*. Kronikk i Dagens Næringsliv, 15. oktober 2014.
- Gabrielsen, T. S., Hjelmeng, E. J. (2019), *Forhandlinger, vertikale kontrakter og konkurranse i dagligvaresektoren*. På oppdrag for Dagligvareleverandørenes forening.
- Gabrielsen, T. S., Moen, E. R., Nilssen, T. (2020a), *Utredning om prisdiskriminering i dagligvarebransjen*. På oppdrag for Nærings- og fiskeridepartementet.
- Gabrielsen, T. S., Moen, E. R., Nilssen, T. (2020b), *Prisdiskriminering i dagligvarebransjen*. Samfunnsøkonomen nr. 3 2020.
- Gabrielsen, T. S., Moen, E. R., Nilssen, T. (2022), *Bjerkholt og enkle svar om dagligvarepriser*. Kronikk i Dagens Næringsliv, 18. mai 2022.
- Gabrielsen, T. S., Steen, F., Sørgard, L., Vagstad, S. (2013). *Kjøpermakt i dagligvaresektoren*. På oppdrag for Fornyings-, administrasjons- og kirkedepartementet.
- Gjendemsjø, R., Oslo Economics (2022), *Økonomiske og juridiske rammer for en forskrift om usaklig prisdiskriminering med hjemmel i konkurranseloven § 14*. OE-rapport 2022-55.
- Gaasland, I. (2022), *Legger opp til mer import av «egne merkevarer»*. Kronikk i Dagens Næringsliv, 24. mai 2022.
- Hjelmeng, E. J. (2019), *Det norske dagligvaremarkedet - Asymmetriske priser, konkurransestruktur og effekter*. På oppdrag for Dagligvareleverandørenes forening.
- Hjelmeng, E. J. (2020), *Det store forhandlingsspillet: vinnere, tapere og reguleringsbehovet*. I F. Steen & I. Pettersen (Red.), *Mot bedre vitende i norsk matsektor* (kap. 7, s. 215-266), Cappelen Damm Akademisk.
- Høyesterett (2011), Rt. 2011 s. 910, *Tine SA mot Staten v/Konkurransetilsynet*.
- Johansen, O. B., Straume, O. R. (2019), *Effektene av diskriminerende innkjøpspriser i det norske grossistmarkedet for dagligvarer*. På oppdrag for Konkurransetilsynet.
- Konkurransetilsynet (2005), *Betaling for hylleplass*.
- Konkurransetilsynet (2007), *Vedtak V2007-2 Tine BA - overtredelsesgebyr etter konkurranseloven § 29, jf. §§ 10 og 11 - konkurransebegrensende eksklusiv leveringsavtale*.
- Konkurransetilsynet (2009), *Konkurransen i Norge*.
- Konkurransetilsynet (2011), *Konkurransetilsynets høringssvar til Matkjedeutvalgets rapport (NOU 2011:4)*. Høringsuttalelse til Nærings- og fiskeridepartementet.
- Konkurransetilsynet (2013), *Vedtak V2013-6 - NorgesGruppen ASA - ICA Norge AS - midlertidig pålegg om opphør etter konkurranseloven § 12 fjerde ledd, jf. første ledd*.

- Konkurransetilsynet (2014), *Norgesgruppen ASA - Ica Norge AS - varsel om pålegg om opphør etter konkurranseloven § 12 første ledd, jf. § 10 og EØS-avtalen artikkel 53.*
- Konkurransetilsynet (2015a), *Vedtak V2015-25 - Coop Norge Handel AS - ICA Norge AS - konkurranseloven § 16, jf. § 20 - inngrep mot foretakssammenslutning - vilkår.*
- Konkurransetilsynet (2015b), *Avgjørelse A2015-2 - NorgesGruppen ASA - Tiger AS/Esso Norge AS - konkurranseloven § 20 jf. § 16 - underretning om henleggelse av saken, 10. november 2015.*
- Konkurransetilsynet (2015c), *Norgesgruppen får kjøpe Tiger.* Pressemelding, 20. november 201. Hentet fra: <https://konkurransetilsynet.no/norgesgruppen-far-kjope-tiger/>
- Konkurransetilsynet (2016), *Avsluttar Norgesgruppen - Bunnpris.* Pressemelding, 23. juni 2016.
- Konkurransetilsynet (2017), *Høringsuttalelse til «Etableringshindringer i dagligvaresektoren».* Høringsuttalelse til Nærings- og fiskeridepartementet.
- Konkurransetilsynet (2018), *Plan for Konkurransetilsynets oppfølging av supplerende tildelingsbrev nr. 1 for 2018.* Brev til Nærings- og fiskeridepartementet.
- Konkurransetilsynet (2019a), *Metode for sammenlikning av innkjøpspriser til dagligvarekjedene (høringsnotat).*
- Konkurransetilsynet (2019b), *Bevissikring i dagligvarebransjen.* Pressemelding, 12. november 2019. Hentet fra: <https://konkurransetilsynet.no/bevissikring-i-dagligvarebransjen-2/>
- Konkurransetilsynet (2019c), *Kartlegging av innkjøpsbetingelser i norsk dagligvaresektor.*
- Konkurransetilsynet (2019d), *Forskjeller i innkjøpspriser.* Pressemelding, 13. november 2019. Hentet fra: <https://konkurransetilsynet.no/24368/>
- Konkurransetilsynet (2019e), *Pressekonferanse om kartlegging av innkjøpspriser, 13. november 2019.* Tilgjengelig på: <https://konkurransetilsynet.no/pressekonferanse-innkjopspriser/>
- Konkurransetilsynet (2020a), *Kartlegging av innkjøpsbetingelser i norsk dagligvaresektor: Undersøkelser av betingelser for 2018 og 2019.*
- Konkurransetilsynet (2020b), *Ny kartlegging av innkjøpspriser bekrefter store forskjeller.* Pressemelding, 8. oktober 2020. Hentet fra: <https://konkurransetilsynet.no/ny-kartlegging-innkjopspriser/>
- Konkurransetilsynet (2021a), *Pålegg om å gi opplysninger til Tine SA.*
- Konkurransetilsynet (2021b), *Avslutter etterforskningssaken mot Orkla, Mondelez og Norgesgruppen.* Pressemelding, 16. juni 2021. Hentet fra: <https://konkurransetilsynet.no/avslutter-etterforskningssaken-mot-orkla-mondelez-og-norgesgruppen/>
- Konkurransetilsynet (2022a), *Orientering om Konkurransetilsynets arbeid i dagligvaremarkedet.* Notat til Nærings- og fiskeridepartementet, 16. februar 2022.
- Konkurransetilsynet (2022b), *Behov for nye virkemidler for å bedre konkurransen i dagligvaremarkedet.* Internt notat til Nærings- og fiskeridepartementet, 19. mai 2022.
- Konkurransetilsynet (2022c), *Konkurransespodden: Mer muskler til Konkurransetilsynet,* podkast, 10. juni 2022. Tilgjengelig på: <https://konkurransetilsynet.no/konkurransespodden-mer-muskler-til-konkurransetilsynet/>
- Konkurransetilsynet (2022d), *Veileder om prisdiskriminering.*

- Konkurrenserådet (2005), *Avgjørelse i Arla Foods rabatter og markedsføringstilskud*. Journal nr.3/1120-0289-0055/FI/vu.
- Konkurrence- og forbrugerstyrelsen (2005), Arla Foods rabatter og markedsføringstilskud. Pressemelding. Hentet fra: <https://www.kfst.dk/afgoelser-ruling/konkurrenceomraadet/afgoelser/2005/arla-foods-rabatter-og-markedsforingstilskud/>
- Lund, J. (2019), *Likheten mellom Dolly Parton og Kiwi*. Kommentar i Aftenposten, 23. november 2019.
- Menon Economics (2018), *Konkurranse i dagligvaremarkedet - konkurranse i alle ledd*. På oppdrag for Virke dagligvare.
- Menon Economics (2019), *Utredning av årsaker til ulike innkjøpspriser i det norske dagligvaremarkedet*. På oppdrag for Nærings- og fiskeridepartementet.
- Munthe-Kaas, K. A. (2017), *Mat og monopoler*. Kronikk i Aftenposten, 26. oktober 2017. Hentet fra: <https://www.aftenposten.no/meninger/debatt/i/P6a4J/mat-og-monopoler-karl-alveng-munthe-kaas>
- Munthe-Kaas, K. A. (2022), *Vil ny konkurransedirektør stå opp for konkurransen?* Kronikk i E24.no, 13. februar 2022. Hentet fra: <https://e24.no/naeringsliv/i/oWy2bW/vil-ny-konkurransedirektoer-staa-opp-for-konkurransen>
- Nationen.no (2022), *Forbrukerrådet: Norgesgruppen er større enn de andre kjedene til sammen*, 28. mars 2022. Hentet fra: <https://www.nationen.no/nyhet/forbrukerradet-norgesgruppen-er-storre-enn-de-andre-kjedene-til-sammen/> (Betalingsmur)
- NorgesGruppen (2018), *Høringsuttalelse - Etableringshindringer i dagligvaresektoren*.
- NRK (2018), *Debatten - Matvarepriser*, 5. april 2018. Tilgjengelig på: <https://tv.nrk.no/serie/debatten/201804/NNFA51040518/avspiller>
- NRK.no. (2019), *Forbrukerrådet: - Må ryddes opp*, 13. november 2019. Hentet fra: <https://www.nrk.no/norge/norgesgruppen-far-storst-rabatter-1.14780316>
- Nærings- og fiskeridepartementet (2016), *Styrker konkurransen i dagligvaremarkedet*. Pressemelding, 15. mars 2016. Hentet fra: <https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/regjeringen-solberg/aktuelt-regjeringen-solberg/nfd/pressemeldinger/2016/bedre-konkurransen-i-dagligvarekjeden/id2479824/>
- Nærings- og fiskeridepartementet (2018), *Konkurransetilsynet (KT) - supplerende tildelingsbrev nr. 1 for 2018*.
- Nærings- og fiskeridepartementet (2019), Prop. 33 L (2019-2020) Lov om god handelsskikk i dagligvarekjeden
- Nærings- og fiskeridepartementet (2020a), Meld. St. 27 (2019-2020), *Dagligvare og konkurranse - kampen om kundane*.
- Nærings- og fiskeridepartementet (2020b), *Konkurransetilsynet (KT) - tildelingsbrev 2021*.
- Nærings- og fiskeridepartementet (2021), *Konkurransetilsynet (KT) - supplerende tildelingsbrev nr. 1/2021*.
- Nærings- og fiskeridepartementet (2022a), *Vil ta nye grep for mer rettferdig konkurranse i dagligvaremarkedet*. Pressemelding, 10. mai 2022. Hentet fra:

<https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/vil-ta-nye-grep-for-mer-rettferdig-konkurranse-i-/id2912241/>

Nærings- og fiskeridepartementet (2022b), *Høringsnotat, Forskrift om forbud mot servitutter og eksklusive leieavtaler i dagligvaremarkedet*.

Nærings- og fiskeridepartementet (2022c), *Foreslår å styrke Konkurransetilsynets håndheving i dagligvaremarkedet*. Pressemelding, 26. mai 2022. Hentet fra: <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/foreslar-a-styrke-konkurransetilsynets-handheving-i-dagligvaremarkedet/id2915033/>

Nærings- og fiskeridepartementet (2022d), Prop. 136 L (2021-2022) Endringer i konkurranse-loven m.m. (unntak fra offentleglova og beregning av renter).

Oda Norway (da Kolonial.no) (2018), *Høringsuttalelse - Rapport om etableringshindringer i dagligvaresektoren*. Høringsuttalelse til Nærings- og fiskeridepartementet.

Oslo Economics (2019), *Konsekvenser av et forbud mot prisdiskriminering i det norske dagligvaremarkedet*. På oppdrag for Norgesgruppen.

Oslo Economics og Oeconomica (2017), *Etableringshindringer i dagligvaresektoren*. På oppdrag for Nærings- og fiskeridepartementet

Oslo Tingrett (2009), *Tine BA mot Staten v/Konkurransetilsynet*, TOSLO-2007-63120.

Stortinget (2017), Representantforslag 170 S (2017-2018) om balansert makt i verdikjeden for mat og dagligvarer. Storingsrepresentantene Kjerkol, I., Trettebergstuen, A. og Aasland, T. (Ap).

Stortinget (2018a), Innst. 292 S (2017-2018). Innstilling til Stortinget fra næringskomiteen. Dokument 8:170 S (2017-2018).

Stortinget (2018b), Vedtak 766-767 (2017-2018). Stortingets behandling av Innst. 292 S (2017-2018).

Stortinget (2021a), Innst. 185 S (2020-2021). Innstilling til Stortinget fra næringskomiteen. Daglegvare og konkurranse - kampen om kundane (Meld. St. 27 (2019-2020)).

Stortinget (2021b), Vedtak 572-581 (2020-2021). Stortingets behandling av Innst. 185 S (2020-2021).

Stortinget (2022a), Representantforslag 170 S (2021-2022) om rettferdige konkurransevilkår i norsk dagligvarehandel. Storingsrepresentantene Fylkesnes, T. K., Unneland, A. S. (SV).

Stortinget (2022b), Innst. 322 S (2021-2022). Innstilling til Stortinget fra næringskomiteen. Dokument 8:161 S (2021-2022), Dokument 8:170 S (2021-2022) og Dokument 8:191 S (2021-2022).

Stortinget (2022b), Vedtak 601-612 (2021-2022). Stortingets behandling av Innst. 322 S (2021-2022).

Søreide, T. (2022), *Nei, Konkurransetilsynet har ikke berøringsangst*. Kronikk i E24.no, 15. februar 2022. Hentet fra: <https://e24.no/naeringsliv/i/9KLmqW/nei-konkurransetilsynet-har-ikke-beroeringsangst>

Søreide, T., Berrefjord, B. (2022), *Større muskler heller enn påstander om passivitet*. Kronikk i Dagens Næringsliv, 31. mai 2022.

Sørgard, L. (2014), *Hagens nye konkurranselov*. Kronikk i Dagens Næringsliv, 9. oktober 2014.

Sørgard, L. (2018), *Prisregulering på mat neppe smart*. Kronikk i Dagens Næringsliv, 5. april 2018.

Sørgard, L. (2019), *Feil om Konkurransetilsynet og dagligvaremarkedet*. Kronikk i Dagens Næringsliv, 20. november 2019.

- Sørgard, L. (2020), *Ulovlige innkjøpspriser*. Kronikk i Dagens Næringsliv, 29. juni 2020.
- Sørgard, L. (2021a), *Prisdiskriminering kan skade konkurransen*. Kronikk i Dagens Næringsliv, 18. september 2021.
- Sørgard, L. (2021b), *Misvisende om prisdiskriminering*. Kronikk i Dagens Næringsliv, 7. oktober 2021.
- Sørgard, L. (2022), *Politisk handlekraft - til hvilken pris*. Kronikk i Dagens Næringsliv, 18. mai 2022.
- Vestre, J. C. (2022), *Dokument 8:170 S (2021-2022) om rettferdige konkurransevilkår i norsk dagligvarehandel*. Brev til Stortingets næringskomité. Ref: 22/3032-3.
- Virke Dagligvare (2018), *Høring - to utredningsrapporter om dagligvaresektoren*. Nærings- og fiskeridepartementet.
- Westgaard-Halle, L. (2022), *Passive politikere kan koste forbrukerne dyrt*. Kronikk i Dagens Næringsliv, 19. mai 2022.

Oversikt over rapporter/utredninger som er utført for ulike oppdragsgivere

Dagligvareleverandørenes forening	Dato	Tittel
Advokatfirmaet Schjødt	29.11.2018	<i>Tiltak for å fremme konkurransen i dagligvaremarkedet</i>
E. J. Hjelmeng	20.03.2019	<i>Det norske dagligvaremarkedet - Asymmetriske priser, konkurransestruktur og effekter for forbrukerne</i>
T. Staahl Gabrielsen	27.03.2019	<i>Kommentarer og innspill til tilsynets notat: «Metode for sammenlikning av innkjøpspriser til dagligvarekjedene» publisert på web mars 2019</i>
T. Staahl Gabrielsen og E. J. Hjelmeng	24.01.2020	<i>Forhandlinger, vertikale kontrakter og konkurranse i dagligvaresektoren</i>
Advokatfirmaet Schjødt	28.05.2022	<i>Vurdering av representanforslag 170 S (2021-2022)</i>

Konkurransetilsynet	Dato	Tittel
N.-H. M. von der Fehr	nov. 2011	<i>Matkjedeutvalgets analyse av maktforhold i matkjeden - En vurdering av metoden og anvendelsen av den</i>
B. O. Johansen og O. R. Straume	15.06.2019	<i>Effektene av diskriminerende innkjøpspriser i det norske grossistmarkedet for dagligvarer</i>

NorgesGruppen	Dato	Tittel
N.-H. M. von der Fehr og E. J. Hjelmeng	15.03.2018	<i>Forbud mot prisdiskriminering - En overordnet og prinsipiell analyse</i>
Menon Economics	03.07.2019	<i>Utvalget av mat og drikke i norsk og svensk dagligvare</i>
Oslo Economics	08.11.2019	<i>Konsekvenser av et forbud mot prisdiskriminering</i> Bearbeidet og publisert i Samfunnsøkonomen nr. 1 2020, Aktuell kommentar: <i>Samfunnsøkonomiske konsekvenser av et forbud mot prisdiskriminering i det norske dagligvaremarkedet</i> (ikke fagfellevurdert)
R. Gjendemsjø og Oslo Economics	04.07.2022	<i>Økonomiske og juridiske rammer for en forskrift om usaklig prisdiskriminering med hjemmel i konkurranseloven § 14</i>

Nærings- og fiskeridepartementet	Dato	Tittel
T. S. Gabrielsen, F. Steen, L. Sørgard og S. Vagstad ⁸⁶	april 2013	<i>Kjøpermakt i dagligvaresektoren</i>
Oslo Economics og Oeconomica	29.09.2017	<i>Etableringshindringer i dagligvaresektoren</i>
Menon Economics	17.12.2019	<i>Utrekning av årsaker til ulike innkjøpspriser</i>
T. Nilssen, E. Moen og T. Staahl Gabrielsen	17.01.2020	<i>Utrekning om prisdiskriminering i dagligvarebransjen.</i> Bearbeidet og publisert i Samfunns-økonomen nr. 3 2020, Aktuell analyse: <i>Prisdiskriminering i dagligvarebransjen</i>

REMA 1000	Dato	Tittel
Ø. Foros og H. J. Kind	18.07.2018	<i>Asymmetriske innkjøpspriser i dagligvaremarkedet - En vurdering av konsekvensene av et forbud mot prisdiskriminering fra dominerende leverandører</i> Bearbeidet og publisert i Samfunns-økonomen nr. 4 2018, Aktuell kommentar: <i>Innkjøpspriser i dagligvaremarkedet</i>
Ø. Foros, H. J. Kind og G. Shaffer	18.07.2018	<i>Does exogenous asymmetry in size among retailers induce input price discrimination?</i>
Ø. Foros og H. J. Kind	22.08.2019	<i>Går vi mot duopol eller danske tilstander i det norske dagligvaremarkedet?</i> <i>Størrelsesbasert prisdiskriminering: Årsaker og konsekvenser</i> Bearbeidet og publisert i Samfunns-økonomen nr. 5 2019, Artikkel: <i>Størrelsesbasert prisdiskriminering i det norske dagligvaremarkedet: Teori og terreng</i>

Virke dagligvare	Dato	Tittel
Menon Economics	mars 2018	<i>Konkurranse i dagligvaremarkedet - Konkurranse i alle ledd</i>

⁸⁶ Utarbeidet for Fornyings- administrasjons- og kirkedepartementet. Konkurransopolitisk avdeling ble senere overført til Nærings- og fiskeridepartementet.